

UNIwersytet Zielonogórski

Wydział Pedagogiki, Socjologii i Nauk o Zdrowiu

Kierunek: Pedagogika

Specjalność: Resocjalizacja z poradnictwem specjalistycznym

Nr albumu: 79452

UNIwersytet
Zielonogórski

Praca Magisterska

Krzysztof Tkaczyszyn

Zachowania Agresywne Uczniów wobec Nauczycieli

Akceptacja promotora:

.....

Praca napisana pod kierunkiem
dr hab. Grażyny Miłkowskiej prof. UZ

Zielona Góra 2013

Spis treści

Wstęp	4
1 ROZDZIAŁ: AGRESJA WŚRÓD MŁODZIEŻY	5
1.1 Pojęcie agresji jej klasyfikacje i rodzaje	5
1.2 Formy i kierunki zachowań agresywnych	8
1.3 Przyczyny zachowań agresywnych uczniów	13
1.4 Skala problemu agresji w szkołach	14
1.5 Przeciwdziałanie zachowaniom agresywnym w szkole (SPP)	17
2 ROZDZIAŁ: ZACHOWANIA AGRESYWNE UCZNIÓW WOBEC NAUCZYCIELI	19
2.1 Zmiany w roli nauczyciela	19
2.2 Nauczyciel jako ofiara zachowań agresywnych uczniów	22
2.3 Przejawy zachowań agresywnych wobec nauczycieli w świetle badań	26
2.4 Przyczyny zachowań agresywnych wobec nauczycieli	27
2.5 Przeciwdziałanie agresji	29
3. Rozdział: Metodologiczne podstawy badań	31
3.1 Przedmiot i cel badań	31
3.2 Problemy badawcze	32
3.3 Hipotezy badawcze	34
3.4 Zmienne i wskaźniki	35
3.5 Metody, techniki i narzędzia badawcze	36
3.6 Organizacja i przebieg badań.....	39
3.7 Charakterystyka terenu badań i badanej populacji	40
4. Rozdział: Agresja uczniów wobec nauczycieli – analiza materiału badawczego	44
4.1 Konwersja zmiennych niezależnych	44
4.2 Postrzeganie zjawiska agresji w szkole przez nauczycieli	47
4.3 Wiedza nauczycieli o problemach kadry z agresją uczniów	50
4.4 Doświadczenie agresji/przemocy oczami nauczyciela	52
4.5 Formy i częstość zachowań agresywnych doświadczanych przez nauczycieli.....	54
4.6 Okoliczności wystąpienia agresji.....	73
4.7 Miejsca, w których dochodzi do agresji	74
4.8 Charakterystyka uczniów wykazujących zachowania agresywne	77
4.9 Działania nauczycieli po zaistnieniu sytuacji agresji	78
4.10 Konsekwencje ponoszone przez agresorów	82

4.11 Przyczyny zachowań agresywnych uczniów	84
4.12 Skutki agresji uczniów wobec nauczycieli	88
4.13 Podmioty, do których ofiary zwróciły się o pomoc	89
4.14 Sposoby zapobiegania agresji uczniów, proponowane przez nauczycieli	91
4.15 Nauczyciele przedmiotów szczególnie narażonych na agresję uczniów	94
4.16 Nauczyciel jako źródło zachowań agresywnych ucznia	95
Podsumowanie	97
Wnioski	103
Wykaz literatury	105
Spis rysunków	107
Spis tabel	108
Aneks	110

Wstęp

Współczesna szkoła musi stawić czoła wielu problemom wychowawczym, wśród których coraz mocniej uwidacznia się zjawisko agresji. Szczególną uwagę badacza zwraca dynamika ewolucji związanych z kierunkiem i jej rodzajem. Coraz częściej obiektem zachowań agresywnych staje się nauczyciel, którego osoba jeszcze dwadzieścia lat temu nierozdzielnie wiązała się z autorytetem. Formy agresji przeobrażają się w coraz bardziej brutalne i ordynarne, a brak zdecydowanej reakcji nauczyciela doprowadza do nasilenia się aktów przemocy oraz utwierdza jej sprawców o bezkarności swoich poczynań. Problem agresji skierowanej na nauczyciela nie jest dostatecznie opisany w literaturze a dotychczasowe badania nie dostarczają precyzyjnej wiedzy w tym zakresie. Ponadto obrona tematyka pokrywa się z moimi zainteresowaniami.

Celem pracy jest opisanie zjawiska agresji skierowanej na osobę nauczyciela oraz poznanie jej skutków, postrzeganych przez dydaktyków. Podmiotem badań są nauczyciele szkół gimnazjalnych i ponad gimnazjalnych w Zielonej Górze. Celem praktycznym pracy jest wzbogacenie wiedzy nauczycieli i wychowawców, opracowanie dyrektyw i zaleceń dla dyrektorów szkół i placówek wychowawczych oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy w szkołach istnieje potrzeba zatrudnienia dodatkowych pedagogów lub psychologów. Badanie będę skupiał na problemie głównym zawartym w pytaniu: jak nauczyciele postrzegają zachowania agresywne uczniów w stosunku do nich samych. Istotą badań będzie określenie rodzajów agresji, motywacji sprawców, skutków, częstotliwości ich występowania, miejsc oraz konsekwencji, jakie ponoszą ofiary przemocy jak i jej sprawcy.

Praca składa się z czterech rozdziałów W rozdziale pierwszym przedstawiony jest problem agresji wśród młodzieży. Znajdują się tu jej definicje oraz podstawowe klasyfikacje. Omówione są także wybrane rodzaje zachowań agresywnych, które najczęściej występują w szkołach. W drugim rozdziale poruszono kwestię agresji uczniów wobec nauczyciela. Trzeci rozdział zawiera założenia metodologiczne, natomiast czwarty poświęcony jest analizie badań. Pracę kończy podsumowanie oraz wnioski o charakterze praktycznym.

1 ROZDZIAŁ: AGRESJA WŚRÓD MŁODZIEŻY

1.1 Pojęcie agresji jej klasyfikacje i rodzaje

Jednym z najpoważniejszych zagrożeń współczesności jest zjawisko agresji. Wbrew obiegowej opinii, agresja nie jest wytworem postmodernizmu. Przemoc zakorzeniona jest głęboko w świadomości człowieka i od początku istnienia gatunku ludzkiego stanowiła istotny element przetrwania. Na przestrzeni wieków motywacje sprawców oraz tendencje opisywanego zjawiska, relatywnie często się zmieniały. W życie ludzi pierwotnych zachowania agresywne były niejako automatycznie wpisane, stanowiąc o ich przetrwaniu, natomiast każda kolejna epoka zmieniając istniejący porządek przeobrażała kwestie związane z agresją. Spójrzmy na wspomnianą płynność z perspektywy czasu, wspominając choćby starożytnych gladiatorów, którzy w śmiertelnych pojedynkach walczyli ku uciechu ludu zgromadzonego wokół areny. Podobne motywacje kierowały średniowiecznymi rycerzami, walczącymi na kopie, którzy występując w turniejach oprócz zapewnienia rozrywki ludowi, dodatkowo walczyli o gratyfikacje w formie materialnej. Morze brutalizmu zostało wpojone ludzkości w czasie wszelkiego rodzaju najazdów, podbojów czy wypraw krzyżowych, a swoje apogeum osiągnęło w czasie II wojny światowej, które choć w innej formie trwa do dnia dzisiejszego.

We współczesnej literaturze istnieje wiele definicji agresji. Większość podkreśla element umyślności oraz następstwa poniesionej szkody. Agresją nazywamy każde zamierzone działanie w formie otwartej lub symbolicznej, mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty lub bólu¹. Agresja to także termin używany na określenie zachowań skierowanych na zrobienie komuś krzywdy, prowadzących do wyrządzenia zła, bólu. Istnieje również, szerokie i wąskie pojęcie agresji. W ujęciu szerszym „zachowaniami agresywnymi są zarówno zachowania skierowane na zewnątrz przeciwko określonym osobom lub rzeczom, jak też zachowania skierowane przeciw samemu sobie, zarówno zachowania przybierające formę izolacji, jak też polegające na demonstracji lub ataku. W ujęciu węższym natomiast zachowaniami agresywnymi są tylko niektóre z wymienionych rodzajów zachowań, w szczególności zaś zachowania skierowane na zewnątrz, przeciw określonym osobom lub rzeczom, a przybierające formę ataku”². W naukach

---

¹ J. Ranschburg, *Lęk gniew agresja*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993, s. 93

² G. Miłkowska, *Agresja*, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 41

humanistycznych termin agresji określony jest jako pewna kategoria zachowań, których cechą konstytutywną jest zadawanie bólu, krzywdy i cierpienia drugiemu człowiekowi. W filozofii termin agresji jest definiowany jako skłonność do przejawiania postawy ofensywnej, nastawionej na atakowanie. W psychologii i pedagogice, przyjmując za Szewczukiem, przez agresję rozumie się „wszelkie działanie (fizyczne lub słowne), którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej, rzeczywistej lub symbolicznej jakiejś osobie lub czemuś, co ją zastępuje”³. Węższa definicja agresji oznacza zamierzone działanie w celu sprawienia drugiemu człowiekowi przykrości lub bólu. Działanie to może być fizyczne lub werbalne, skuteczne lub nieskuteczne, lecz w dalszym ciągu pozostaje agresją⁴.

Mówiąc o agresji nie można pominąć terminów ściśle z nią związanych. Pokrewnym terminem, funkcjonującym w nauce są zachowanie agresywne, agresywne zachowanie się oraz agresywność. Według psychologów społecznych pojęcie zachowanie agresywne polega na działaniu zmierzającym do wywołania bólu fizycznego lub psychicznego⁵. Inna definicja mówi, że zachowanie agresywne to „poszczególne, konkretne fakty o pewnych specyficznych właściwościach”, natomiast agresywne zachowanie się to „zbiór zachowań agresywnych występujących u danego osobnika; jeśli zachowania te są częste i liczne, wtedy stwierdzimy, że osobnik ten jest osobą agresywną lub, że przejawia agresywność”⁶. Termin agresywność, będzie zatem oznaczał szczególne cechy i właściwości ludzi, rozumie się go jako właściwość nabytą i utrwaloną w procesie rozwoju człowieka na podstawie społecznego uczenia się, który polega na częstych, nieadekwatnych w stosunku do bodźca reakcjach agresywnych, mających znaczne nasilenie i występowanie wobec szerokiego zakresu obiektów społecznych. Warto dodać, że agresywność charakteryzuje się brakiem umiejętności kontrolowania reakcji, jak również odczuwaniem i przejawianiem wrogości wobec otoczenia. Mówiąc o agresji nie sposób pominąć terminu przemoc, który jest stosowany zamiennie. Psychologia społeczna przyjmuje, za A. Frączkiem, że „agresja czy przemoc interpersonalna to czynności intencjonalne podejmowane przez ludzi (np. specyficzne określenie sytuacji, itp.)”, stanowiące zagrożenie bądź powodujące szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób (tj. wywołujące ból, cierpienie, destrukcję, prowadzące do utraty cenionych wartości)⁷. E. Muszyńska pisząc

---

³ Tamże, s. 39 - 40

⁴ E. Aronson, Psychologia Społeczna, Zysk i Spółka, Poznań 2006, s. 324 - 325

⁵ Tamże, s. 324 - 325

⁶ G. Miłkowska, Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 40

⁷ Tamże, s. 40-41

o przemocy przyjmuje, że to „forma zmuszania (przymusu) przebiegająca z zastosowaniem siły fizycznej”. Niektórzy badacze definiując przemoc, biorą pod uwagę wykładnię, jaką stanowią przepisy prawa karnego. Takie ujęcie mieści w sobie następujące zjawiska: kradzieże, rozboje, wykorzystywanie seksualne, naruszenie mienia publicznego bądź prywatnego oraz wszelkiego rodzaju nieposłuszeństwo wobec organów władzy państwowej, jak również szeroko rozumiane zachowania, godzące w interes indywidualny lub społeczny. Jeszcze inne stanowisko, koncentrując się na analizie stosunków społecznych, które są źródłem przemocy i w bezpośredni sposób jej towarzyszą; przyjmuje, że istnieją pewne rodzaje stosunków społecznych, które sprzyjają aktom przemocy oraz uwarunkowania pozornie stabilnych relacji społecznych (grupowych), albo też patologicznych form życia społecznego, które opierają się na stosowaniu przemocy⁸.

Współcześnie funkcjonuje wiele klasyfikacji agresji, zmieniających się ze względu na różnorodne kryteria. Robert A. Hinde (1993) w odniesieniu do dzieci przyjmuje następującą klasyfikację agresji: 1) instrumentalną, której celem jest uzyskanie jakiegoś przedmiotu lub utrzymanie jakiejś sytuacji; 2) agresję na złość, czyli agresję nieukierunkowaną na obiekt, osobę lub sytuację; 3) agresję obronną, będącą odpowiedzią na atak; 4) agresję związaną z grą i zabawą, nasilającą się wskutek zaangażowania w walkę w toku gry lub zabawy⁹. Do najczęściej spotykanych podziałów w literaturze przedmiotu należą, ze względu na kierunek: zachowania skierowane na istoty żywe: na innych ludzi i na samego siebie (autoagresja); skierowana na przedmioty martwe (akty wandalizmu, niszczenie). Drugim rodzajem jest agresja skierowana na grupę i na poszczególne osoby. Kolejnym kryterium jest podmiot agresji. Wyróżniamy tu agresję indywidualną, gdzie agresorem jest określona jednostka oraz agresję grupową, gdzie agresorem jest grupa osób. Trzecim kryterium są formy agresji. Wyróżniamy agresję bezpośrednią, pośrednią i przemieszczoną, a także czynną i bierną; słowną, zarówno bezpośrednią jak i pośrednią, agresję fizyczną bezpośrednią i pośrednią, oraz agresję jawną i ukrytą. Ze względu na złożoność wyróżniamy zachowania agresywne proste i o charakterze złożonym. Ze względu na sposób realizacji, agresję dzielimy na behawioralną i wyobrazeniową. Inny podział wyznacza agresję behawioralną, symboliczną i tematyczną. Następnym kryterium podziału są mechanizmy regulacji agresji i wrogości, które dzielą się na: agresję reaktywno – emocjonalną, agresję uruchamianą przez wewnętrzną potrzebę sprawienia bólu i cierpienia

---

⁸ K. Ostrowska, J. Tatarowicz (red), *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologicznej – Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998, s. 22

⁹ G. Miłkowska, *Agresja*, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 41

oraz agresję, będącą narzędziem realizacji życiowych celów jednostki. Siódmym kryterium, jest podział ze względu na warunki zewnętrzne. W tym kryterium agresję dzielimy na impulsywną i instrumentalną, a także na frustracyjną i wyuczoną oraz wywołaną zachowaniem się innych osób, wywołaną wypowiedziami innych osób i wywołaną niepowodzeniami we własnym działaniu. Ostatnim z najszerzej opisywanych kryteriów podziału jest cel, w tym przypadku agresję dzielimy na zamierzoną i niezamierzoną¹⁰.

1.2 Formy i kierunki zachowań agresywnych

Obecnie funkcjonuje wiele klasyfikacji form zachowań agresywnych i choć w zależności od ujęcia autora ulegają one przeobrażeniom, w każdej z nich można odnaleźć pewne stałe elementy. T. Tomaszewski (1976), mówi, że zachowania agresywne mogą przejawiać się w trzech zasadniczych formach: 1) w formie izolowania się – niepatrzenie na siebie nawzajem, unikania interakcji, nieodzywania się do siebie czy trwałego zerwania wszelkich stosunków; 2) w formie demonstrowania – czyli okazywania w sposób aktywny swojego niezadowolenia, używając do tego określonych gestów, min, a także formułowanymi wyrzutami, tworzeniem wymówek oraz stosowaniem mniej lub bardziej przejrzystych aluzji. 3) w formie ataku agresji, w ścisłym tego słowa znaczeniu; polegającym na wykonywaniu czynności zmierzających do zaszkodzenia, osłabienia bądź spowodowania bólu określonej osobie¹¹. Może to być również forma „bezpośrednia, ma ona postać agresji fizycznej, werbalnej lub ekspresyjnej oraz pośrednią, która ma postać najczęściej werbalną. Agresja poza jawną może też być ukryta. Odróżnia się również agresję spontaniczną od instrumentalnej, podejmowanej z premedytacją. Jeszcze inne podziały wyróżniają agresję skierowaną ku innym oraz ku sobie”¹².

Patrząc przez pryzmat rodzajów, wyróżniamy agresję frustracyjną, naśladowczą oraz instrumentalną. Agresja frustracyjna, najczęściej stanowi konsekwencję blokady potrzeby afiliacji, czyli pragnienia i dążenia do związków uczuciowych na skutek oziębłości emocjonalnej rodziców; nadmierną surowością oraz stosowaniem kar fizycznych. Ten rodzaj agresji może powstawać także w konsekwencji blokady potrzeby uznania społecznego, którego podłoże stanowi nadmierny rygorizm, częste upominanie, wskazywanie braków,

---

¹⁰ Tamże, s. 42

¹¹ Tamże, s. 41

¹² W. Pomykała (red), Encyklopedia pedagogiczna, Warszawa 1993, s. 7

wytykanie błędów. Agresja naśladowcza jest wynikiem mimowolnego naśladowania modeli agresywnego zachowania się, które określiła osoba internalizuje na skutek bodźców środowiskowych. Podmiotem naśladowania mogą być zachowania rodziców, rodzeństwa, kolegów czy sąsiadów; jak również filmy, książki i legendy. Motywem agresji instrumentalnej są działania, zmierzające do realizacji określonego celu, przy czym agresja stanowi instrument, który umożliwia osiągnięcie zaplanowanego rezultatu. Przyczyną tego typu agresji może być nieprawidłowo ukształtowana hierarchia wartości, a także przeświadczenie o swojej wyższości lub posiadaniu nadzwyczajnych przywilejów.

Najczęstszymi formami zachowań agresywnych jest agresja słowna i fizyczna a jej natura jest zmienna. Wraz z wiekiem forma stosowanej agresji ulega przeobrażeniu. W pierwszych latach życia dzieci wykazują zachowania agresywne w formie fizycznej. W tym okresie charakter agresji jest typowo instrumentalny, ponieważ celem agresywnego zachowania jest chęć pozyskania bądź odzyskania jakiegoś przedmiotu, niż akt agresji sam w sobie. U dzieci wraz z rozpoczęciem nauki w szkole zmniejsza się tendencja do przemocy fizycznej na rzecz agresji werbalnej. Jedną z przyczyn zmiany jest nabycie nowych, często specjalistycznych kompetencji językowych. Podczas pierwszych lat nauki zauważalny jest spadek agresji instrumentalnej na rzecz agresji wrogiej, mającej na celu wyrządzenie krzywdy drugiej osobie. Kolejne zmiany związane z agresją, mają miejsce w okresie adolescencji. Pierwszą zmianą jest większa brutalność, a co za tym idzie uszkodzenia ciała, w niektórych przypadkach nawet śmierć. Wiąże się to ze zwiększaniem się siły fizycznej oraz używaniem niebezpiecznych narzędzi. Inną tendencją jest łączenie sił, poprzez zrzeszanie się w grupach i dokonywanie zbiorowych aktów agresji. Kolejna zmiana polega na tym, że nastolatki tracą zahamowania przed wyładowaniem gniewu i uzewnętrznieniem innych emocji na osobę rodzica, nauczyciela czy rówieśnika. Ponadto wiek dojrzenia nierozdzielnie wiąże się z narastającym konfliktem między płciami, co stymuluje akty agresji¹³. A.H. Buss obok dwóch wymienionych wcześniej wyróżnił także agresję w formie czynnej lub biernej. Każda postać agresji mieści w sobie znaczący ładunek antypatii i wrogości; jest atakiem na drugiego człowieka, który zdaniem agresora na to zasługuje. Agresja słowna polega na kierowaniu szkodliwych bodźców werbalnych do atakowanej osoby. Użyte środki wywołują lęk, niepewność, alienację emocjonalną, niechęć członków społeczności, mogą stać się przyczyną ostracyzmu. Agresja w formie fizycznej określana jest jako atak na osobę, w którym agresor za pomocą odpowiednich

---

¹³ S. Guerin, E. Hennessy, Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 10 - 12

części ciała lub narzędzi zadaje ból bądź wyrządza szkodę osobie, pozostającej przedmiotem ataku. Czynna forma agresji jest stosunkowo łatwa do zidentyfikowania, ponieważ nie można jej ukryć czy kamuflować, gdyż z reguły jest głośna, widoczna i jednoznaczna. Jej zewnętrzne oznaki to krzyki, wyzwiska, złościwości, oskarżenia, szyderstwa, groźby i przemoc fizyczna. Niektórzy naukowcy uważają, że czynna agresja stanowi próbę ochrony samego siebie. Jej podłoże to brak poczucia bezpieczeństwa i pewności siebie. Agresja czynna jak i agresja bierna są równie często używane przez dzieci i młodzież w sytuacjach szkolnych. Dzieci, stosujące agresję bierną, zapytane o stan uczuć zazwyczaj zaprzeczają, że zmagają się z uczuciem gniewu w stosunku do drugiej osoby czy wobec samego siebie. Do najczęściej używanych form agresji biernej należą: nieodzywanie się, różne formy ignorancji, naburmuszona mina, obrażanie się, nieprzyznawanie się do gniewu, celowe spóźnienia, rozpuszczanie plotek, świadome i celowe drażnienie rozmówcy. Pomimo, że jest to działanie o charakterze destrukcyjnym, to w agresji biernej nie przekracza się granicy otwartego konfliktu. Bierna agresja stanowi próbę manipulacji drugą osobą, zawładnięcia jej emocjami, dokuczaniem i ranieniem jej, bez ryzyka prowadzenia otwartego konfliktu. Bierna agresja jest w swoich właściwościach bardziej destrukcyjna od czynnej. Agresor w formie biernej nie stosuje przemocy wprost, próbuje manipulować drugą osobą, dokuczać jej nie nawiązując otwartego konfliktu, co znacznie utrudnia odkrycie funkcjonującego mechanizmu zaprzeczania i wyparcia oraz skłonienie go do podjęcia uczciwych, partnerskich negocjacji¹⁴. W. Szewczuk wyróżnił agresję bezpośrednią i agresję przemieszczoną. Adresatem agresji bezpośredniej jest osoba będąca, odpowiedzialną za doznaną przez niego frustrację. Agresja przemieszczona, jest formą zastępczą, agresor kieruje swój atak na osoby, które nie miały nic wspólnego z wcześniej doznaną przez niego frustracją. Dla lepszej deskrypcji, warto ukazać przykład dziecka, które surowo karane przez rodziców, dopuszcza się zachowań agresywnych w stosunku do nauczycieli czy rówieśników.

Teoria frustracji zakłada, że agresywne zachowania są skutkiem napięcia emocjonalnego wywołanego sytuacją frustracyjną. O frustracji mówimy, gdy realizacja pewnej czynności przez człowieka staje się niemożliwa do wykonania, ze względu na przeszkody i utrudnienia, które napotyka przy próbie jej realizacji. Jednoczesne istnienie tych dwóch ambiwalentnych czynników doprowadza do napięcia emocjonalnego, które w dalszej konsekwencji pobudza do agresji. Zachowania agresywne mające podłoże

---

¹⁴ F. Minirth, P. Meier, S. Arterburn, W stronę wartości - encyklopedyczny poradnik życia rodzinnego, Warszawa 1998, s. 10

frustracji, mogą być różnie ukierunkowane. Najczęściej są one skierowane na rzecz lub osobę będącą bezpośrednio przyczyną frustracji, nierzadko jednak agresja ta zostaje przeniesiona na inny przedmiot, jak również i samego siebie. Kolejną teorią, jest koncepcja traktująca agresję jako nabyty popęd. Jej zwolennicy uważają, że gniew jest wyuczonym popędem, a zachowania które są tego następstwem (bicie, kopanie, szarpanie drapanie) są wrodzonymi reakcjami na pewne sytuacje¹⁵. Nie bez znaczenia pozostaje również kwestia alkoholu. Związek między alkoholem a skłonnością do agresji występuje nawet u osób, które nie mają skłonności do agresji na trzeźwo. Młodzi ludzie często po spożyciu alkoholu diametralnie zmieniają swoje zachowanie. Na skutek konsumpcji tego typu produktów, bardzo często rozluźniają się hamulce społeczne, maleje ostrożność i uwaga. Zakłócone zostają mechanizmy przetwarzające informacje i niejednokrotnie kompletnie zatracany jest zdrowy rozsądek. W konsekwencji alkoholowego amoku dochodzi do słownych zaczepek, prowokacji, bójek, napadów, zabójstw oraz innych czynności z użyciem przemocy. Innych uwarunkowań dotyczących przyczyn agresji dostarcza teoria społecznego uczenia się. Głosi ona, że człowiek w procesie socjalizacji uczy się zachowań społecznych w tym także agresji przez obserwowanie i naśladowanie innych¹⁶. W tej koncepcji istotną rolę pełni mechanizm modelowania. Jest to uczenie się, którego istotę stanowi naśladowanie zachowań innych. Przejmowanie zachowań modelowych odbywa się bez wcześniejszego, wyraźnego nacisku bądź przymusu, ponieważ naśladowanie samo w sobie stanowi czynność o charakterze pozytywnym, nagradzającym. W wyniku modelowania społecznego (społecznego uczenia się) jednostka przyjmuje, a następnie uzewnętrznia przejęty od innych podmiotów zarówno język, odpowiedzi, zachowania, wzory behawioralne, przekonania oraz wartości. Jednoznacznie wysuwa się wniosek, że niezwykle istotną rolę w uczeniu się zachowań agresywnych odgrywa otoczenie człowieka. Modelem, może stać się, nie tylko drugi człowiek ale również mogą nim być środki masowego przekazu takie jak: telewizja, Internet, kino czy gry komputerowe. Najpopularniejszym zajęciem uczniów po powrocie ze szkoły jest oglądanie telewizji oraz surfowanie w Internecie. Brutalność i agresywność scen filmowych, reklam czy seriali dostarcza dzieciom wiedzy i pomysłów do odgrywania podpatrzonych, nierzadko drastycznych scen, wcielając się w role bohaterów. U dzieci stykających się ze scenami przemocy, występuje wzrost zachowań agresywnych, w okresie trzech lat¹⁷. Poza tym, w psychice młodego człowieka powstaje mechanizm,

---

¹⁵ G. Miłkowska, Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 43

¹⁶ Aronson E., Psychologia Społeczna, Zysk i Spółka, Poznań 2006, s. 324

¹⁷ Guerin S., Hennessy E., Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 16

przyzwyczajenia, który prowadzi do zubożenia na krzywdę ludzką, a brutalne zachowania nie wywołują zdecydowanej, przeciwnej reakcji. Przyzwyczajając się do takich obrazów, traktuje je jako normalne, oczywiste elementy rzeczywistości. Niejednokrotnie, sceny podpatrzone w produkcji filmowej, są wykorzystywane przez nastolatków w rzeczywistych warunkach, całkowicie zapominając o braku ich odniesienia do realnego świata. Ewentualni świadkowie takiego zdarzenia, przyzwyczajeni do aktów agresji, przechodzą obojętnie obok cierpienia innych. Tym samym wykazują kompletną ignorancję w sytuacjach zagrożenia życia bądź zdrowia drugiego człowieka, doprowadzając do zaistnienia negatywnego zjawiska, popularnie nazywanego znieczulicą społeczną. Tak działający mechanizm społecznego uczenia się kształtuje świadomość młodego pokolenia, konstytuuje sposób rozwiązywania sytuacji spornych czy pokonywania trudności. Kolejnym środkiem społecznego przekazu, wpływającym na zachowania i wybory młodzieży jest Internet. Współcześnie dostęp do niego i korzystanie z innych dobrodziejstw techniki jest traktowane jako coś oczywistego. Uczniowie szczególnie upodobali sobie ten produkt, zapewniający stały, błyskawiczny dostęp do każdego rodzaju informacji, baz danych czy umożliwiający komunikację. Obok ogromu wartościowych informacji, kształcących i pobudzających do rozwoju treści, współistnieją w wirtualnej przestrzeni miejsca (strony internetowe), które można by nazwać kuźnią agresji. W globalnej sieci, dominuje agresja przede wszystkim o charakterze werbalnym. Groźby, wyzwiska i szykany stanowią obraz codzienności, który wydaje się niezmienny i na tyle trwały, że walka z tymi zjawiskami przypomina mityczną pracę Syzyfa. Rewers Internetu, rozgrywający się na czatach, komunikatorach, forach czy widoczny w komentarzach zwykle bywa pomijany. Niektóre strony internetowe, zakładane są nie tylko w celu prezentowania, a wręcz instruowania użytkownika w zakresie zadawania skutecznych form przemocy. Rozwój technologii pozwolił na tworzenie gier, w tym wielu, zawierających przemoc. Obecni twórcy prześcigają się w produkcji i wypuszczaniu na rynek coraz to nowych i bardziej doskonałych gier, które niezwykle szczegółowo ukazują sceny przemocy czy śmierci. Gracz wcielając się w określoną postać, przechodzi kolejne poziomy, stosując wyłącznie przemoc. Najbardziej niepokojący jest fakt, że gry, które z założenia miały służyć rozrywce stały się kursami agresji, dostępnymi dla dzieci¹⁸.

---

¹⁸ Tamże, s. 335 - 336

1.3 Przyczyny zachowań agresywnych uczniów

Pragnąc poznać przyczyny agresywnych zachowań uczniów, należy spojrzeć na biologiczny aspekt problemu. Agresywne zachowania człowieka, mają swoje źródło w obszarze kory mózgowej, zwanym ciałem migdałowym. W chwili zagrożenia, układ nerwowy stymuluje określony obszar mózgu, przygotowując jednostkę do walki. Warto wspomnieć, że wpływ mechanizmów nerwowych może podlegać modyfikacjom, poprzez działanie czynników społecznych. Wyraźny wpływ na zachowania agresywne ma poziom serotoniny, substancji naturalnie produkowanej przez mózg, która hamuje impulsy stanowiące o agresji. Niski poziom tak zwanego hormonu szczęścia, może powodować wzrost agresji. Podobna sytuacja występuje, w przypadku zbyt wysokiego poziomu testosteronu. Biorąc po uwagę fakt, że testosteron to hormon typowo męski, którego poziom jest znacznie większy niż u kobiet, jednoznacznie można stwierdzić, że za sprawą testosteronu to chłopcy częściej wykazują zachowania agresywne niż dziewczęta, ze względu na znikome występowanie tego związku chemicznego¹⁹. Potwierdzać powyższą tezę, mówiącą o wewnętrznych uwarunkowaniach agresji wydaje się koncepcja instynktowa. Twórcy tej teorii: Z. Freud, K. Lorenz, P. Bovet; przyjmują, że agresja powstała na skutek ewolucji jest nie tylko potrzebna, a wręcz konieczna do przetrwania gatunku. W tej koncepcji człowiek rodzi się z instynktem walki, który jest niezbędny do utrzymania się przy życiu; jest on niezbędny tak jak instynkt głodu czy płciowy. Instynkty, w tym również walki, podlegają dziedziczeniu i to one wyznaczają kierunek aktywności życiowej człowieka. W opiniach zwolenników tej teorii instynkt walki jest jednym z motorów napędowych ludzkiego działania, a zachowania agresywne mają podłoże genetyczne.

Przeprowadzone nad agresją badania pozwoliły wyodrębnić społeczne czynniki sprzyjające wystąpieniu zjawiska agresji. Do czynników tych zaliczamy wzory agresywnego zachowania, których dopuszczają się członkowie grupy oraz anonimowość jednostki działającej w określonej grupie²⁰. Istnieją czynniki socjalne, sprzyjające zjawisku agresji werbalnej; należy do nich między innymi podstawowa komórka społeczna jaką jest rodzina. Dziecko obserwując zachowania rodziców i rodzeństwa nabywa umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych, chwilach przepełnionych stresem; przejmuje również związane z tym wzory postępowania. Uczniowie są niezwykle podatni na wpływy najbliższych, co sprzyja przyswajaniu słów, gestów czy zachowań, nie zawsze społecznie

¹⁹ Aronson E., Psychologia Społeczna, Zysk i Spółka, Poznań 2006, s. 327 - 328

²⁰ G. Miłkowska, Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 44

akceptowanych. Agresja w środowisku szkolnym jest zróżnicowana ze względu na uczestników konfliktu. Między uczniami będzie ona najczęściej motywowana chęcią zdobycia lub utrzymania dominującej pozycji w grupie czy frustracją, mającą podłoże w niepowodzeniach szkolnych. Wśród młodzieży występują niemal wszystkie formy agresji werbalnej oraz inne rodzaje przemocy. Ze strony nauczycieli zachowania agresywne mają w przeważającej większości formę komunikatów werbalnych. Inną przestrzenią, w której szczególnie widać agresję jest wojsko. Przede wszystkim agresywny język osób związanych z wojskiem jest fenomenem o charakterze uniwersalnym. Stres wywołany skutkiem zależności w relacji dowódca – podwładny silnie wzmacnia agresję werbalną. Formacja wojskowa, choć z założenia jest podmiotem, w który agresja jest niejako odgórnie ustalona, to zachowania agresywne są poniekąd wpisane w etykietę i obyczaje służby wojskowej. W języku funkcjonują powszechnie znane określenia jak „słownictwo ogólnowojskowe” czy „koszarowe”. Czwartym czynnikiem, który uważany jest za sprzyjający agresji to ciężka, fizyczna praca na otwartej przestrzeni, w mniej lub bardziej sprzyjających warunkach atmosferycznych oraz regularny kontakt ze zwierzętami, powoduje, że osoby z terenów wiejskich, zajmujących się rolnictwem są pobudliwi i agresywni. Społeczne przyzwolenie na zachowania agresywne ludzi wiejskich jest głęboko zakorzenione w naszej kulturze. Braki w wykształceniu, niska pozycja społeczna, niewykształcone lub zaburzone mechanizmy samokontroli sprzyjają aktom przemocy a wręcz są usprawiedliwiane, przez prostotę i brak ogłady oraz umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach²¹.

1.4 Skala problemu agresji w szkołach

Zjawisko agresji, stanowi nieodłączny element życia szkolnego, choć przez długi czas było traktowane jako incydentalne, marginesowe. Sytuacja uległa zmianie na początku lat '90 XX wieku; gdy nad nasilającym się zjawiskiem agresji pochylili się badacze. Zaczęto przyglądać się sytuacji polskiej szkoły, a wnioski z badań potwierdziły wcześniejsze hipotezy, które zakładały istnienie szeroko rozumianego istnienia problemu agresji i przemocy w placówkach oświatowych. Na przestrzeni lat podejmowano w szkołach wiele inicjatyw w zakresie przeciwdziałania i zwalczania zjawiska agresji, lecz nie udało się go zmarginalizować. Zjawisko zachowań agresywnych rozpatruje się w kategoriach

---

²¹ M. Peisert, *Formy i funkcje agresji werbalnej, próba typologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 172 - 174

problemu ze względu na wysoki wskaźnik przypadków przemocy, jak również niezwykle dynamikę, z jaką agresja ewoluuje. Współczesna szkoła staje przed nowym problemem, jakim jest agresja elektroniczna. Jest to zjawisko nowe jakościowo i najszerzej rozumie się je jako zbiór wrogich zachowań, które jest realizowane za pomocą Internetu bądź telefonu komórkowego. Mówiąc o nowej jakości, warto powiedzieć o mechanizmach i uwarunkowaniach. Zasadniczą cechą agresji elektronicznej jest anonimowość, a także ciągłość oddziaływania, niewidzialną i nieograniczoną publiczność oraz łatwość atakowania nieznajomych ofiar. Anonimowość sprawców agresji elektronicznej sprawia, że czują oni bezkarność swoich czynów. Ponadto regularnie wdrażane nowe technologie pozwalają na nabywanie dobrych jakościowo, w stosunkowo niskiej cenie, produktów umożliwiających ten proceder. Wysyłanie wiadomości SMS, pisanie maili z groźbami czy wyzwiskami, utrwalanie wizerunku na fotografii bądź filmie, to najczęstsze formy przemocy elektronicznej stosowane w szkołach. W badaniach polskich gimnazjalistów, aż 37% wskazało, że zdarzały się im sytuacje, w których wysyłali za pośrednictwem internetu, pod postacią żartu krzywdzący w swojej treści komunikat dla innych osób. Wykazano, że 8,4% gimnazjalistów było jednokrotnie ofiarami przemocy elektronicznej a 15% jej sprawcami. Interesujący wydaje się fakt, że 11% uczniów gimnazjów było sprawcami lobbingu elektronicznego 2-3 razy lub częściej²².

W większości przypadków agresja nie stanowi poważnego problemu, choć zjawisko występuje powszechnie. Procent dzieci, u których zachowania agresywne przekraczają granicę normy i powinny być poddane terapii jest stosunkowo niewielki. Dotyczy to sytuacji takich jak: częste bójkę z rówieśnikami, akty okrucieństwa wobec ludzi i zwierząt czy bezpodstawnych ataków na innych. Rodzice i nauczyciele, zazwyczaj nie mają problemu z oceną sytuacji i podjęciem decyzji o interwencji terapeutycznej²³, lecz w wielu przypadkach rozstrzygnięcie tej kwestii jest odwlekane, co stanowi słabość skutecznej profilaktyki. Dotychczasowe badania potwierdzają wysoki wskaźnik zachowań agresywnych uczniów. Potwierdzają to badania M. Krakowskiej i W. Czarneckiej (1995), M. Dąbrowskiej – Bąk, (1995), K. Ostrowskiej i J. Tatarowicza (1998) i innych²⁴.

---

²² J. Pyżalski, Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna – zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań, w: M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) Człowiek i uzależnienia, Dysponenda Wydawnicza Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk – Warszawa 2010 Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

²³ S. Guerin, E. Hennessy, Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 14

²⁴ G. Miłkowska, Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 46

Od kilku lat problemy polskiej szkoły badane są w ramach programu społecznego „Szkoła bez przemocy”. Celem akcji jest przeciwdziałanie przemocy w szkołach, poprzez zwiększenie świadomości problemu agresji, zmianę postaw wobec przemocy, jak również dostarczanie placówką praktycznego wsparcia oraz narzędzi do skutecznej redukcji tego zjawiska. „Szkoła bez przemocy”, to także promocja wartości opartych na współdziałaniu oraz postaw prospołecznych. W ramach projektu, jest prowadzonych wiele akcji, między innymi cyklicznie odbywający się piątego czerwca „Dzień Szkoły bez Przemocy”. Celem obchodów, jest idea wolnej od przemocy szkoły, a także kształtowanie pozytywnych, wartościowych relacji między uczniami, nauczycielami i rodzicami. Każdego roku w Dniu Szkoły bez Przemocy uczestniczy ponad dwa tysiące szkół z całej Polski. Co roku tworzony jest nowy motyw przewodni, choć cel działania pozostaje niezmienny: integracja uczniów i propagowanie poprzez aktywne działanie pozytywnych wzorców zachowań²⁵. Program społeczny prowadzi osiemnaście dzienników regionalnych dwóch grup wydawniczych - Media Regionalne i Polskapersse oraz Fundacja Orange (dawniej Fundacja Grupy TP). Program został objęty Honorowym Patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego. Ponadto ambasadorami programu są: Tomasz Majewski - mistrz olimpijski z 2008 roku, w pchnięciu kulą, Leszek Blanik – wielokrotny mistrz świata i europy; mistrz olimpijski z 2008 roku i brązowy medalista z 2000 roku, w gimnastyce, Piotr Gruszka - wicemistrz świata i mistrz Europy w siatkówce oraz Paweł Wojciechowski - mistrz świata w skoku o tyczce²⁶.

Najbardziej aktualny raport dotyczący przemocy w szkolne pochodzi z lipca 2011 roku i został stworzony na potrzeby programu „Szkoła bez przemocy”. Wyniki badań są niepokojące; wykazano, że przemoc fizyczna (umyślne potrącenie, pobicie) dotyka jednej trzeciej uczniów (33%), agresji fizycznej o charakterze groźnym (groźby z użyciem gazu, noża lub innego ostrego narzędzia, używanie w czasie bójki ostrych narzędzi czy silne pobicie, w wyniku którego ofiara doznała cielesnych obrażeń) doświadcza 7% uczniów. Najpowszechniejszą formą agresji jest przemoc werbalna, doświadczyło jej, aż 63% uczniów. Oznacza to, że prawie dwie trzecie przynajmniej raz było wyśmiewanych obrażanych czy przezywanych. Agresja słowna to także przemoc o charakterze relacyjnym. Polega na manipulacji relacjami w taki sposób aby wyrządzić krzywdę. Rozpowszechniania nieprawdziwych informacji na swój temat, a w konsekwencji odtrącenia przez rówieśników i wykluczenia z grupy doświadczyło 41% uczniów. Natomiast 20% polskich uczniów

---

²⁵ <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1575,dzien-szkoly-bez-przemocy-obchodzony-w-calej-polsce>, odczyt 02.07.2012

²⁶ <http://www.szkolabezprzemocy.pl/51,o-programie>, odczyt 02.07.2012

doświadczyło przemocy o charakterze materialnym. Wiązą się z nią uszkodzenia, umyślne niszczenie, kradzieże przedmiotów należących do ucznia, bądź wymuszenia finansowe. Stosunkowo nowym zjawiskiem, jakim jest przemoc cyfrowa doświadczyło 19% uczniów. Najpopularniejszą formą agresji tego typu jest wysyłanie obraźliwych wiadomości SMS lub e-mail. Ponadto udostępnianie w Internecie zdjęć lub filmów wbrew woli osoby zainteresowanej. Jeden na siedmiu badanych uczniów, doświadczył co najmniej jednej formy przemocy seksualnej (pytano o podglądanie, próby obnażenia, rozebrania z powodów seksualnych wbrew woli, pocałowania mimo wyraźnego sprzeciwu, próby dotykania w sposób seksualny). 3% uczniów doświadczyło tego typu agresji w trzech lub czterech formach. Współcześnie przemocy szkolnej doświadczają częściej chłopcy 77% niż dziewczęta 74%; natomiast 6% uczennic i 10% uczniów doświadczyło dziesięciu lub więcej rodzajów przemocy, przy czym części z nich wielokrotnie. Przemocy werbalnej doświadczają 66% chłopców i 60% dziewcząt, materialnej 23% chłopców i 17% dziewcząt, natomiast agresji fizycznej doświadczyło 40% chłopców i 26% dziewcząt, przemoc określaną jako groźna doświadczyło 10% chłopców i 4% dziewcząt. Typy agresji, których ofiarami częściej padają dziewczęta to przemoc relacyjna i cyberprzemoc. W pierwszym przypadku ofiary manipulacji w 38% stanowili chłopcy a 44% dziewczęta; natomiast w przypadku cyberprzemocy 17% stanowiły przypadki chłopców a 21% dziewcząt. Agresji seksualnej obie grupy doświadczyły w takim samym stopniu, odsetek ofiar wynosi 14%. Podsumowując okazuje się, że niemal 9% polskich uczniów można uznać za ofiary dręczenia szkolnego. Ofiarą dręczenia jest co dziesiąty chłopiec i co piętnasta dziewczyna. Ponadto zjawisko to jest powszechniejsze wśród dzieci młodszych²⁷.

1.5 Przeciwdziałanie zachowaniom agresywnym w szkole (SPP)

Od wielu lat, w większości szkół podstawowych i ponadpodstawowych, realizuje się szkolne programy profilaktyczne. Projekty te mają na celu zapobieganie wielu problemom. Zbigniew Gaś definiuje profilaktykę, jako „proces korygujący niedostatki wychowania polegający na: wspieraniu młodego człowieka w konstruktywnym radzeniu sobie z trudnościami zagrażającym prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu; ograniczeniu i likwidowaniu czynników ryzyka, które zaburzają prawidłowy rozwój i dezorganizują zdrowy styl życia; inicjowaniu i wzmacnianiu czynników chroniących, które

---

²⁷ „Szkoła bez przemocy”, Raport z badań, lipiec 2011, Przemoc w szkole

sprzyjają prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu”²⁸. Na przestrzeni lat, działania prewencyjne podejmowane przez szkoły ulegały sukcesywnym przeobrażeniom. W latach osiemdziesiątych XX wieku, za główne zagrożenie dla dzieci i młodzieży uznawano szeroko pojętą problematykę nałogów, oferując programy związane z profilaktyką uzależnień. W tamtym czasie uznawano, że spożywanie alkoholu, palenie papierosów oraz przyjmowanie innych nielegalnych substancji stanowi podłoże konfliktów z dorosłymi lub rówieśnikami, jest przyczyną wypadków, urazów, utonień oraz wyzwała agresję, co w konsekwencji stanowi zagrożenie zdrowia, życia i prawidłowego rozwoju młodych ludzi. Z biegiem lat zaczęto dostrzegać różnicowanie czynników, mających związek z zachowaniami problemowymi²⁹.

Współcześnie zapobieganie problemom dokonuje się na różnych stopniach, wyróżniamy więc profilaktykę pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia. W konstruowaniu szkolnych programów profilaktycznych uwzględnia się wszystkie poziomy przeciwdziałania. W profilaktyce pierwszego stopnia, działania podmiotów mają na celu promocję zdrowia, przedłużenie życia człowieka oraz zapobieganie pojawieniu się zachowań dysfunkcyjnych i destrukcyjnych. Szczególnie podkreśla się tutaj budowanie i rozwijanie umiejętności radzenia sobie z wymogami życia oraz problemami dnia codziennego, ponieważ deficyty w tym obszarze są często spotykane u osób mających problemy z regularnym funkcjonowaniem. Ważnym elementem jest również, dostarczanie zrównoważonych informacji, dostosowanych do właściwości odbiorców. Adresatem tego typu działań są wszyscy uczniowie. Profilaktyka drugiego stopnia ma na celu ustalenie osób kwalifikujących się do grupy ryzyka, u których może wystąpić dysfunkcja. W tej płaszczyźnie działanie profilaktyczne skupia się na redukcji ryzyka, pojawienia się zaburzeń rozwojowych. Profilaktyka trzeciego stopnia to działanie interwencyjne, odbywające się po wystąpieniu zachowania dysfunkcyjnego. Łączy w sobie przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu chorobowego, reintegrację społeczną oraz prowadzenie satysfakcjonującego, społecznie akceptowanego trybu życia, wolnego od patologii³⁰.

Na terenie szkół prowadzone są szkolne programy profilaktyki. Mają one charakter programów profilaktyki środowiskowej, czyli obejmującej zasięgiem swoich działań całe środowisko szkolne. W związku z tym w placówkach oświatowych realizuje się wyłącznie działania profilaktyczne pierwszego i drugiego stopnia.

---

²⁸ Z. Gaś, Profilaktyka w szkole, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2006, s. 33

²⁹ B. Paź, G. Paź, Szkoła, która ochrania. Szkolny program profilaktyki, Rubikon, Kraków 2002, s. 5 - 6

³⁰ Z. Gaś, Profilaktyka w szkole, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2006, s. 37 - 38

2 ROZDZIAŁ: ZACHOWANIA AGRESYWNE UCZNIÓW WOBEC NAUCZYCIELI

2.1 Zmiany w roli nauczyciela

Od wielu lat trwa otwarta dyskusja dotycząca osoby nauczyciela. Przypisuje się mu wiele zadań, stawia liczne wymagania, ocenia i krytykuje. Zazwyczaj nauczycieli dzieli się na dobrych i złych, tych z powołania bądź przypadku, wychowujących nauczając i nieudolnie przekazujących wiedzę. Podważanie kompetencji i nagminne nieposłuszeństwo to najczęstsze przejawy niechęci lub braku szacunku do nauczycieli. W badaniach opinii publicznej, dotyczących zaufania wobec przedstawicieli zawodów, wyniki mogą być dla wielu niezrozumiałe. Najbardziej ufamy funkcjonariuszom publicznym – policjantom, strażakom, ale również nauczycielom. Mogą oni postrzegać swój zawód jako atrakcyjny, ze względu na głęboko zakorzenioną opinię, panującą wśród społeczeństwa, w której przyjęło się mówić o przedstawicielach tejże profesji jako zawodzie szczególnym, wymagającym określonych predyspozycji. Dlatego uniwersalnie stosuje się określenia „nauczyciel z powołania”, który znajduje się obok tak prestiżowych profesji jak lekarz czy ksiądz³¹. Zawód nauczyciela z pewnością jest zajęciem niezwykle trudnym i odpowiedzialnym, wymuszającym na osobach trudniących się tą profesją, posiadanie interdyscyplinarnych kompetencji. Z drugiej strony pracę nauczyciela postrzega się jako idealną posadę dla ludzi mało ambitnych, nudnych; ze względu na specyfikę pracy, którą postrzega się jako schematyczną, banalną, blokującą kreatywność w dodatku za symboliczne wynagrodzenie. Nauczyciele chcieliby być postrzegani jako profesjonalisci, intelektualisci, przy równoczesnym sojuszu i przyjaźni z uczniami, rodzicami i ekspertami. Bezsprzecznie widać, że postać nauczyciela, jak i jego percepcja mieści w sobie wiele sprzeczności.

Przez wiele lat osoba nauczyciela nierozzerwalnie kojarzyła się z absolutnym autorytetem. Szczególnie było to widoczne w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kiedy to silną pozycję uzyskał Związek Nauczycielstwa Polskiego, który przyczynił się do powstania etosu zawodu nauczyciela. W tamtym okresie kandydaci do zawodu, chcąc studiować kierunki pedagogiczne i nauczycielskie, musieli przejść szczegółową selekcję

---

³¹ B. Zamorska, *Nauczyciele (Re)konstrukcje bycia - w - świecie edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2008, s. 227

oraz wykazać się predyspozycjami do pracy z dziećmi i młodzieżą. Edukacyjny mistrz, posiadający nie tylko liczne kompetencje ale również przywileje, był w stanie realizować ówczesny model ideału wychowawczego. Autorytet, który niejako automatycznie przysługiwał nauczycielowi, z racji zajmowanego stanowiska, nie tylko ustalał jego rolę ale również zapewniał pewien rodzaj władzy z racji zależności wiedzy ucznia. Współcześni przewodnicy po świecie edukacji oceniają swoją pozycję w hierarchii społeczno – zawodowej jako niską. Wiąże się to z silnie odczuwanym brakiem zaufania i poszanowania, jakim przed laty darzono tę grupę zawodową. Współczesne społeczeństwo Polskie, wyznaczyło nauczycielom marginalną rolę, nadając niską rangę zawodową i ekonomiczną. Powszechnie uważa się, że nauczycielem może zostać każdy. Dobór pracowników oświaty jest w zasadzie wolny od ograniczeń. Kandydaci aplikujący na studia kierunków nauczycielskich, muszą spełnić minimalne kryteria by się zakwalifikować. Jakość kształcenia, również pozostawia wiele do życzenia, szczególnie w uczelniach prywatnych.

Kolejną zmianą w rzeczywistości nauczycielskiej jest deformacja w kontaktach z rodzicami. Niegdyś nauczyciele i rodzice, swoim działaniem stanowili wspólny front, dziś uwidacznia się rozdźwięk między informacjami płynącymi ze szkoły a wysyłanymi z domu. Przez długie lata, rodzice popierali prostodusznie niemal wszystkie decyzje nauczyciela, nierzadko darząc go większym zaufaniem niż własne dziecko. Dziś pod adresem pedagoga, najczęściej formułowane są słowa krytyki. Kwestionuje się decyzje, wyśmiewa zachowania, publicznie wytyka błędy, podważa kompetencje. Neguje to wagę i znaczenie formułowanych przez nauczyciela komunikatów, otwierając uczniom autostradę do bezceremonialnego lekceważenia poleceń, a w dalszej perspektywie nawet jego osoby. Przemiany, będące konsekwencją transformacji ustrojowej, spowodowały nie tylko zmiany w osobie nauczyciela i jego społeczne postrzeganie, lecz także modyfikację szkoły wraz z jej strukturą. Konwersja społeczna związana z przejściem w system gospodarki wolnorynkowej spowodowała, iż szkoła zaczęła być postrzegana jako instytucja funkcjonująca na rynku. Otworzyło to nowy typ relacji usługodawca (nauczyciel) – klient (rodzic). Innowacja stosunków sprawiła, że rodzice zaczęli traktować kontakty z nauczycielem, jako spotkania biznesowego, których celem jest załatwienie lub wynegocjowanie czegoś, sprawdzenie jakości zamówionych usług czy postawienie kolejnych zadań. Tym samym osoba nauczyciela jak i jego wizerunek, a także funkcje uległy przeobrażeniu. Pedagog przeobraził się z mistrza przekazującego wiedzę, dbającego o rozwój i wychowanie w świadczeniodawcę usług edukacyjnych.

Metamorfoza stosunków sprawiła, że powstał znaczący podział między nauczycielem a rodzicem. Dziś to nauczyciel jest zobowiązany do wytłumaczenia swojej decyzji, egzegezy motywów podjętego działania. Niektórzy rodzice w sposób nachalny, usiłują zamaskować swoją niewydolność wychowawczą, a także brak kontroli nad poczynaniami własnego dziecka, adresując nielogiczne roszczenia wobec placówki edukacyjnej oraz broniąc racji swoich dzieci w każdej, nawet najbardziej absurdalnej sytuacji.

Nauczyciele odczuwają upadek etosu swojego zawodu³². Dziś profesja nauczyciela nie jest powszechnym powodem do dumy. Wielu pedagogów znajdując się w nowym miejscu nie przyznaje się do bycia nauczycielem, gdyż dla wielu osób, automatycznie wiąże się to z niechęcią i wzmożoną czujnością. Dzieje się tak na skutek stereotypu dotyczącego nauczyciela. Myśląc o nim wyłania się wizerunek osoby nader poważnej, ostrożnej w słowach, zimnej, prawiącej morały i stale pouczającej. Liczna grupa nauczycieli, obawiając się etykietowania ukrywa swoją profesję w obawie przed utworzeniem dystansu. Tematem wielu międzyludzkich rozważań i jednocześnie czynnikiem budzącym niechęć do nauczycieli, jest kwestia wymiaru czasu pracy. W świadomości społecznej, istnieje przeświadczenie o lekkim charakterze pracy nauczyciela, a także małej liczbie godzin, które obowiązkowo należy przepracować. Faktyczny obraz rzeczywistości nie do końca odpowiada utrwalonym schematom. Nierzadko nauczyciele muszą zmagać się z problemami nie tylko uczniów ale także ich rodzin, są obligowani do rozwiązywania patetycznych sytuacji czy podejmowania ważnych decyzji. Ponadto nauczyciel w swojej pracy spotyka się z szeregiem nieoczekiwanych wydarzeń, również o charakterze negatywnym, na które musi błyskawicznie i momentami intuicyjnie reagować mając na uwadze bezpieczeństwo oraz dobrą kondycję uczniów. Rozwiązuje bieżące konflikty oraz sytuacje sporne występujące wśród uczniów, jednocześnie realizując cele zajęć programowych. Przedstawiciele innych grup zawodowych, częstokroć marginalizują profesję nauczycielską, twierdząc, że jest to zajęcie łatwe, lekkie i przyjemne.

Współczesny nauczyciel w związku z niską pozycją ekonomiczną poszukuje dodatkowych źródeł dochodu. Praca w dwóch szkołach dla wielu jest standardem. Większość nauczycieli jednocześnie dorabia udzielając korepetycji, co powoduje intensyfikację obowiązków oraz obciążenia związanego z wykonywaną pracą.

Mimo niełatwej roli nauczyciela w epoce postmodernizmu istnieje grupa osób, która traktuje swój zawód jako pasję. Takie jednostki mają świadomość sensu oddziaływań

---

³² Tamże, s. 227 - 228

edukacyjno – wychowawczych, przygotowując uczniów nie tylko do pracy zawodowej a przede wszystkim do życia, wykonując pewnego rodzaju zobowiązanie względem społeczeństwa. Współczesny nauczyciel oczekuje uznania i szacunku. Niektórzy starają się kreować swój autorytet, poprzez pracę u podstaw, rezygnując z bezczynnego oczekiwania na zmianę. Swoją postawą i czynami starają się dawać pozytywny wzór postępowania, żyjąc zgodnie z głoszonymi zasadami. Poszukując utraconego, nauczyciele podejmują wyzwania, dostrzegają potrzeby uczniów, starają się ich słuchać. Angażują się w życie szkoły oraz społeczności lokalnej, starając się zmienić istniejące realia autorskimi projektami zmian edukacyjnych. Dzięki sile woli, osobowości, kreatywności i zaangażowaniu, na nowo stają się nauczycielem – przewodnikiem, który w atmosferze przyjaźni, lecz z zachowaniem zasad i dyscypliny wspiera pomysły, marzenia i aspiracje młodzieży, odkrywając przy tym swój własny potencjał, ambitnie patrząc w przyszłość³³.

2.2 Nauczyciel jako ofiara zachowań agresywnych uczniów

Współczesny świat zmaga się z kryzysem autorytetów. Instytucja rodziny już dawno przestała być postrzegana jako estyma. Znani aktorzy, politycy z pierwszych stron gazet czy gwiazdy popkultury, choć powszechnie cieszą się popularnością, nie przejawiają swoim życiem ani zachowaniem predyspozycji i gotowości do wzięcia na siebie ciężaru ideowego prowadzenia młodego pokolenia. Szczególnie ważną rolę „społeczny mentor” pełni w okresie adolescencji. Tworzenie własnej tożsamości, kryzys wartości oraz destabilizacja emocjonalna są nierozłącznym towarzyszem dorastającego dziecka. Symultanicznie zwiększa się świadomość jednostki, która demaskuje wcześniejszą wizję świata, odkrywając brak jednoznacznego podziału na dobro i zło. Nastolatek chce zaistnieć na forum grupy, pragnie zdobyć szacunek, podziw i uznanie w oczach rówieśników. W dążeniu do obranego celu styka się z różnymi wątpliwościami, potrzebuje punktu odniesienia; to miejsce jest zarezerwowane dla podmiotu mogącego liczyć na uznanie. Brak autorytetu, strony mogącej wskazać kierunek marzeń, dążeń i pragnień, skutkuje wystąpieniem zachowań społecznie nieakceptowanych. W tej sytuacji wszelkie niepowodzenia, lęki i frustracje ucznia, częstokroć są kompensowane aktami agresji. Nastoletni agresorzy ofensywę działań kierują zarówno na inne osoby, przedmioty jak i samego siebie.

---

³³ Tamże, s. 229

Coraz częściej w szkołach ofiarami przemocy ze strony uczniów są nauczyciele. Jest to swoisty paradoks, gdyż nauczyciel powinien być podmiotem uosabiającym trwałość majestatu i szacunku, szczególnie ze strony uczniów. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest zmiana relacji nauczyciel – uczeń. Od wielu lat otwarcie mówi się o potrzebie partnerstwa w sytuacjach szkolnych. W tej sytuacji równorzędność nie ma racji bytu, ze względu na portret zależności tego układu. Na nauczycielu spoczywa obowiązek przekazania wyznaczonej programowo wiedzy, egzekwowania czynności sprawdzających przyswojone informacje oraz oceny. W takiej sytuacji stosunek zależności jest barierą wykluczającą. Mimo oczywistej ambiwalencji tej osobliwości nadal podejmuje się próby konsolidacji zależności. Modyfikacje relacji sprawiają, że wielu wychowanków postrzega nauczyciela jako istniejący element jego rzeczywistości, posiadający określone, zazwyczaj negatywne cechy (czepia się, wymaga). To przyzwyczajenie, wraz z upływem czasu przekształca się w obojętność. Nauczyciel w oczach ucznia przestaje stanowić wartość, zostaje pozbawiony autorytetu. W konsekwencji zaczyna być postrzegany jako osoba tożsama z uczniami. Doprowadza to do sytuacji w której pedagog, wychodzi z roli autorytetu, stając się w społecznej percepcji uczniem. Doprowadza to do zakłócenia systemu zależności oraz stanowi podłoże konfliktów. Ze względu na stosunkowo sporą liczbę godzin spędzaną przez uczniów w szkole, nauczyciel może stać się ofiarą dewiacyjnych zachowań młodzieży.

Agresja wobec nauczycieli przybiera różne formy. Zazwyczaj jest to postać werbalna. Wyzwiska, szyderstwa, złośliwe komentarze oraz groźby to najczęściej spotykane formy przemocy stosowane przez uczniów. Co na to nauczyciele? Można by rzec: ilu pedagogów tyle reakcji, choć reakcje będące odpowiedzią można by ująć w pięciu grupach. W pierwszej grupie znajdują się nauczyciele, którzy odpowiadają na słowne zaczepki i przechodzą do otwartej ofensywy; drugą stanowią nauczyciele całkowicie ignorujący takie postępowanie, udając, że niczego nie słyszeli. Kolejnym, powszechnie stosowanym rozwiązaniem jest moralizowanie, które w dalszym monologu nauczyciela zmienia się w odwoływanie do utraconego autorytetu, powoływanie się na powszechnie przyjęte zasady kultury a następnie skutkuje wyproszeniem zbuntowanego ucznia z klasy oraz skierowaniem go do dyrektora bądź pedagoga szkolnego. Ostatnią reakcją stanowi przeniesienie odpowiedzi do sytuacji szkolnej. Nauczyciel w ramach kontrataku zaprasza agresora do tablicy – oczekując wyczerpującej odpowiedzi, na zagmatwane pytania, przeprowadza niezapowiedzianą kartkówkę pod koniec lekcji lub robi skomplikowany sprawdzian. Często działa tu mechanizm odpowiedzialności zbiorowej. Wyróżniającym

się zagadnieniem jest kwestia oszukiwanie nauczycieli oraz utrudnianie prowadzenia lekcji. Kombinacje stosowane przez uczniów w celu zapewnienia sobie pożądanых gratyfikacji bądź uniknięcia niekorzystnego dla zainteresowanego przebiegu spraw, stanowią prawdziwą plagę. Proceder nabierania nauczycieli jest powszechny; uczniowie nagminnie kłamią i oszukują by realizować swoje cele. Ściąganie, przepisywanie prac, łgarstwo w czasie wyjaśniania sytuacji wychowawczych stanowi prawdziwe utrapienie nauczycieli. Drugim rozpowszechnionym zachowaniem jest przeszkadzanie w prowadzeniu zajęć, które niekiedy przybiera formę sabotażu. Rozmowy w czasie trwania lekcji, pisanie wiadomości, przeglądanie stron internetowych, słuchanie muzyki stanowią wierzchołek góry lodowej. Wychowankowie coraz częściej, celowo i z premedytacją utrudniają pracę nauczyciela, sabotując jego działania. Perfidia uczniów zatacza coraz szersze kręgi; próby rozbicia lekcji oraz osłabienie pozycji nauczyciela panującego nad klasą stanowią główny cel tego typu działań. Przede wszystkim uczniowie starają się odwrócić uwagę nauczyciela od zadań lekcyjnych i skierować ją na coś nieistotnego z punktu widzenia zajęć programowych. Osiąga się to poprzez zadawanie bezsensownych pytań, na które odpowiedzi są powszechnie znane lub dostarczając niedorzecznych odpowiedzi na postawione pytania, tak aby skłonić nauczyciela do dodatkowych wyjaśnień. Inną formą agresji w stosunku do nauczyciela jest przemoc fizyczna. Wprawdzie ujawnione akty użycia siły, stanowią nikły procent wszystkich zachowań agresywnych wobec nauczycieli, to wbrew pozorom tendencja tego zjawiska rośnie. Doniesienia medialne dostarczają wyłącznie szczątkowych informacji dotyczących tego zjawiska. Dzieje się to wtedy, gdy dojdzie do brutalnego, atrakcyjnego widowiskowo wydarzenia lub zostanie ono utrwalone w formie filmu.

Agresja wobec nauczycieli to zjawisko, które jest obecne od kilkunastu lat. Pierwszym, szeroko nagłośnionym przypadkiem była zaszłość z 24 marca 1998 roku, która miała miejsce w IX Liceum Ogólnokształcącego im. Juliusza Słowackiego we Wrocławiu. Wtedy to uczeń klasy III wszedł do klasy, w której odbywała się lekcja geografii prowadzona przez wicedyrektorę. Chłopak zaatakował nauczycielkę siekierą, zadając ciosy w ramię i tułów. Następnie udał się do gabinetu, w którym odbywała się lekcja fizyki. Prowadzącą nauczycielkę zaatakował nożem, zadając głębokie rany; następnym celem była nauczycielka matematyki, której zadał kolejne ciosy³⁴. Niestabilność emocjonalna, słabe wyniki w nauce, zaburzenia psychiczne to tylko niektóre z czynników jakie mogły motywować sprawcę, choć żaden z nich nie może

---

³⁴ W. Szałański, Co jest w człowieku..., „Głos Nauczycielski”, nr 15 /1998, s. 1 - 6

stanowić usprawiedliwienia jego czynu. Inną głośną sprawą, która rozpętała niemal narodową dyskusję na temat wychowania, upadku autorytetów, wszechobecnej, coraz bardziej brutalnej agresji, predyspozycjach psychologiczno – pedagogicznych do wykonywania zawodu oraz poziomu kształcenia nauczycieli były wydarzenia z toruńskiego technikum budowlanego, a w szczególności kulminacyjne wydarzenia z maja 2003 roku. Nauczyciel języka angielskiego był dręczony przez uczniów. Proceder trwał cały rok szkolny. Punktem zwrotnym w bestialskim procederze było nagranie wideo, które uwieczniło akt agresji słownej oraz słynne już założenie kosza na śmieci, który trafił na głowę nauczyciela³⁵. Sprawa ta była szczególnie ambiwalentna, ze względu na zbliżający się koniec roku szkolnego i wcześniejsze podwyższenie oceny przez agresora. Co tak naprawdę mogło kierować wspomnianym uczniem, który w ramach podziękowania w taki sposób potraktował nauczyciela? Z drugiej strony powstaje pytanie dlaczego nauczyciel wcześniej nie reagował na zachowania agresywne? Dlaczego pokornie znosił falę upokorzeń? Dlaczego nie zwrócił się o pomoc? Te pytania, na zawsze pozostaną bez odpowiedzi.

Nauczyciele niezwykle rzadko sygnalizują problem z agresją. Tragizm sytuacji polega na tym, że nauczyciel sam przed sobą musiałby przyznać się do porażki. Byłby zobligowany do uświadomienia i zaakceptowania faktu braku umiejętności radzenia sobie w pracy. Musiałby potwierdzić, że misja edukacyjna, której się podjął zwyczajnie go przerosła, dlatego „pedagogowie traktują to zjawisko raczej defensywnie: z zażenowaniem, wstydem, bezradnością, skłonnością do ukrywania faktów”³⁶. Uświadomiony akt agresji jest dla pedagoga dramatyczną sytuacją. W jednej chwili ulega rozpadowi jego pozycja jako przewodnika – mistrza. W ułamku sekundy staje się ofiarą, musi poradzić sobie ze straszliwym upodleniem, z utratą podmiotowości. Traci szacunek środowiska, wyzbywa się prestiżu i uznania. Jest to intrapersonalny koniec świata dla nauczyciela, traci wszystko na co pracował długimi latami. Jedyne co zyskuje to piętno, z którym zmagać się będzie do końca życia.

---

³⁵ M. Wojciechowski, „Sprawa Toruńska” – reguła czy przypadek, „Remedium”, nr 11/2003, s. 10-13

³⁶ K. Ostrowska, J. Tatarowicz, Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998, s. 79

2.3 Przejawy zachowań agresywnych wobec nauczycieli w świetle badań

Agresja wobec nauczycieli przybiera różne formy. W badaniach Janusza Surzykiewicza, dotyczących przemocy w polskich szkołach w relacjach uczniów o sobie i innych, uwzględniając problem agresji w stosunku do nauczyciela wyniki przybrały następującą formę: pierwszym zachowaniem, najczęściej zaznaczanym przez uczniów było oszukiwanie nauczycieli, przyznało się do tego 48,2% uczniów, do utrudniania prowadzenia lekcji nauczycielowi przyznało się 44,4%, 12,5% uczniów używało wulgarnych słów wobec nauczycieli, 2,6% dopuściło się groźby pod adresem pedagoga a 0,8% przyznało się do uderzenia nauczyciela³⁷. Powyższe wyniki wyraźnie ukazują, że agresja jaką wykazują uczniowie ma w większości formę ukrytą, ponadto przybiera postać agresji werbalnej i charakteryzuje się metodą sabotażu. W badaniach Grażyny Miłkowskiej, „Kto rządzi w polskiej szkole”, dowiedziono, że nauczyciele skarżą się na agresję uczniów w ponad 90% ogółu badanych placówek. W ponad jednej czwartej szkół, nauczyciele wskazywali problem agresji jako bardzo częsty. 64,7% badanych dyrektorów szkół stwierdziło, że nauczyciele zwracają się do nich z prośbą o udzielenie pomocy, ponieważ sami nie potrafią skutecznie działać wobec agresywnych uczniów. Potwierdzeniem skuteczności badania były spotkania prawie we wszystkich placówkach 95,7%³⁸. Wyniki ukazują, że nauczyciele są bezradni w sytuacjach agresji swoich podopiecznych; nie posiadają skutecznych metod radzenia sobie w takich sytuacjach przez co zjawisko to jest potęgowane. Nad osobliwością śmiechu uczniowskiego jako wyzwaniem pedagogicznym pisała Maria Dudzikowa. O ambiwalencji tego zjawiska świadczy fakt, że śmiechem można wyrażać różne emocje. Względnie przybiera oblicze pozytywne, rozładowując napięcie i rozluźniając; natomiast może mieć charakter negatywny, wyrażając złość czy pogardę. Najświeższych informacji dostarczają badania, przeprowadzone w ramach społecznego programu „Szkoła bez przemocy”.

---

³⁷ K. Ostrowska, J. Tatarowicz (red), Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich, Centrum metodyczne pomocy psychologiczno – pedagogicznej ministerstwa edukacji narodowej, Warszawa 1998, s. 42 - 25

³⁸ G. Miłkowska, Kto rządzi w polskiej szkole? Czyli o agresji dzieci i młodzieży w sytuacjach szkolnych, w: M. Dudzikowa (red), Nauczyciel – uczeń. Między przemocą a dialogiem obszary napięć i typy interakcji, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996 s. 189 - 190

2.4 Przyczyny zachowań agresywnych wobec nauczycieli

Przyczyny zachowań agresywnych wobec nauczycieli niezwykle rzadko bywają oczywiste i homologiczne. Na asumpty działań składają się czynniki osobnicze, środowiskowe i sytuacyjne. Sytuacje szkolne dostarczają uczniowi zróżnicowanych bodźców, niektóre z nich mają wpływ na zachowania agresywne. Jednym z czynników jest frustracja. Pojawia się w momencie, gdy na drodze do osiągnięcia celu pojawia się przeszkoda uniemożliwiająca jego realizację. Przypadłość ta, ma miejsce w sytuacji, kiedy nauczyciel ewaluując pracę ucznia, wystawia ocenę, która pozostaje w sporze z jego oczekiwaniami. niesprawiedliwość w traktowaniu uczniów czy subiektywne ocenianie pracy ucznia będące wynikiem przyswojonego lub wytworzonego stereotypu, doprowadza do wyrządzenia krzywdy zainteresowanemu uczniowi oraz pozostałym osobom partycypującym w życiu klasy. Nauczyciel takim działaniem, wysyła do grupy komunikat, który odbierany jest następująco: „są równi i równiejsi; nieważne kto co napisze i tak oceniam ja”. W tym przypadku, jakże aktualna jest stara Stalinowska maksyma, przekształcona do istniejących realiów: nie ważne kto, jak głośuje, ważne kto liczy głosy. Poczucie porażki może być na tyle silne, że wychowanek w afekcie dopuści się przemocy. Inne okoliczności motywujące sprawców to chęć zdobycia określonej pozycji w klasie, potrzeba zaistnienia na forum. Niestety sposób realizacji tych potrzeb ma charakter negatywny. Generatorem zachowań agresywnych może być sama szkoła, która swoją strukturą, profilem i zasadami wywołuje negatywne emocje. Przymus uczęszczania, obowiązek przestrzegania surowych zasad panujących w klasie, program nieodpowiadający zainteresowaniom ucznia czy forma zajęć przepełniona nudą i monotonią. Życie szkolne toczy się według odgórnie przyjętego schematu. Uczniowie traktowani są instrumentalnie, gdyż są zobligowani do przyjęcia obowiązujących zasad. Hałas, rzesza ludzi stale kłębiąca się na ograniczonej przestrzeni, utrudnia lub wręcz uniemożliwia uspokojenie się po trudnej, pełnej napięć lekcji, a długo wyczekiwana przerwa nie zapewnia oczekiwanego wytchnienia. W związku z tym uczeń przepełniony negatywnymi emocjami, żalem i złością wraca do klasy, w jeszcze gorszym stanie. Nieoczekiwanie daje upust swoim uczuciom reagując agresją wobec nauczyciela. Kolejnym kontekstem agresji jest zachowanie samego nauczyciela. Zanadto rygorystyczni nauczyciele pozbawieni są nie tylko sympatii uczniów, lecz także ich surowe postępowanie jest przyczyną wytwarzania negatywnych emocji i myśli u wychowanków, które w efekcie może doprowadzić do aktów przemocy. Do agresji uczniów prowokuje także despotyczne i autorytarne prowadzenie zajęć oraz taki sposób bycia nauczyciela. Niejednokrotnie

nauczyciele przyjmują strategię kierowania i władzy. Podejście, które automatycznie pozbawione jest porozumiewania się, powoduje, że pedagog zmienia się z przewodnika po świecie edukacji w despotycznego władcę. Jako środki do osiągnięcia swoich celów stosuje takie zabiegi jak: poniżanie, wyśmiewanie, groźby czy regularne podkreślanie swojej wiedzy i umiejętności, przy jednoczesnym wytykaniu braków zaobserwowanych wśród uczniów. Warto podkreślić, że nauczyciele czasami w dobrej wierze przyjmują taktykę kierowania i władzy, ślepo wierząc, że zmotywuje to uczniów do wytężonej pracy. Niestety, w większości przypadków przynosi to odwrotny od zamierzonego skutek. Istnieją przypadki agresji zachowań agresywnych uczniów, za które tak naprawdę odpowiedzialni są sami nauczyciele. Brak czytelnych, jasno sprecyzowanych zasad, niejasność systemu egzekwowania i oceniania czy nadmierna pobłażliwość skutkują przejęciem przez uczniów kontroli nad klasą. Wówczas to wychowankowie określają kryteria i normy panujące w czasie zajęć, a nauczyciel zostaje pozbawiony szansy zapanowania nad grupą. Zdarza się również, że na agresję uczniów wobec nauczyciela wpływa zupełnie niezależna lub osobnicza jego cecha. Powodem może być nadwaga, problemy z cerą, charakterystyczny sposób artykulacji. Młodzi ludzie zazwyczaj nie rozumieją indywidualnych uwarunkowań człowieka, a każda odmienność traktowana jest jako powód do kpin i szyderczego śmiechu. Agresję może warunkować również płeć. Zawód nauczyciela jest postrzegany jako profesja typowo kobieca a polskie szkoły są sfeminizowane. Dorastająca młodzież potrzebuje męskich wzorców. Zarówno kobiety jak i mężczyźni posiadają określone zachowania uwarunkowane genetycznie i socjalizacyjnie, które przenoszą do sytuacji szkolnych. Uczniowie dla prawidłowego rozwoju potrzebują zróżnicowania zachowań, postaw i metod. Niewielka liczba mężczyzn wykonujących zawód nauczyciela może skutkować zaburzeniami zachowania uczniów, którzy codziennie doświadczają sumienności, nadmiernej kontroli, wnikliwego rozliczania z przydzielonych zadań ze strony nauczycielek, w ramach sprzeciwu i pragnienia dystansu, konkretów i mniejszej konsekwencji ze strony nauczyciela – mężczyzny mogą reagować agresywnie; szczególnie wobec rygorystycznych nauczycielek³⁹. Agresja wobec nauczycieli, może być następstwem komunikatów płynących do dziecka z środowiska rodzinnego. Stosunek rodziców do instytucji szkoły, nauczycieli czy ujmując szerzej autorytetów i postrzegania świata społecznego, stanowi podwalinę zachowań dorastającego potomstwa. Dzieci są niezwykle podatne na opinie i komentarze innych, szczególnie najbliższych, dlatego błyskawicznie przyswajają brzemienne w następstwach informacje. Dorastająca jednostka urzeczywistnia przemyślenia usłyszane w środowisku rodzinnym, realizując je w warunkach

---

³⁹ Poraj G., Płeć nauczycieli, „Psychologia w szkole”, nr 1/2010

szkolnych. Agresja wobec nauczyciela może stanowić akt rozpaczliwego wołania o pomoc. Uczeń dopuszczający się przemocy, może intencjonalnie nie chcieć wyrządzić krzywdy nauczycielowi, lecz swoim zachowaniem pragnie zwrócić uwagę rodziców czy opiekunów.

2.5 Przeciwdziałanie agresji

Wydarzenia mające miejsce w szkołach skłoniły ustawodawcę do zmiany obowiązujących przepisów. Uchwałą Sejmu z 2007 roku, przyjęto nowelizację ustawy o systemie oświaty i Karty Nauczyciela; Zgodnie z którą nauczyciele otrzymali ochronę prawną, przewidzianą w artykule 63 Karty nauczyciela. Paragraf ten mówi, że nauczyciel, podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, korzysta z ochrony przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych na zasadach określonych w ustawie⁴⁰. Ponadto organ prowadzący szkołę i dyrektor szkoły są obowiązani z urzędu występować w obronie nauczyciela, gdy ustalone dla niego uprawnienia zostaną naruszone. Przepisy przeciwko funkcjonariuszom publicznym regulują przepisy zawarte w artykułach 222, 223, 224, 226. Zgodnie z kodeksem karnym za przestępstwa przeciwko funkcjonariuszom publicznym należy uznać: artykuł 222 - naruszenie nietykalności osobistej, artykuł 223 - czynna napaść wspólnie z innymi osobami lub z użyciem broni palnej lub innego niebezpiecznego przedmiotu bądź środka obezwładniającego, artykuł 224 - stosowanie groźby bezprawnej lub przemocy w celu zmuszenia funkcjonariusza publicznego do przedsięwzięcia lub zaniechania prawnej czynności służbowej, artykuł 226 - znieważenie funkcjonariusza publicznego⁴¹.

Celem zmiany przepisów było zapewnienie dodatkowej ochrony nauczycielom, którzy nabyli prawną podstawę asekuracji. Ponadto szeroko komentowane w mediach zmiany przepisów miały charakter prewencyjny, aby powstrzymać lub zniechęcić potencjalnych sprawców. Pozycja nauczyciela została ustabilizowana, przez co, przynajmniej teoretycznie, zyskał szacunek.

Wydaje się, że sekret zapobiegania agresji uczniów tkwi przede wszystkim w osobie nauczyciela. Jego osobowość, kompetencje pedagogiczno – psychologiczne, wizja i sposób postrzegania świata mogą diametralnie zmienić nastawienie uczniów nie tylko do nauki,

---

⁴⁰ ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. - Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674, z późn. zm.)

⁴¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Karny

szkoły czy obowiązków, ale również do życia⁴². Zatem tajemnicą sukcesu wydaje się być profesjonalista rozmiłowany w edukacji, który całym sobą, swoimi zainteresowaniami, postawą do siebie i innych zmienia istniejący porządek. Człowiek potrafiący wyjść poza sztywne ramy programu, postrzegający swoją pracę jako misję dającą radość a nie chałturę, którą trzeba przetrwać. Nauczyciel winien być osobą, która nie tylko przekazuje wiedzę ale przy okazji zajęć programowych realizuje ukryty program wychowawczy. Dodatkowo idea rywalizacji, która jest wpajana dzieciom od najmłodszych lat, powinna zostać zastąpiona współpracą, która wyzwoli młodych ludzi od presji i polityki stawiania coraz to nowych, bardziej obciążających oczekiwań oraz obniży rangę, społecznie akceptowanego wyścigu szczurów. Ponadto powinien próbować zrozumieć uczniów i stanowić wsparcie którego szczególnie potrzebują w okresie dojrzewania. Uczniowie po wielokroć twierdzą, że nauczyciele nie potrafią słuchać, nie podejmują najmniejszych prób zrozumienia tego co dzieje się z nimi dzieje. Częstokroć nauczyciele pozostają obojętni na potrzeby, odczucia, oczekiwania i emocje uczniów, sądząc, że to nie należy do ich obowiązków, pozostając w przekonaniu, że są odpowiedzialni wyłącznie za treści kształcenia. Nasuwa się prosta refleksja: kto poza rodzicami ma powinien być zobligowany do wspierania rozwoju jeśli nie szkoła za pośrednictwem nauczycieli? Niezbędna jest zmiana stanu świadomości, która uzmysłowi nauczycielom, że „jeżeli szkołę traktujemy jako instytucję, która ma szczególne powinności nie tylko w zakresie kształcenia, ale również, a nawet przede wszystkim w zakresie wychowania” to dramatyczne wydarzenia związane z agresją, które miały miejsce w szkołach można uznać jako instytucjonalną porażkę⁴³.

---

⁴²G. Miłkowska, Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 47

⁴³M. Kazimierowicz, Niekompetencja urzędników czyli patologia na szczeblach decyzyjnych, „Nowa Szkoła” nr 9/2003, s. 20

3. Rozdział: Metodologiczne podstawy badań

3.1 Przedmiot i cel badań

Przedmiot badań zależy od rodzaju badań jakie przeprowadzamy. Przedmiot badań stanowi zadanie, które mamy do wykonania. Badanie naukowe to działanie, służące poznaniu w sposób dokładny, rzetelny i wyczerpujący dany fragment rzeczywistości. Przedmiotem badań niniejszej pracy jest zjawisko agresji uczniów wobec nauczycieli w szkołach gimnazjalnych.

Zasadniczym celem poznania naukowego jest zdobycie wiedzy maksymalnie ścisłej, maksymalnie pewnej, maksymalnie ogólnej, maksymalnie prostej, o maksymalnej zawartości informacji (J. Such, 1972). Według T. Pilcha celem badań jest poznanie lub lepsze poznanie interesującego nas zagadnienia. Zamierzeniem jest odnalezienie odpowiedzi na pytanie: jaki jest cel badania i jaki efekt chcemy przez badanie osiągnąć⁴⁴. Takie dopiero poznanie prowadzi do wyższych form funkcjonowania wiedzy, a są nimi prawa nauki i prawidłowości⁴⁵. Natomiast daniem Z. Skornego, sformułowanie celu badań wymaga od badacza uświadomienia sobie, po co je podejmuje oraz do czego mogą być przydatne uzyskane w nich wyniki. Wyróżnia on cele: teoretyczno - poznawcze i praktyczno - wdrożeniowe. J. Gnitecki dzieli cele badań naukowych na poznawcze, teoretyczne i praktyczne. Przyjmując podział celów za Gniteckim, w pracy wyróżniono:

cel poznawczy:

- opisanie zjawiska agresji wobec nauczycieli w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

cele praktyczne:

- wzbogacenie wiedzy nauczycieli i wychowawców,
- opracowanie dyrektyw i zaleceń dla podmiotów prowadzących działalność pedeutologiczną,
- znalezienie odpowiedzi na pytania czy istnieje potrzeba zatrudnienia dodatkowych pedagogów lub psychologów do pracy wychowawczej.

---

⁴⁴ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, „Żak”, Warszawa 1998, s. 56

⁴⁵ Tamże, s. 23

3.2 Problemy badawcze

Problem badawczy „to tyle, co pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie”⁴⁶ Według Łobockiego podstawowym warunkiem podejmowania wszelkich badań naukowych jest uświadomienie sobie przez badacza problemów, a często także hipotez określających w sposób możliwie precyzyjny cel i zakres planowanych przedsięwzięć badawczych a praca musi mieć celowy i ukierunkowany charakter działania. Problem badawczy, to pytanie o naturę badanego zjawiska i istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska; to, mówiąc inaczej, uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to mówiąc jeszcze inaczej deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania⁴⁷. Zdaniem S. Nowaka, problem badawczy to tyle co pewne pytanie lub zestaw pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie. Natomiast według Z. Cackowskiego problemy badawcze, są to pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych⁴⁸. Wyróżniając przedmiot, zakres i rolę jaką pełnią problemy badawcze, wyróżniamy problemy:

- 1) teoretyczne i praktyczne,
- 2) ogólne i szczegółowe,
- 3) podstawowe i cząstkowe⁴⁹.

Problem badawczy niniejszej pracy brzmi następująco: „jak nauczyciele postrzegają zachowania agresywne skierowane na ich osobę?” Poszukując odpowiedzi na to pytanie w pracy przedstawione zostało ujęcie problemu w literaturze przedmiotu oraz przeprowadzone zostały badania wśród nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponad gimnazjalnych w Zielonej Górze. Obecnie problem agresji w szkole jest powszechny i swoim zasięgiem obejmuje wszystkie typy szkół. Jednym ze źródeł agresji uczniów są obszary napięć związane z oddziaływaniem nauczyciela. Niewątpliwie, również przyczynia się do tego zmiana postrzegania osoby nauczyciela, która zaczęła ewoluować na fali zmian ustrojowych, deprecjonując jego rolę, z pozycji autorytetu wychowawczego do świadczeniodawcy usług edukacyjnych. Ponadto nierozzerwalnie wiąże się to ze zmianą typu oddziaływań wychowawczych stosowanych wobec dzieci, charakteryzujących się orientacją pajdocentryczną. W tej sytuacji wielu nauczycieli nie potrafi znaleźć odpowiednich

---

⁴⁶ J. Brzeziński, Metodologia badań psychologicznych, wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 216

⁴⁷ Tamże, s. 43

⁴⁸ M. Łobocki, Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1984, s. 55 -56

⁴⁹ J. Sztumski, Wstęp do metod i techniki badań społecznych, Śląsk, Katowice 1999, s. 51

metod i technik, zapewniających sukces w pracy z młodzieżą, co skutkuje zachowaniami agresywnymi skierowanymi na ich osobę. Wydaje się oczywistym, iż potrzebują oni pomocy, choć zazwyczaj o nią nie proszą, ignorując zaistniałe sytuacje. Bez wątpienia jest to problem, który wciąż pozostaje tematem tabu. Próba rozwiązania problemu badawczego ma ukazać, w jaki sposób nauczyciele postrzegają ten rodzaj agresji, czy i w jakim stopniu jej doświadczają oraz w jaki sposób radzą sobie, doświadczając przemocy ze strony uczniów.

W dążeniu do rozwiązania problemu, postawione zostały następujące pytania badawcze:

1. Jak często nauczyciele dostrzegają zjawisko agresji uczniów w szkole?
2. Ilu nauczycieli obserwuje lub wie o agresji skierowanej na grono nauczycielskie?
3. Ilu nauczycieli doświadcza agresji ze strony wychowanków?
4. Jaki rodzaj zachowań agresywnych podejmują uczniowie w stosunku do nauczycieli?
5. Jak często występują?
6. W jakich sytuacjach uczniowie reagują agresywnie?
7. W jakich miejscach dochodzi do aktów agresji?
8. Jacy uczniowie są najczęściej sprawcami agresji?
9. Jakie działania podejmują nauczyciele po zaistnieniu sytuacji, w której stają się ofiarą agresji?
10. Jakie konsekwencje ponoszą uczniowie, jeśli dopuszczają się zachowań agresywnych?
11. Jakie są zdaniem nauczycieli motywy podejmowania tego rodzaju zachowań?
12. Jakie skutki zauważają nauczyciele, kiedy stają się ofiarą agresji?
13. Do kogo nauczyciele zwracają się z prośbą o pomoc w sytuacji agresji?
14. Jakie działania powinny być – zdaniem nauczycieli – podejmowane w celu przeciwdziałania agresji uczniów?
15. Nauczyciele jakich przedmiotów są najczęściej ofiarami agresji ze strony uczniów?
16. Ilu nauczycieli swoim zachowaniem prowokuje uczniów do agresji?

3.3 Hipotezy badawcze

Hipotezą nazywa się wszelkie twierdzenia częściowo tylko uzasadnione, przeto także wszelki domysł, za pomocą którego tłumaczymy dane fakty, a więc też i domysł w postaci uogólnienia, osiągniętego na podstawie danych wyjściowych (T. Kotarbiński 1960)⁵⁰. Natomiast zdaniem W. Zaczyńskiego hipoteza jest założeniem przypuszczalnym zdolności, jakie zachodzą między wybranymi zmiennymi. Hipotezy buduje się wierząc, że w badanej strukturze panuje pewien porządek w przekonaniu o uniwersalności związku przyczynowo skutkowego, a tworzenie hipotez polega na zbudowaniu teorii dotyczącej natury określonego zjawiska. W badaniach pedagogicznych możemy posługiwać się dwoma rodzajami hipotez w zależności od ich stopnia ogólności. Do pierwszej grupy zaliczamy hipotezy proste, które wyprowadzane są z prostych obserwacji, natomiast drugą stanowią hipotezy złożone, zakładające istnienie powiązań między zdarzeniami lub skomplikowanymi łańcuchami przyczynowo - skutkowymi⁵¹. Aby sformułować hipotezę roboczą, należy posiadać określoną wiedzę, którą można podzielić na dwie grupy. W pierwszej z nich mieszczą się wiadomości o przedmiocie badania, które zawierają informacje typu demograficznego, ekonomicznego, kulturalnego itp., a także znajomość badań i wyników badań podobnych lub zbliżonych tematyką badawczą. Drugą grupę stanowią wiadomości z zakresu wychowania, praw społecznych i elementów socjologii. W przypadku braku wiadomości z pierwszej grupy lub braku czasu na jej poznanie, istnieje możliwość przeprowadzenia badań wstępnych. Wówczas należy przeprowadzić sondaż, który umożliwi zdobycie podstawowych wiadomości o interesującej nas społeczności, obiekcie czy zjawisku. Zadaniem badacza jest sformułowanie możliwie wielu hipotez, które obejmą wszelkie znaczące zależności i cechy badanego zjawiska⁵². W niniejszej pracy założenia hipotetyczne są następujące:

- 1) Najczęstszym rodzajem agresji wobec nauczycieli jest agresja słowna.
- 2) Najczęstszą motywacją uczniów wykazujących agresywne zachowania wobec nauczycieli jest chęć zaimponowania rówieśnikom.
- 3) Miejscem, w którym zazwyczaj dochodzi do aktów tego typu agresji jest sala lekcyjna.
- 4) Większość nauczycieli ukrywa istnienie tego problemu.
- 5) Większość nauczycieli doświadczyła agresji ze strony uczniów.

---

⁵⁰ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, „Żak”, Warszawa 1998, s. 26-27

⁵¹ Tamże, s. 28

⁵² Tamże, s. 26-27

3.4 Zmienne i wskaźniki

Wyodrębnianie zmiennych w badaniach naukowych, jest próbą uszczegółowienia głównego przedmiotu, czyli problemów badawczych, które planuje się rozwiązać oraz hipotez roboczych jakie pragniemy potwierdzić lub odrzucić⁵³. Obecnie istnieje wiele klasyfikacji zmiennych. Ze względu na przyjmowane wartości wyróżnia się zmienne dwuwartościowe i wiele wartościowe. Najbardziej użyteczną i jednocześnie cieszącą się największą popularnością jest klasyfikacja zmiennych, które zostały określone jako zmienne zależne i niezależne oraz pośredniczące i kontrolne. Podział ten stosuje się ze względu na związane z nim przyczyny i skutki⁵⁴. Najważniejszym czynnikiem przy określaniu zmiennych, jest świadomość badacza związku między poszczególnymi cechami, kierunkiem zależności między nimi, a także elementom wpływającym oraz tym, które podlegają wpływom. W badaniach zmienne odgrywają różne role. W pierwszym przypadku jakaś cecha wpływa na ilość, jakość i kierunek zmian, więc nazywamy ją zmienną niezależną. Natomiast w dalszym postępowaniu badawczym ta sama cecha, podlegająca połączeniu z inną, determinująca jej ilość, jakość czy kierunek nazywamy zmienną zależną⁵⁵. W niniejszej pracy do zmiennych zależnych wpisują się rodzaje agresji, skutki, konsekwencje dla uczniów, motywacje sprawców, częstotliwość oraz miejsca.

ZMIENNE NIEZALEŻNE	KATEGORIE	WSKAŹNIKI
płeć	- mężczyzna - kobieta	dane metryczkowe
wiek	22 – 40, 40<	dane metryczkowe
staż pracy w zawodzie nauczyciela	do 10 lat, powyżej 10 lat	dane metryczkowe
nauczany przedmiot	ściśły humanistyczny	dane metryczkowe
rodzaje agresji	- fizyczna - słowna - przemieszczona	- bicie, kopanie - wyzwiska, groźby

⁵³M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, „Impuls”, Kraków 1999, s. 131

⁵⁴ Tamże, s. 133

⁵⁵ T. Pilch, Zasady badań pedagogicznych, „Żak”, Warszawa 1998, s. 32

	- pośrednia	
konsekwencje (dla uczniów)	-bezpośrednia - pośrednia	- skierowanie do pedagoga wezwanie rodziców - kartkówka, pytanie
motywacje	- bezpośrednie - pośrednie	- odpowiedź na agresywne zachowanie nauczyciela - chęć zaistnienia na forum grupy
skutki	- fizyczne - psychiczne - społeczne	- siniaki, otarcia naskórka - niepokój, lęk przed pracą - wycofanie, utrata autorytetu
częstotliwość	- często - regularnie - sporadycznie - nigdy	- na każdej lub prawie każdej lekcji - raz w miesiącu lub częściej - kilka razy w roku
miejsca	- na terenie szkoły - poza terenem szkoły	- sala lekcyjna - korytarz - toaleta - boisko - ulica

3.5 Metody, techniki i narzędzia badawcze

Metody badań dzielimy na ilościowe i jakościowe. Strategia ilościowa wymaga od badacza podporządkowania się metodologii, która bazuje na założeniach filozofii pozytywistycznej. Podstawowym założeniem tej koncepcji jest istnienie obiektywnego świata, który można równie obiektywnie poznać, przy pomocy odpowiednich narzędzi. Badaniu podlegają wyłącznie obiekty, poszukując między nimi zależności o charakterze przyczynowo – skutkowym, aby po ich odkryciu móc wywierać skuteczniejszy wpływ na rzeczywistość społeczną. Poznanie jakościowe jest mniej precyzyjne i wyraziste.

Podjmując się wykorzystania tej strategii, badacz ma świadomość nieistnienia dualnego podziału na poznającego i świat poznawany.

Posługując się metodami o charakterze jakościowym możemy dotrzeć „w głąb” badanego zjawiska, a także poszerzać perspektywę jego oglądalności⁵⁶. Celem badań ilościowych jest zbadanie określonego obszaru oraz zebranie jak największej ilości danych, przy założeniu, że istnieje pewna obiektywna rzeczywistość, którą mamy możliwość poznać.

Technika badań, to termin określający sposób gromadzenia materiałów naukowych, między innymi za pomocą techniki ankietowej, wywiadu, badania dokumentów czy obserwacji.⁵⁷ W badaniach prowadzonych podczas tego rozwiązywania problemu wykorzystano metodę badawczą o orientacji ilościowej technikę ankietową.

Badania ankietowe umożliwiają gromadzenie informacji za pomocą zestawu pytań, które dotyczą w sposób bezpośredni lub pośredni określonych problemów badawczych. Zestaw tego typu pytań nazywamy ankietą lub kwestionariuszem ankiety, który zazwyczaj przybiera formę drukowanego formularza z podanymi na nim pytaniami i gotowymi odpowiedziami, badany wybiera te, które uznaje za prawdziwe lub w wolnych miejscach wpisuje własne odpowiedzi⁵⁸. Ankieta podlega wypełnianiu, najczęściej samodzielnie przez badanego, na ogół legitymuje się wysokim stopniem standaryzacji i może być wypełniany w obecności lub pod nieobecność osoby przeprowadzającej badanie. Istotą tego typu badań jest rozprawdzeniu wśród respondentów odpowiednio przygotowanych kwestionariuszy, zawierających szereg pytań, które ze względu na swój charakter przybierają formę zamkniętych, półotwartych i otwartych, na które udzielają oni pisemnej odpowiedzi. Uzyskane w ten sposób materiały ulegają opracowaniu naukowemu.⁵⁹

Jeśli chodzi zaś o metodę badań, przez to pojęcie rozumie się sposób dochodzenia do wywołania, opisu i formułowania zgodnego z zasadami nauki określonych twierdzeń, co do przebiegu zjawisk i procesów społecznych.

Metoda sondażu diagnostycznego została zastosowana podczas prowadzenia tych badań. Polega ona na rozpoznawaniu zjawisk z dziedziny pedagogiki charakteryzujących daną zbiorowość. Dzięki tej metodzie można między innymi poznać poglądy bądź opinie badanej zbiorowości.

---

⁵⁶ Tamże, s. 55

⁵⁷ W. Siwiński, R.D. Tauber, Metodologia badań naukowych, wyd. Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii, Poznań 2006, s. 31

⁵⁸ M. Łobocki, Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, „Impuls”, Kraków 1999, s. 237

⁵⁹ W. Siwiński, R.D. Tauber, Metodologia badań naukowych, wyd. Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii, Poznań 2006, s. 59

Sondować w przenośni oznacza zgłębiać, wywiadywać się o kogoś lub o coś. Zgłębia się opinie respondentów, dotyczącą badanych zjawisk i właśnie ta opinia społeczna podczas prowadzenia tego typu badań ma największe znaczenie. Rozróżnia się trzy rodzaje metody ankietowej: ankietę prasową, ankietę pocztową i ankietę środowiskową, którą to właśnie wykorzystano w tych badaniach⁶⁰.

Ankieta środowiskowa polega na rozprawieniu kwestionariuszy wśród respondentów zebranych w jednym miejscu, z prośbą o doraźne wypełnienie i bezpośredni ich zwrot. W przypadku badań do niniejszej pracy miejscem tym były zielonogórskie gimnazja. Ankieta, podobnie jak każda inna technika badań nie jest uniwersalna, choć nie wymaga dużych nakładów finansowych ze strony przeprowadzającego badania. Do jej innych zalet zaliczyć można szybkie tempo realizacji etapu badań właściwych. Sam proces zbierania materiałów badawczych jest dość prosty. Bardziej złożona praca naukowo-badawcza, która następuje dopiero przy opracowywaniu materiałów, sprawdzaniu wartości rezultatów badań i opisywaniu ich.

Wyniki ankiet często budzą jednak wiele zastrzeżeń. Najwięcej wątpliwości wzbudza wiarygodność opinii respondentów. Do wszystkich wypowiedzi trzeba podchodzić bardzo ostrożnie.⁶¹

Przebieg badań w tym przypadku obejmował następujące etapy:

- Przygotowanie badań, odbyło się poprzez sformułowanie hipotezy roboczej, skonstruowanie kwestionariusza oraz ustalenie terenu badań
- Badania właściwe: czas od momentu rozdania do zebrania kwestionariuszy wśród respondentów.
- Opracowanie materiałów ankietowych, ocena wypełnionych kwestionariuszy i odrzucenie niekompletnych. Pozostałe kwestionariusze poddano dalszej selekcji, weryfikacji i kwalifikacji. Przeprowadzona została analiza ilościowa za pomocą odpowiednio opracowanych tabel, wzorów, wykresów.

Narzędzia badawcze służą do organizowania określonych przedsięwzięć badawczych, zbierania, porządkowania, przechowywania materiałów naukowych oraz do opracowywania zgromadzonych materiałów. W badaniach społecznych stosuje się też takie narzędzia, jak: instrukcje prowadzenia badań, przewodniki obserwacyjne, odpowiednie kwestionariusze, dzienniki badań itp.⁶²

---

⁶⁰ Tamże, s. 60

⁶¹ Tamże, s. 61- 62

⁶² Tamże, s. 63-64

Narzędziami badawczymi wykorzystanymi do przeprowadzenia tych badań były kwestionariusze ankietowe odpowiednio opracowane i rozdane do wypełnienia nauczycielom gimnazjum numer 1, numer 3 i numer 4 w Zielonej Górze. Ponadto badaniu zostali poddani nauczyciele z VI Liceum Ogólnokształcącego „Alter ego”, Zespołu Szkół Ekonomicznych oraz Zespołu Szkół Zawodowych PBO w Zielonej Górze. Kwestionariusze składały się z 19 pytań, pierwsze 4 zawierały dane metryczkowe, natomiast pozostałych 15 mieściło w sobie pytania dotyczące badanego zjawiska. W większości były to pytania półotwarte, czyli takie, które zawierają ustalone, gotowe odpowiedzi (jak w przypadku pytań zamkniętych) oraz dają możliwość swobodnej wypowiedzi (podobnie jak w pytaniach otwartych).

3.6 Organizacja i przebieg badań

Organizacja procesu badawczego według T. Pilcha, jest zależna od wielu okoliczności. Zasadniczy wpływ na procedurę wyrażają: charakter, cel badań, teren, na obszarze którego są prowadzone oraz techniki używane w trakcie badań. Schemat organizacji badań składa się z dwóch faz: koncepcyjnej i wykonawczej. Skuteczność przeprowadzania badań w dużym stopniu zależy nie tylko od obiektywności i rzetelności badacza ale również od trafności ujęcia problemu, a także od samego sposobu posługiwania się dobrze skonstruowanymi metodami badawczymi. Istotą właściwie przeprowadzonych badań jest przestrzeganie podstawowych warunków czyli odpowiedniej atmosfery w czasie sondowania, dobrego samopoczucia osób badanych oraz wzbudzenie pozytywnej motywacji osób badanych⁶³.

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując kwestionariusz ankiety jako narzędzia badań. Badania ankietowe były prowadzone w okresie od grudnia 2012 roku do marca 2013 roku na próbie nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponad gimnazjalnych w Zielonej Górze. W badaniu udział wzięło 127 nauczycieli. Zebrane kwestionariusze zostały poddane podstawowej analizie statystycznej, określono odpowiedzi ilościowo i procentowo. Wyniki badań przedstawiono na wykresach i w tabelach. W trakcie procesu kwalifikacji kwestionariuszy do obróbki statystycznej zauważono ambiwalentne elementy. Badani pytani o osobiste doświadczenie agresji ze strony uczniów częstokroć odpowiadali, że takowej nie doświadczyli, natomiast w toku kolejnych pytań zaprzeczali wcześniejszej odpowiedzi ukazując, że takich sytuacji doświadczyli. Jeden

---

⁶³ M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych, „Impuls”, Kraków 2003 s. 92-94.

kwestionariusz został wypełniony w sposób niekompletny i nie został zakwalifikowany do obróbki statystycznej. Ostatecznie po odrzuceniu tego kwestionariusza analizowano 126 kwestionariuszy ankietowych.

3.7 Charakterystyka terenu badań i badanej populacji

Według T. Pilcha pojęcie teren badań rozumiemy nie tylko w kategoriach terytorium, lecz również mieści ono w sobie określone placówki lub instytucje, na terenie, której chcemy przeprowadzić badania. Nerozerwalnie wiąże się to z wyborem określonego kompleksu zagadnień i układów społecznych, które stanowią przedmiot naszych zainteresowań.⁶⁴

Zielona Góra jest miastem zachodniej części Polski zlokalizowanym w województwie lubuskim. Położona jest w odległości około 10 kilometrów od pradoliny rzeki Odry. Klimat jest umiarkowany z widocznymi wpływami oceanicznymi. Zimy są delikatne, natomiast w trakcie lat powietrze jest nieco chłodniejsze i bardziej wilgotne. Korzystne warunki klimatyczne owocują wydłużonym w porównaniu z innymi regionami Polski okresem wegetacyjnym roślin, co z kolei sprzyja rozwojowi sadownictwa oraz uprawie winorośli. Miasto od strony południowej otaczają bujne lasy, natomiast od strony północnej jeziora. Położenie geograficzne miasta jest punktem wyznaczającym zmiany czasu dla Europy Środkowej⁶⁵. Zielona Góra jest miastem na prawach powiatu w którym swoją siedzibę mają organy samorządu województwa: zarząd oraz sejmik województwa lubuskiego. Badania przeprowadzono w trzech Zielonogórskich gimnazjach, dwóch placówkach kształcenia technicznego oraz jednym liceum ogólnokształcącym. Do badań celowo wybrano szkoły znajdujące się w różnych częściach miasta, dzięki czemu uzyskano reprezentatywną próbę.

Grupa badanych składa się z 86 kobiet, co stanowi 68% respondentów, oraz 40 mężczyzn, czyli 32% ogółu badanych. Zdecydowana większość kobiet pracujących w zawodzie nauczyciela odzwierciedla tendencję panującą w Polskiej Oświacie. Kobiety chętniej wybierają profesję nauczycielską, odnajdując swoją rolę w nauczaniu i wychowaniu nowego pokolenia. W rozdziale teoretycznym wspomniano o ogólnopolskich badaniach w ramach programu społecznego „Szkoła bez przemocy”, których analiza ukazała obecność pośród Polskich nauczycieli 17,6% mężczyzn i 82,4% kobiet⁶⁶. Wskaźnik w niniejszych

---

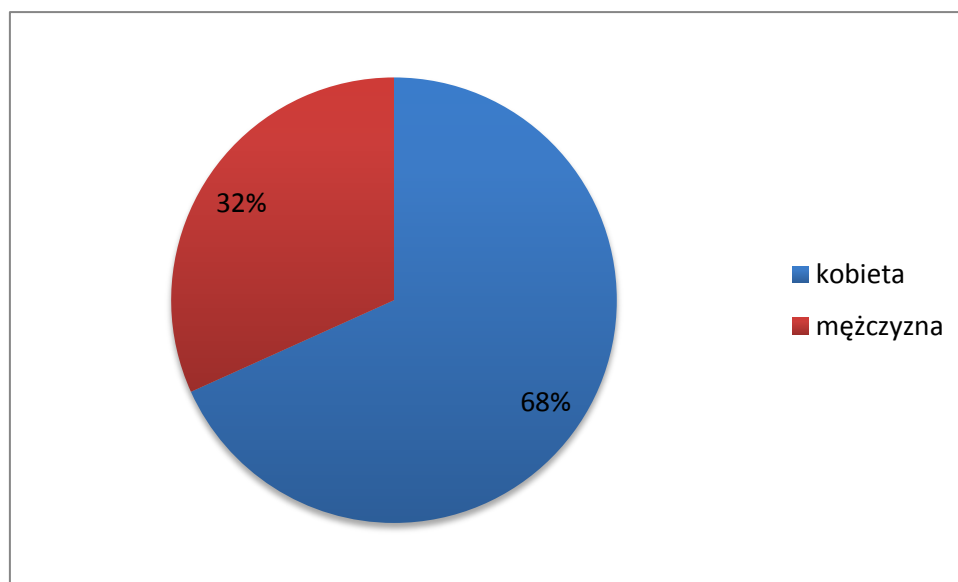
⁶⁴ T. Bauman, T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Żak, Warszawa 2001, s. 70

⁶⁵ G. Miłkowska, Z. Wołk, *Życie Lubuszan. Współczesność i perspektywy*, Media Consulting Agency, Zielona Góra 2011, s. 46

⁶⁶ Raport Roczny programu społecznego „Szkoła bez przemocy”, 2008

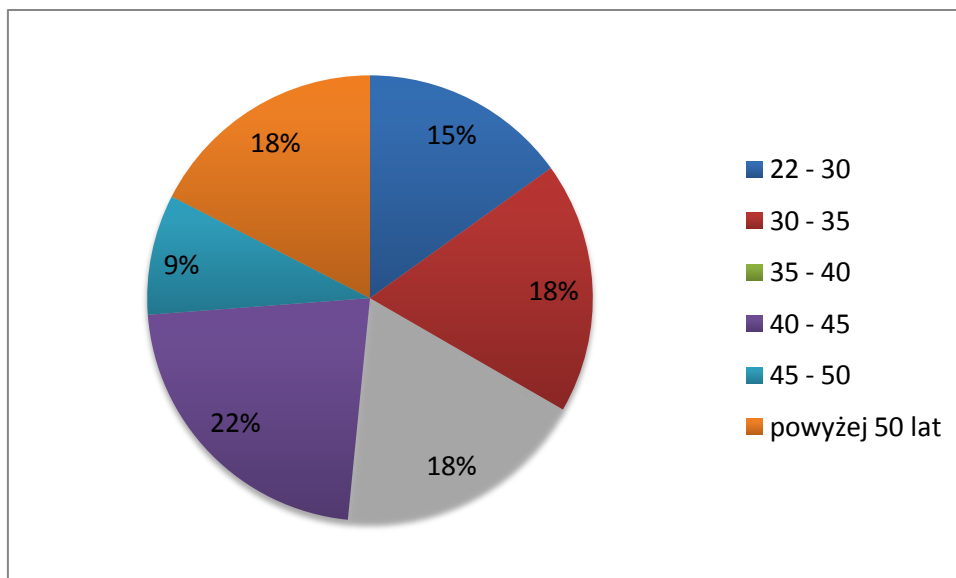

badaniach nieznacznie różni się od wyników sondowania przeprowadzonego na próbie krajowej, który to dostarczył informacji ukazujących jeszcze większą feminizację szkolnictwa niż w powyższych badaniach. Kilkuprocentowa różnica wynika ze specyfiki obecnych badań, udziału w próbie nauczycieli szkół Technicznych a w szczególności Zespołu Szkół Zawodowych PBO.

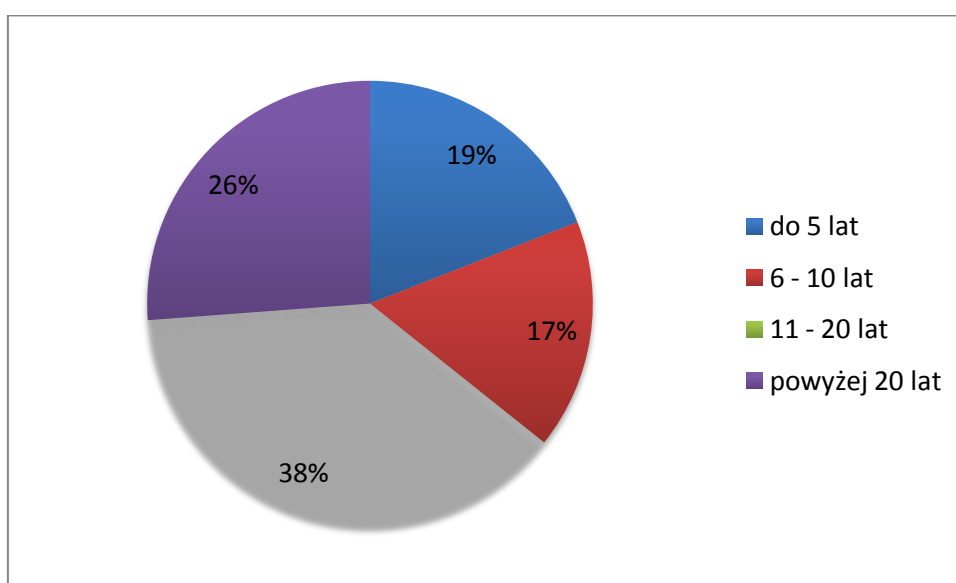
Rysunek 1. Zestawienie procentowe ilości kobiet i mężczyzn w grupie badanych.

Stawiając pytanie o wiek wyznaczono sześć kategorii. Największą liczbę stanowiły osoby w grupie wiekowej 40 – 45, 28 osób, czyli 22% ogółu badanych. Kolejną dość liczną grupę stanowią nauczyciele w wieku 30 – 35, w liczbie 23 osób stanowiących 18% badanej populacji. Podobne wartości można zaobserwować u osób w wieku 35 – 40, gdzie wśród respondentów znalazły się 23 osoby stanowiące 18% ogółu badanej populacji. Kolejną równie liczną grupę stanowią nauczyciele którzy ukończyli 50 rok życia. W tej zbiorowości znalazło się 22 badanych, którzy stanowili 18% badanej zbiorowości. Zespół najmłodszych pedagogów w wieku 22 - 30 składa się z 19 osób, które tworzą 15% ogółu. Najmniej liczną 11 osobową grupę stanowią nauczyciele w wieku 45 – 50, wyznaczając 9% wskaźnik badanej populacji.

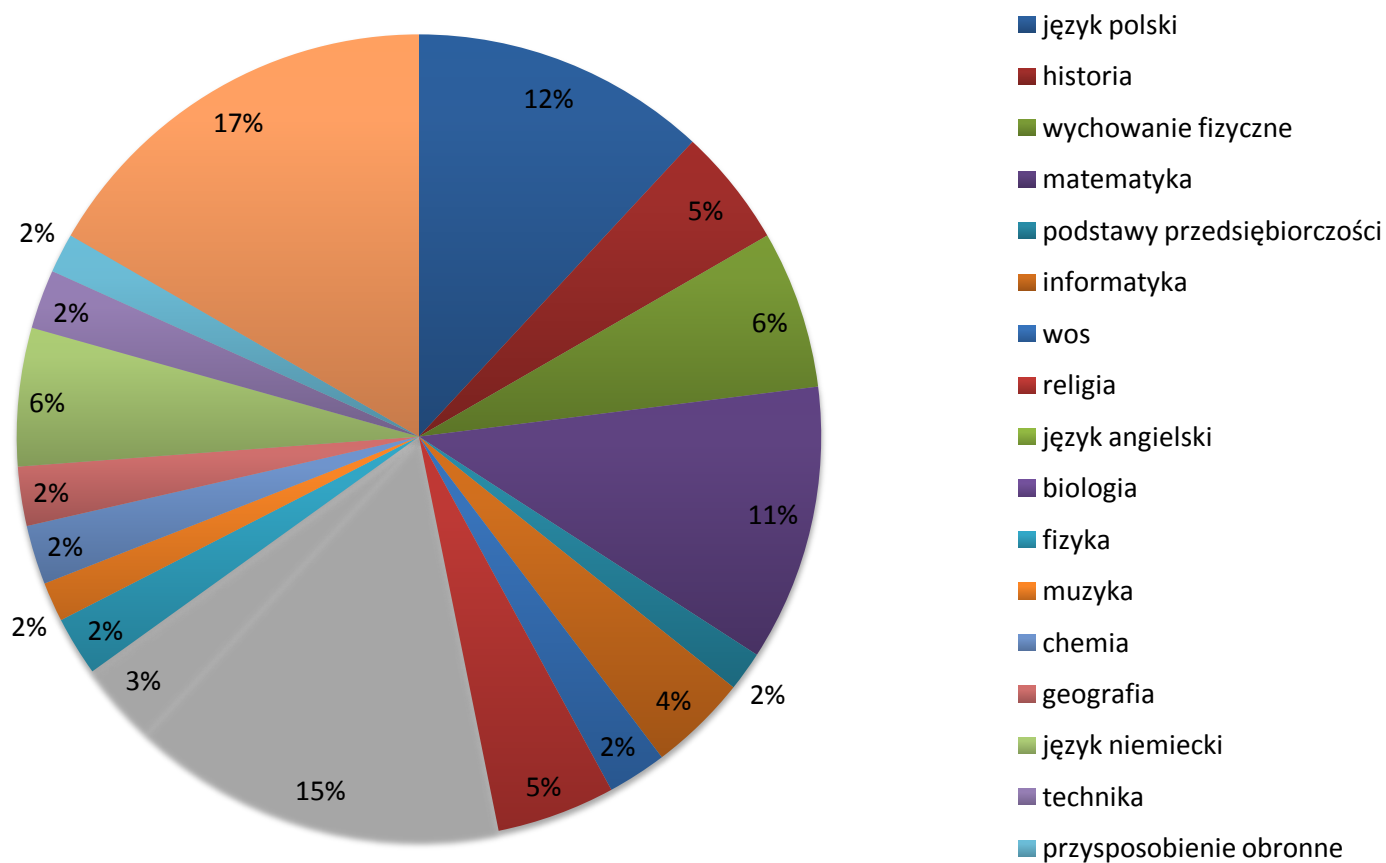
Rysunek 2. Zestawienie procentowe wieku badanej grupy.

Analizując wyniki ze względu zmiennej niezależnej, którą jest staż pracy w zawodzie nauczyciela, najbardziej liczną 48 osobową grupę stanowią osoby, których praktyka nauczycielska znajduje się w przedziale 11 – 20 lat, stanowi ona 38% badanej populacji. W kolejnej 33 osobowej grupie znajdują się najbardziej doświadczeni nauczyciele, legitymujący się ponad 20 letnim stażem, konstytuują oni 26% ogółu sondowanych. Trzecią, 24 osobową zbiorowość tworzą nauczyciele z najkrótszym okresem praktyki, pracujący w zawodzie do 5 lat, uzyskując 19% wynik całego zestawienia. Najmniej licznym zespołem jest grupa 21 nauczycieli dysponujących 6 - 10 letnim stażem zawodowym, który odpowiada 17% ogółu badanej populacji.

Rysunek 3. Zestawienie procentowe stażu pracy w zawodzie nauczyciela.

Różnicując badaną populację pod względem nauczanego przedmiotu najbardziej liczną grupę stanowią osoby uczące przedmiotów zawodowych 21 osób 17%. Nauczyciele języka angielskiego to grupa 19 osób tworząca 15% ogółu badanych. Trzecią zbiorowość tworzą nauczyciele języka polskiego 15 osób co wyznacza 12% całości. Matematycy w liczbie 14 osób to 11% respondentów. 8 nauczycieli wychowania fizycznego to 6%, dydaktycy języka niemieckiego 7 osób także 6%. Kolejno 6 nauczycieli religii 5%, 6 historyków 5%, 5 nauczycieli informatyki 4% i 4 biologii 3%. Pedagodzy uczący wiedzy o społeczeństwie 3 osoby 2%, 3 fizyki 2%, 3 chemii 2%, 3 geografii 2% i 3 techniki 2%. Ostatnią grupę stanowią nauczyciele podstaw przedsiębiorczości 2 osoby 2%, muzyki 2 nauczycieli 2% i 2 przysposobienia obronnego 2%.

Rysunek 4. Zestawienie procentowe nauczanego przedmiotu.

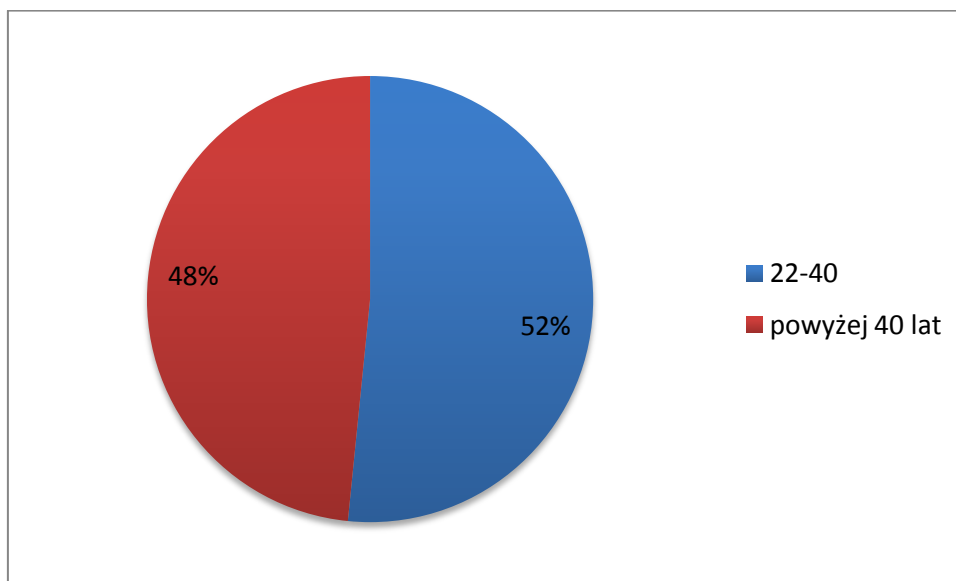
4. Rozdział: Agresja uczniów wobec nauczycieli – analiza materiału badawczego

4.1 Konwersja zmiennych niezależnych

Zasadniczym celem badania było opisanie zjawiska agresji uczniów wobec nauczycieli w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Ponadto zamysłem autora było wzbogacenie wiedzy nauczycieli i wychowawców w zakresie agresji skierowanej na grono pedagogiczne oraz warunków i motywów działania sprawców; opracowanie dyrektyw i zaleceń dla podmiotów prowadzących działalność pedeutologiczną oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie czy istnieje potrzeba zatrudnienia dodatkowych pedagogów lub psychologów do pracy wychowawczej. Niniejszy rozdział poświęcony jest analizie wyników, które stanowią odpowiedź na postawione wcześniej pytania badawcze. Analizę wyników przeprowadzono według kolejności problemów badawczych.

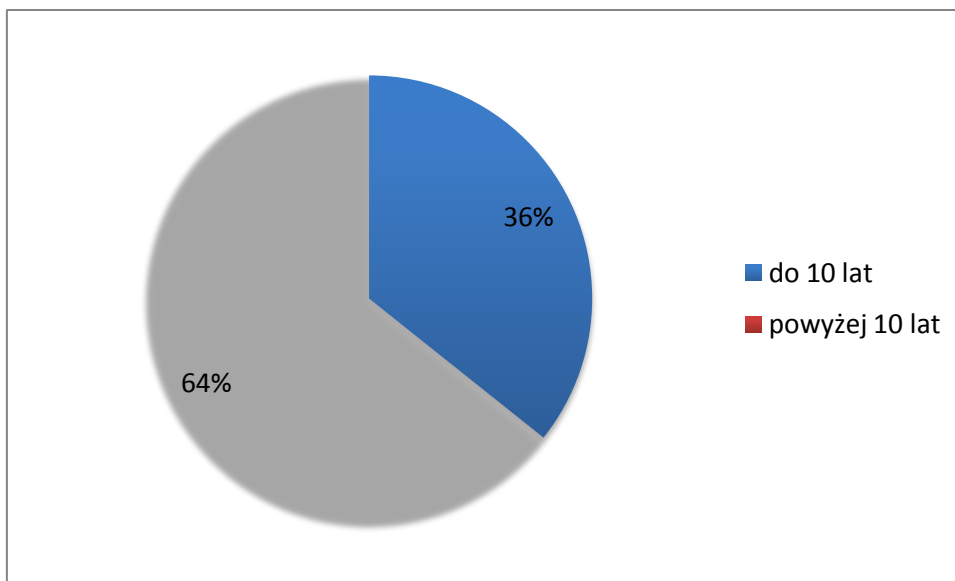
Dla potrzeb dalszej analizy badań przyjęto nowy podział trzech zmiennych niezależnych. Nowe kryteria wyznaczono w celu stworzenia definiowalnych grup zgodnie z zasadami metodologii badań pedagogicznych. Zróżnicowane wyniki sondowanych ograniczyły wyznaczenie nowych kategorii do dwóch wariantów w każdym pytaniu. W zmiennej niezależnej zorientowanej na wiek wyróżniono następujące grupy: 22 – 40 i powyżej 40 lat. Na rzecz struktury stażu pracy w zawodzie nauczyciela stworzono dwa zakresy: do 10 lat i powyżej 10 lat. Rozważając kategorię nauczanego przedmiotu wykreowano dwa podstawowe gatunki, odpowiadające naukom ścisłym i humanistycznym. W modelu przedmiotów ścisłych znalazły się następujące dyscypliny: matematyka, podstawy przedsiębiorczości, informatyka, biologia, fizyka, chemia, geografia, technika oraz przedmioty zawodowe. Do przedmiotów humanistycznych należą: język polski, historia, wychowanie fizyczne, wiedza o społeczeństwie, religia, język angielski, muzyka, język niemiecki i przysposobienie obronne. Struktura różnicująca płeć pozostała bez zmian.

Przyglądając się wynikom badań przez pryzmat zmiennej niezależnej, jaką jest zróżnicowanie wiekowe nauczycieli, można stwierdzić, że układ ten jest dość wyrównany. Najbardziej liczną 65 osobową grupę stanowią pedagodzy w wieku 22 – 40 lat, co stanowi 52% ogółu populacji. Niewiele mniejszy rezultat zanotowano w zestawieniu z grupą nauczycieli powyżej 40 roku życia. Zbiorowość tą stanowiło 61 nauczycieli, którzy wyznaczają 48% całości.

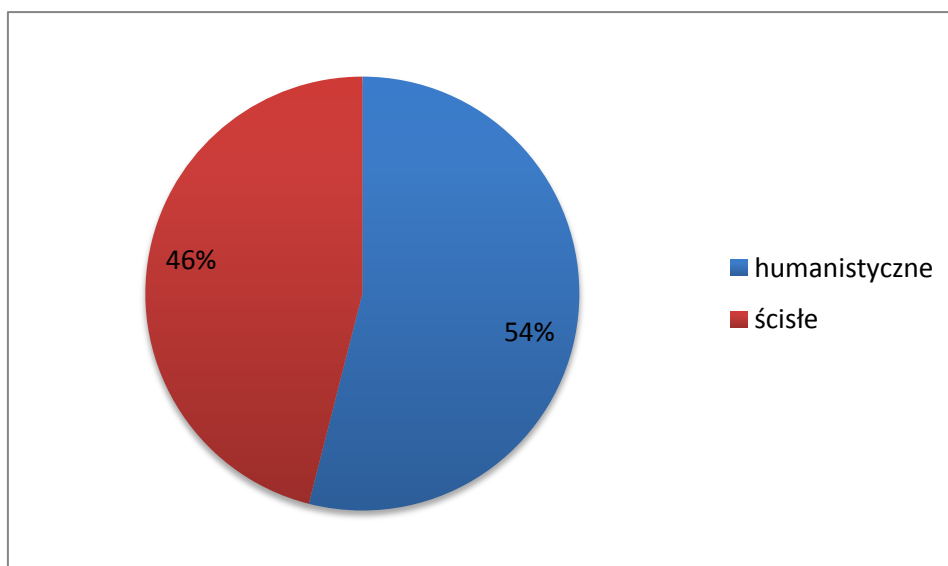
Rysunek 5. Zestawienie procentowe wieku badanej grupy.

Różnicując odpowiedzi sondowanych ze względu na staż pracy w zawodzie nauczyciela najbardziej liczną 81 osobową grupę stanowią nauczyciele, posiadający ponad 10 letnie doświadczenie pracy w oświacie; wynik ten stanowi 64% całości zestawienia. Zdecydowaną różnicę dostrzegamy przyglądając się nauczycielom z drugiej grupy, których doświadczenie w badanej profesji klasyfikuje się poniżej 10 lat. W grupie tej znalazło się 45 osób, które wyznaczają 36% ogółu badanych.

Rysunek 6. Zestawienie procentowe stażu pracy w zawodzie nauczyciela.

Rozpatrując pytanie dotyczące kategorii nauczanego przedmiotu, największą 68 osobową grupę stanowią nauczyciele przedmiotów humanistycznych. Liczba ta odpowiada 54% ogółu badanych. Uczący przedmiotów ścisłych tworzą 58 osobową zbiorowość, wyznaczającą 46% badanej populacji.

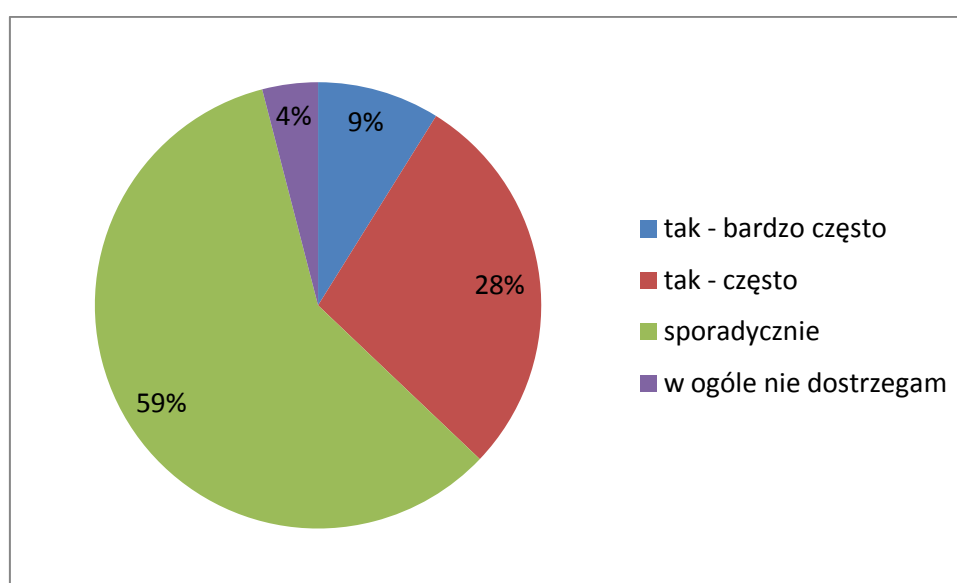
Rysunek 7. Zestawienie procentowe nauczanego przedmiotu.

4.2 Postrzeganie zjawiska agresji w szkole przez nauczycieli

Dążąc do uzyskania szerokiego spektrum skupiającego się na problemie agresji widzianej oczami nauczycieli, w pierwszej kolejności postawiono pytanie dotyczące ogólnego postrzegania zjawiska w sytuacjach szkolnych. Nauczyciele, wbrew obiegowej opinii, nie postrzegają zjawiska agresji jako stałego elementu życia szkolnego. Trzy piąte nauczycieli 57,9% postrzega zjawisko agresji szkolnej, jako sporadyczne zdarzenia. Jedna trzecia zauważa ten problem jako występujący często (27,8%) bądź bardzo często (8,7%). Analizując poniższe wyniki nie sposób retorycznie zapytać, czy tak spora grupa nauczycieli rzeczywiście, tak rzadko zauważa agresję czy też zwyczajnie nie chce jej dostrzec? Czym różni się percepcja osób postrzegających zjawisko to jako stałego elementu wpisanego w realia tej samej szkoły od tych, którzy zauważają ją niezwykle rzadko? Którzy nauczyciele patrzą a jacy widzą, w końcu kto postrzega swoją obecność w szkole jako fragment formowanej całości, a kto widzi w niej sposób przetrwania? W toku analizy pojawiło się sporo wątpliwości, które stwarzają innym badaczom możliwość spojrzenia na problem z nowej perspektywy. Obecność agresji w szkole jest nierozzerwalnym składnikiem, lecz przy wysokim wskaźniku ignorancji dostrzeganie, a w dalszej perspektywie wczesna interwencja i profilaktyka zdają się znajdować na przeciwległych biegunach. Takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się w osobie nauczyciela, który ściśle skoncentrowany na swoich obowiązkach pomija szerszy kontekst kształcenia i wychowania. Z całą pewnością powstaje tu pewna luka, którą należy wypełnić.

Tabela 1. Postrzeganie zjawiska agresji uczniów w szkole.

	Częstość	Procent
tak - bardzo często	11	8,7
tak - często	35	27,8
sporadycznie	73	57,9
w ogóle nie dostrzegam	5	4,0
Ogółem	124	98,4
Brak danych	2	1,6
Ogółem	126	100,0

Rysunek 8. Zestawienie procentowe dostrzegania przez nauczycieli zjawiska agresji uczniów w szkole.

Analizując wynik ze względu zmiennej niezależnej jaką jest płeć jednoznacznie dostrzegalna staje się różnica odpowiedzi badanych. Najbardziej znaczącą różnicą jest częstość dostrzegania agresji. Mężczyźni zdecydowanie rzadziej niż kobiety dostrzegają negatywne zachowania uczniów często lub bardzo często. Odwrotny wskaźnik zauważamy przyglądając się kategorii zakładającej sporadyczne występowanie zjawiska oraz całkowitego nie dostrzegania. Opisany stan można wytłumaczyć sprzecznością w rozumieniu pojęcia

agresji. Mężczyźni ze względu na specyficzną socjalizację mają skłonności do pomniejszania wagi niektórych kontrowersyjnych zachowań uczniów bądź też niepostrzegania ich w kategoriach ściśle pejoratywnych. Kobiety natomiast z racji pełnienia znamiennej społecznej roli zdecydowanie częściej zauważają niekorzystne zachowania.

Tabela 2. Dostrzeganie zjawiska agresji w szkole a płeć nauczyciela.

		płeć		Ogółem
		kobieta	mężczyzna	
tak - bardzo często	Liczebność	10	1	11
	% z płeć	11,9%	2,5%	8,9%
tak - często	Liczebność	28	7	35
	% z płeć	33,3%	17,5%	28,2%
sporadycznie	Liczebność	44	29	73
	% z płeć	52,4%	72,5%	58,9%
w ogóle nie dostrzegam	Liczebność	2	3	5
	% z płeć	2,4%	7,5%	4,0%
Ogółem	Liczebność	84	40	124
	% z płeć	100,0%	100,0%	100,0%

Podobny stan rzeczy dostrzegamy przyglądając się stażowi pracy w zawodzie nauczyciela. Osoby legitymizujące się doświadczeniem do 10 lat, częściej określają opisywane zjawisko jako nagminne, natomiast najbardziej doświadczeni nauczyciele ukazują występowanie tego typu zdarzeń w kategoriach incydentu. Odpowiedzi respondentów nierozdzielnie wiążą się z ze stopniem wrastania w rzeczywistość szkolną, która warunkuje percepcje nauczycieli. Osoby pracujące w oświacie od wielu lat przyzwyczajają się do nietypowych zachowań młodzieży, co z upływem czasu warunkuje zmiany w postrzeganiu. Wiek i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 3. Dostrzeganie zjawiska agresji w szkole a staż pracy w zawodzie nauczyciela.

		staż pracy	
		do 10 lat	powyżej 10 lat
tak - bardzo często	Liczebność	5	6
	% z staż pracy	11,4%	7,5%
tak - często	Liczebność	14	21
	% z staż pracy	31,8%	26,2%
sporadycznie	Liczebność	23	50
	% z staż pracy	52,3%	62,5%
w ogóle nie dostrzegam	Liczebność	2	3
	% z staż pracy	4,5%	3,8%
Ogółem	Liczebność	44	80
	% z staż pracy	100,0%	100,0%

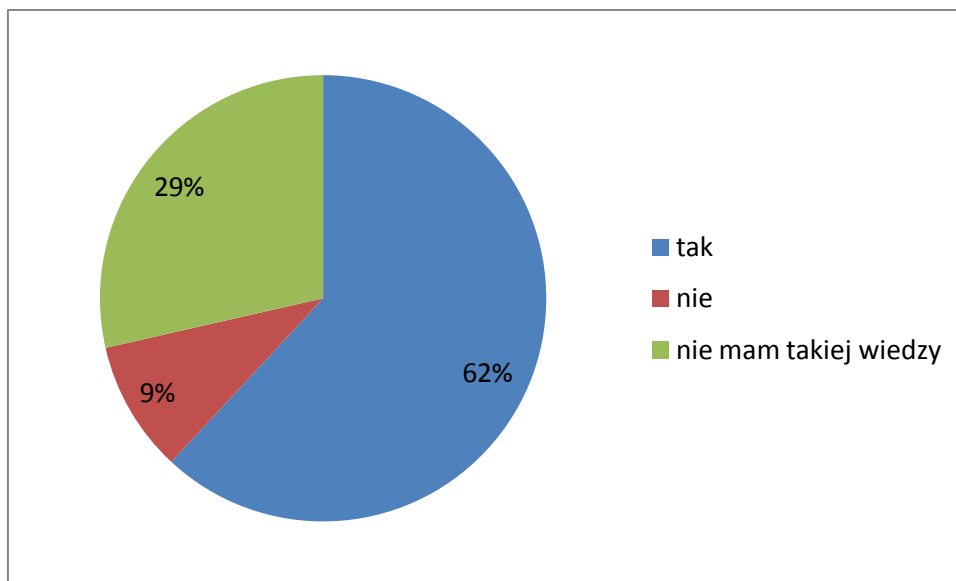
4.3 Wiedza nauczycieli o problemach kadry z agresją uczniów

Stawiając pytanie dotyczące wiedzy pedagogów na temat innych nauczycieli mających problemy z agresją wynikającą z zachowania uczniów, możemy powiedzieć, że przeszło trzy piąte nauczycieli (61,9%), posiada wiedzę o komplikacjach w relacjach z uczniami swoich koleżanek i kolegów, (28,6%) nie posiada takiej wiedzy, natomiast (9,5%) nigdy nie zetknęło się w swoim gronie z osobami doświadczającymi agresji ze strony uczniów. Respondenci jednoznacznie wskazali, że mają świadomość istnienia problemu agresji uczniów wobec nauczycieli, jak również wiedzy o przypadkach osób które jej doświadczają. Zdziwienie może budzić stosunkowo wysoki wskaźnik osób nieposiadających wiedzy dotyczącej problemów kadry nauczycielskiej. Ponad jedna czwarta nauczycieli deklaruje, że nie posiada informacji

na ten temat. Przyczyn tego stanu należy dopatrywać się w samej istocie problemu. Jak wspomniano w części teoretycznej niniejszej pracy doświadczenie agresji przez nauczyciela ze strony wychowanków stanowi pewnego rodzaju tabu, które to wyłącznie w nielicznych przypadkach zostaje ujawnione. Dzieje się tak na skutek działania samego pokrzywdzonego, który najczęściej skrzętnie ukrywa wstydlive doświadczenia w celu zapobiegania stygmatyzacji w gronie nauczycielskim. Funkcjonuje to na zasadzie mechanizmu błędnego koła, w którym brak zdecydowanej interwencji ofiary powoduje nasilanie i pogłębianie zjawiska co w konsekwencji rujnuje osobowość nauczyciela. Reasumując, jednoznacznie można stwierdzić, że środowisko nauczycielskie, mimo prób zatuszowania przez ofiary wstydlivego zdarzenia zdaje sobie sprawę z występowania zjawiska agresji uczniów wobec nich. Płeć, wiek, staż pracy w zawodzie nauczyciela oraz nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 4. Posiadanie wiedzy o nauczycielach , mający problem z agresją uczniów.

	Częstość	Procent
tak	78	61,9
nie	12	9,5
nie mam takiej wiedzy	36	28,6
Ogółem	126	100,0

Rysunek 9. Zestawienie procentowe posiadanej wiedzy o nauczycielach mających problem z agresją uczniów.

4.4 Doświadczenie agresji/przemocy oczami nauczyciela

Analizując doświadczenia sondowanych, związane z agresją/przemocą ze strony uczniów dostrzegamy zbliżone do siebie wartości. Połowa nauczycieli (50,8%) przyznaje, że kiedykolwiek doświadczyła agresji/przemocy, której sprawcami byli uczniowie. Niewiele mniej (49,2%) deklaruje, że nie nigdy się z nią nie spotkało. Odpowiedz na to pytanie przysporzyło respondentom trudność, na co wskazują częste korekty odpowiedzi, zaobserwowane na poszczególnych kwestionariuszach ankiety. Wskaźnik doświadczeń agresji nauczycieli wydaje się być nieco zaniżony, biorąc pod uwagę odpowiedzi respondentów dotyczące wiedzy o innych nauczycielach mających problem z agresją wychowanków.

Tabela 5. Doświadczenie agresji nauczycieli ze strony uczniów.

	Częstość	Procent
tak	64	50,8
nie	62	49,2
Ogółem	126	100,0

Rozpatrując doświadczenie agresji nauczycieli ze strony uczniów przez pryzmat zmiennej niezależnej jaką jest wiek zauważamy, że częściej ofiarami przemocy uczniów stają się nauczyciele mający ponad 40 lat. Jest to dość zaskakujący wynik, gdyż starsi wiekiem nauczyciele w większości legitymują się wysokim stażem w zawodzie a co za tym idzie bogatym doświadczeniem i znakomitym warsztatem metodycznym, więc przynajmniej w warstwie teoretycznej powinno stanowić zabezpieczenie przed atakami uczniów.

Tabela 6. Doświadczenie agresji nauczycieli ze strony uczniów a wiek.

		wiek		Ogółem
		do 40 lat	powyżej 40 lat	
tak	Liczebność	28	36	64
	% z wiek	43,1%	59,0%	50,8%
nie	Liczebność	37	25	62
	% z wiek	56,9%	41,0%	49,2%
Ogółem	Liczebność	65	61	126
	% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%

4.5 Formy i częstość zachowań agresywnych doświadczanych przez nauczycieli

Przyjmując za A. Frączkiem, że agresja to wszelkie „czynności podejmowane przez ludzi, stanowiące zagrożenie bądź powodujące szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób”, postawiono pytanie dotyczące jednej z najczęstszych form agresji, którą posługują się uczniowie⁶⁷. Respondenci zapytani o sytuację ignorowania poleceń w celu uniemożliwienia prowadzenia zajęć lekcyjnych, bezsprzecznie wskazali na tę formę agresji jako działanie, którego dopuszczają się uczniowie. Czynności te, zazwyczaj mają na celu skierowanie uwagi prowadzącego na agresora, który motywowany różnymi pobudkami dąży do uzyskania korzyści czasowej w postaci beczynnie upływającego czasu lekcji. Innymi słowy ujmując, uczeń świadomy zakresu czasowego lekcji, z premedytacją dopuszcza się wszelakich rodzajów ignorancji nauczyciela wyłącznie po to, aby uzyskać swoje beneficjum w postaci zmarnowanej godziny lekcyjnej.

Tabela 7. Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	3	2,4	2,6
kilka razy w tygodniu	22	17,5	19,1
kilka razy w semestrze	27	21,4	23,5
kilka razy w roku	39	31,0	33,9
jeden raz	7	5,6	6,1
nie zdarzyło się	17	13,5	14,8
Ogółem	115	91,3	100,0
Brak danych	11	8,7	
Ogółem	126	100,0	

⁶⁷ Raport Roczny Programu Społecznego „Szkoła bez przemocy” 2009, s. 56

Rozważając kwestię ignorowania poleceń i mając na uwadze wiek nauczyciela obserwujemy dwojakie zależności. Przede wszystkim czas życia różnicuje częstotliwość doświadczania agresji ze strony uczniów. Nauczyciele młodzi zdecydowanie częściej doznają agresji uczniów w bliskich i regularnych odstępach czasu, natomiast dojrzałe osoby rzadziej są ofiarami niemalże codziennej przemocy wychowanków. Drugą różnicą jest fakt zdecydowanie częstszego doświadczania agresji przez dojrzałych nauczycieli kilka razy w roku. Można zatem stwierdzić, że polecenia młodych pedagogów zdecydowanie częściej niż ich starszych kolegów są ignorowane codziennie lub prawie codziennie, natomiast zachowania te mające charakter incydentalny częściej doświadczane są przez nauczycieli mających więcej niż 40 lat. Przyczyn owego stanu należy dopatrywać się w doświadczeniu i autorytecie pedagogów. Osoby młode w trakcie swojej stosunkowo krótkiej pracy zdobywają doświadczenia, które w przyszłości będą warunkowały ich zachowanie. Budują swój autorytet a jak powszechnie wiadomo osiągnięcie celu wymaga czasu. Podobny związek odnajdujemy analizując problem badawczy ze względu na staż pracy w zawodzie nauczyciela. Osoby znajdujące się w grupie pedagogów posiadających doświadczenie do 10 lat częściej doświadczają agresji codziennie lub prawie codziennie. Podobnie jak w zmiennej niezależnej jaką jest wiek nauczyciele legitymizujący się ponad 10 letnim stażem częściej doświadczają ignorowania poleceń przez uczniów, które odbywa się kilka razy w roku.

Tabela 8. Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji a wiek.

		wiek		Ogółem
		do 40 lat	powyżej 40 lat	
każdego dnia	Liczebność	3	0	3
	% z wiek	5,0%	0,0%	2,6%
kilka razy w tygodniu	Liczebność	15	7	22
	% z wiek	25,0%	12,7%	19,1%
kilka razy w semestrze	Liczebność	14	13	27
	% z wiek	23,3%	23,6%	23,5%
kilka razy w roku	Liczebność	16	23	39
	% z wiek	26,7%	41,8%	33,9%
jeden raz	Liczebność	3	4	7
	% z wiek	5,0%	7,3%	6,1%
nie zdarzyło się	Liczebność	9	8	17
	% z wiek	15,0%	14,5%	14,8%
Ogółem	Liczebność	60	55	115
	% z wiek	100,0%	100,0%	100,0%

Nauczany przedmiot różnicuje odpowiedzi respondentów w dualny sposób. Nauczyciele przedmiotów humanistycznych zdecydowanie częściej doświadczają agresji uczniów kilka razy w tygodniu i kilka razy w semestrze, natomiast u ich starszych kolegów częściej można zaobserwować akty agresji odbywające się kilka razy w roku. Starsi nauczyciele częściej niż osoby młode sygnalizowały o fakcie nie występowanie tego typu zachowań. Płeć nie różnicuje odpowiedzi respondentów.

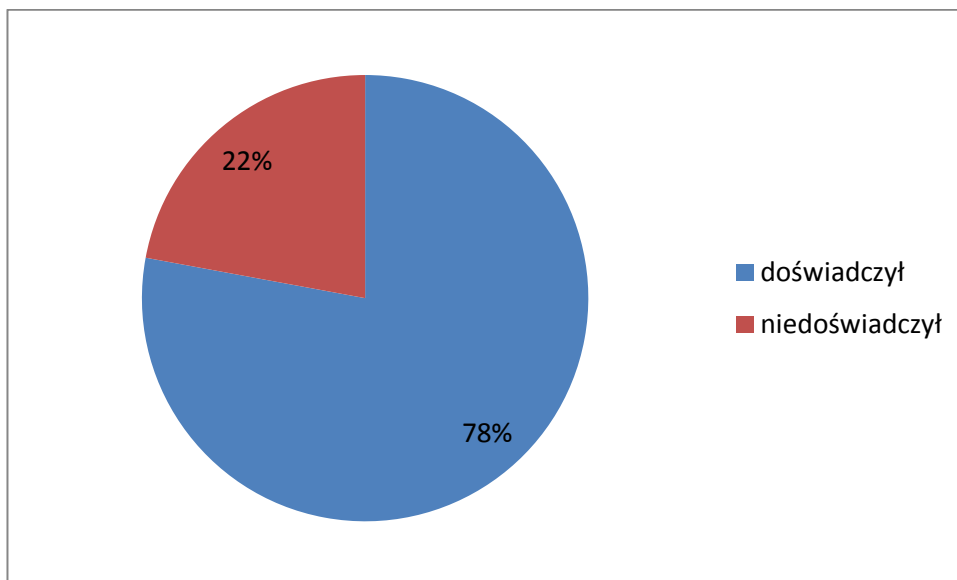

Tabela 9. *Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji a nauczany przedmiot.*

		nauczany przedmiot	
		humanistyczne	ściśle
każdego dnia	Liczebność	1	2
	% z nauczany przedmiot	1,6%	3,9%
kilka razy w tygodniu	Liczebność	16	6
	% z nauczany przedmiot	25,0%	11,8%
kilka razy w semestrze	Liczebność	17	10
	% z nauczany przedmiot	26,6%	19,6%
kilka razy w roku	Liczebność	19	20
	% z nauczany przedmiot	29,7%	39,2%
jeden raz	Liczebność	4	3
	% z nauczany przedmiot	6,2%	5,9%
nie zdarzyło się	Liczebność	7	10
	% z nauczany przedmiot	10,9%	19,6%
Ogółem	Liczebność	64	51
	% z nauczany przedmiot	100,0%	100,0%

Z danych zawartych w tabeli nr 7 jednoznacznie wynika, że prawie cztery piąte (77,9%) nauczycieli doświadczyło agresji ze strony uczniów. Tym samym bezsprzecznie zauważamy o wiele wyższy od deklarowanego wskaźnik skali zjawiska agresji, doświadczanej przez nauczycieli. Jednym z elementów wpływających na obecny stan jest traktowanie niektórych negatywnych zachowań uczniów w kategoriach normy i całkowita nieświadomość obecności szkodliwych elementów. Innym, wartym podkreślenia, czynnikiem jest głęboko zakorzenione, jednokierunkowe rozumienie pojęcia agresji/przemocy. Zazwyczaj

mówiąc o agresji mamy na myśli rozmaite formy fizyczne i przypuszczalnie to ograniczone postrzeganie określenia pierwotnie warunkowało odpowiedzi respondentów. Jednobiegunowość w początkowym rozumieniu definicji agresji przez nauczycieli, spowodowało zniekształcenie pierwotnego obrazu przez co w pierwszej chwili uzyskano niekompletne dane. Poniższy wykres dokładnie obrazuje skalę tego zjawiska.

Rysunek 9. Zestawienie procentowe nauczycieli, którzy doświadczyli agresji uczniów.

Pytając respondentów o następną formę agresji jaką jest celowe prowokowanie, mające doprowadzić do wybuchu gniewu/wyprowadzenia z równowagi odpowiedzi pozwoliły na deskrypcję tego zjawiska. Najczęściej nauczyciele wskazywali jako najpełniej oddające stan rzeczywisty warianty: kilka razy w roku, kilka razy w semestrze oraz kilka razy w tygodniu, wskazując je jako doświadczane. Można zatem stwierdzić, że ponad połowa uczących doświadcza regularnie tego typu agresji, z czego przeszło co piąty zmaga się z nią niemalże każdego dnia. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 10. Uczeń celowo prowokuje, aby wyprowadzić nauczyciela z równowagi.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	1	0,8	0,9
kilka razy w tygodniu	13	10,3	11,6
kilka razy w semestrze	21	16,7	18,8
kilka razy w roku	34	27,0	30,4
jeden raz	14	11,1	12,5
nie zdarzyło się	29	23,0	25,9
Ogółem	112	88,9	100,0
Brak danych	14	11,1	
Ogółem	126	100,0	

Proceder używania wulgaryzmów czy wyzwisk nie jest aż tak powszechnym zjawiskiem, lecz pomimo tego stanowi wysoki odsetek. Co czwartego nauczyciela próbowano kiedykolwiek pozbawić autorytetu i dobrego imienia wypowiadając pod jego adresem wulgaryzmy bądź wyzwiska. Bieżący stan może szokować czy wzbudzać niezadowolenie, lecz za brutalizację życia, również w wymiarze językowym odpowiedzialnych jest wiele czynników. Jak wspomniano w pierwszym rozdziale niniejszej pracy młodzież, korzystając z dobrodziejstw nowych technologii bardzo często bezrefleksyjnie i bezkrytycznie chłonie treści i zachowania w nich prezentowane. Obserwator odnosi wrażenie uczestnictwa w procesie degradacji języka polskiego, a momentami nawet ze sztucznie kreowanym analfabetyzmem funkcjonalnym. Szczególnie dostrzegalnie jest to w gimnazjach, których uczniowie niezwykle często powielają zachowania praktykowane w wirtualnej rzeczywistości w świecie rzeczywistym. Najbardziej niepokojące jest zacieranie się barier, które winny dzielić ucznia i nauczyciela. Promowanie partnerstwa w tej sytuacji wydaje się godzić nie

tylko w autorytet nauczyciela, ale również stanowi zagrożenie zdrowych relacji wychowawczej. Jest to z całą pewnością kwestia nad którą należy się zastanowić w celu zapobiegania dalszej przemocy, w której słowa powszechnie uznane za obraźliwe stanowią preludium. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 11. Uczeń używa wyzwisk, wulgaryzmów wobec nauczyciela.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	1	0,8	0,9
kilka razy w tygodniu	2	1,6	1,8
kilka razy w semestrze	7	5,6	6,3
kilka razy w roku	6	4,8	5,4
jeden raz	15	11,9	13,5
nie zdarzyło się	80	63,5	72,1
Ogółem	111	88,1	100,0
Brak danych	15	11,9	
Ogółem	126	100,0	

Komunikacja werbalna, w której uczeń obraża nauczyciela, lecz do osiągnięcia tego celu nie używa wulgaryzmów, stanowi kolejny obszar szeroko rozumianego problemu zachowań agresywnych. Pomysłowość w negatywnym tego słowa rozumieniu, wśród młodych ludzi niejednokrotnie bywa wysoce rozwinięta. Coraz częściej nauczyciele padają ofiarą wyrafinowanych metafor, narracji prowadzonych w trzeciej osobie, albo gier słownych w które bywają wciągani. Bardzo często ma to charakter sytuacyjny, krótki czasowo i nie zawsze można go związać z motywacjami sprawcy, przez co najczęściej bywa bagatelizowany przez ofiary. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 12. Uczeń obraża słownie nauczyciela.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	1	0,8	0,9
kilka razy w tygodniu	1	0,8	0,9
kilka razy w semestrze	5	4,0	4,5
kilka razy w roku	10	7,9	9,1
jeden raz	17	13,5	15,5
nie zdarzyło się	76	60,3	69,1
Ogółem	110	87,3	100,0
Brak danych	16	12,7	
Ogółem	126	100,0	

Inną często spotykaną formą agresji, z którą spotykają się nauczyciele są wypowiedziane pod ich adresem złośliwe komentarze. Tego rodzaju agresji doświadczyło dwie trzecie nauczycieli. Tak wysoki wskaźnik wyraźnie pokazuje, w jakiego rodzaju interakcje z pedagogami są w stanie wychodzić uczniowie. Uszczypliwe komentarze wychowanków na ogół motywowane są wcześniejszą, negatywną w ich ocenie aktywnością nauczyciela. Działanie to może dotyczyć oceny bieżących osiągnięć z zakresu zachowania lub postępów w nauce, jak również szerszego w czasie spektrum jego działalności. Inną możliwą przyczyną jest błąd lub brak kompetencji nauczyciela, który wskutek swojej dyktatury czy nadmiernej surowości w takim przypadku może być narażony na nieprzychylnie uwagi. W tej sytuacji warto podkreślić, że zazwyczaj czynnikiem warunkującym powstanie takich okoliczności jest postępowanie samego nauczyciela. Reakcje uczniów mogą stanowić odpowiedź na nieadekwatne do sytuacji zachowanie prowadzącego, który być może kierowany słusznymi motywami lecz w niewłaściwej formie przedstawia swoje argumenty. Tezę tą potwierdzają wyniki badań, ukazujące najczęstszą ilość wskazań w przy wariantach:

kilka razy w semestrze i kilka razy w roku. W rezultacie widzimy, że niemalże co drugi nauczyciel doświadcza tego typu agresji na skutek nietrafionych wyborów. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 13. Uczeń wypowiada złośliwe komentarze.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	3	2,4	2,7
kilka razy w tygodniu	8	6,3	7,1
kilka razy w semestrze	27	21,4	23,9
kilka razy w roku	35	27,8	31,0
jeden raz	11	8,7	9,7
nie zdarzyło się	29	23,0	25,7
Ogółem	113	89,7	100,0
Brak danych	13	10,3	
Ogółem	126	100,0	

W sytuacjach szkolnych uczniowie wywierają różnego rodzaju naciski na nauczycieli, wymuszając wykonanie jakiejś czynności lub odstąpienie od jej wykonania. Tego typu agresji cyklicznie doświadcza co piąty nauczyciel. Zwykle do tego typu sytuacji dochodzi, gdy uczniowie nie chcą wykonać polecenia lub zadania przewidzianego w danym bloku lekcyjnym przez nauczyciela, unikając tym samym ewentualnych strat wynikających z ich niewykonania. Interesującym wydaje się fakt, że uczniowie podejmują negocjacje, momentami przeradzające się w formy manipulacji, w celu wywarcia wpływu na nauczyciela, aby wymusić na nim pożądaną aktywność. Jednoznacznie zauważamy dwoistość motywacji w działaniu uczniów. Z jednej strony ma ona charakter defensywny, dążący do zaniechania działania nauczyciela, aby uniknąć nieprzyjemności; z drugiej zaś strony może ona przybierać

formę ofensywną, którą stanowi uzyskanie korzyści. W tej sytuacji warto pochylić się nad szerszym kontekstem wspomnianych działań. Wzajemna gra, do której zapraszają nauczyciela uczniowie obrazuje arcyciekawy stan rzeczy. Uczniowie, w czasie trwania roku szkolnego, wykorzystując różne formy agresji/przemocy, próbują pozbawić nauczyciela autorytetu co w konsekwencji ma prowadzić do pozbawienia go panowania nad klasą oraz uniemożliwić realizację założeń dydaktycznych. Opisany przypadek wyraźnie ukazuje, że wychowankowie notorycznie dążą do osiągnięcia tego stanu. Swoimi właściwościami przypomina to przebieg wojny, w której walka nie jest prowadzona w sposób ciągły, lecz cały czas trwa. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 14. Uczeń zmusza nauczyciela do zrobienia lub niezrobienia czegoś.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
każdego dnia	1	0,8	0,9
kilka razy w tygodniu	4	3,2	3,7
kilka razy w semestrze	4	3,2	3,7
kilka razy w roku	17	13,5	15,7
jeden raz	3	2,4	2,8
nie zdarzyło się	79	62,7	73,1
Ogółem	108	85,7	100,0
Brak danych	18	14,3	
Ogółem	126	100,0	

Większość nastolatków posiada telefon komórkowy. Przedmiot stał się tak powszechny, że znaczna część młodzieży nie wyobraża sobie bez niego życia. Codziennie używanie sprawiło, że telefon komórkowy niejako wpisał się na stałe obraz chodzącego do szkoły ucznia. Rzeczą powszednią jest posiadanie i używanie telefonu w czasie pobytu w szkole. Fakt ten stwarza nową, niedostępną choćby 15 lat wcześniej możliwość wykorzystania tej technologii w sposób negatywny. Jak pokazują wyniki badań, proceder otrzymywania obraźliwych w treści wiadomości, bądź telefonów stanowi nikły procent całości. Jednoznacznie można powiedzieć, że tego typu zdarzenia mają charakter incydentalny. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 15. Nauczyciel otrzymał obraźliwy telefon lub wiadomość SMS od ucznia.

	Częstość	Procent	Procent ważnych
jeden raz	1	0,8	0,9
nie zdarzyło się	110	87,3	99,1
Ogółem	111	88,1	100,0
Brak danych	15	11,9	
Ogółem	126	100,0	

Podobnie wygląda to w przypadku głuchych telefonów. Współczynnik procentowy pozwala na stwierdzenie, że proceder nękania nauczycieli głuchymi telefonami istnieje, ma miejsce częściej niż otrzymywanie obraźliwych wiadomości tekstowych czy telefonów, aczkolwiek jest obecny, również w okolicznościach powtarzających się. Analizując powyższe problemy badawcze interesującym jest fakt, że młodzież szkolna rzadko podejmuje takie formy agresji, pomimo stałego dostępu telefonów komórkowych oraz praktycznie cały czas z niego korzysta. Odpowiedzi dotyczącej przyczyn tego wskaźnika należy szukać przede wszystkim wśród samych nauczycieli, którzy jasno rozgraniczają sferę prywatną od zawodowej, dbając o swoją prywatność, co z całą pewnością utrudnia zdobycie niezbędnych danych. Istotną rolę także odgrywa czas, który upływa od zaistnienia sytuacji

stresu do momentu powrotu z zajęć szkolnych. Im jest on dłuższy, tym emocje towarzyszące uczniowi maleją, co z kolei przyczynia się do zwiększenia panowania nad sobą. Warto powiedzieć, każdorazowy przypadek takiego zachowania powinien być niezwłocznie zgłoszony odpowiednim organom. Przemawia za tym kilka względów. Przede wszystkim taki akt agresji nie ma nic wspólnego z afektem czy przypadkiem. Jest to celowe, świadome i pełne premedytacji działanie, mające destrukcyjnie wpłynąć na nauczyciela, dlatego też nie może być mowy o traktowaniu tego w kategoriach wysokoku czy występku. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 16. Nauczyciel był nękanym telefonami.

	Częstość	Procent
kilka razy w roku	2	1,6
jeden raz	2	1,6
nie zdarzyło się	107	84,9
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

Kolejną formą agresji uczniów wobec nauczycieli jest wykonywanie obraźliwych gestów. Co dziesiąty pedagog doznał tej formy agresji, bezpośrednio ją zauważając. Przepuszczalnie rzeczywista liczba takich zdarzeń jest kilkakrotnie wyższa, zważywszy na fakt, że w większości przypadków dochodzi do niej w momencie skoncentrowania uwagi nauczyciela na czymś innym. Najczęściej dzieje się to zaraz po zaistnieniu sytuacji, w której nauczyciel poucza lub instruuje wychowanka w określonym zakresie; a uczeń w ramach odegrania się zaraz po odwróceniu się od niego nauczyciela, czy powrocie do dalszych obowiązków manifestuje używając określonych gestów swoje emocje w nadzwyczaj obelżywy sposób. Jak nadmieniono, spora część nauczycieli może nie zdaje sobie sprawy z wykonywanych w ich kierunku osobliwych skinień. Jest to szablonowa sytuacja, w której poszkodowany (nauczyciel) nie wie o roli, którą nieświadomie przyjął, na skutek działania

agresora. Dla odmiany widzowie (pozostali uczniowie) doskonale zdają sobie sprawę z celu spektaklu oraz jego odzwierciedlenia. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 17. Uczeń wykonuje obraźliwe gesty.

	Częstość	Procent
kilka razy w semestrze	1	0,8
kilka razy w roku	1	0,8
jeden raz	11	8,7
nie zdarzyło się	97	77,0
Ogółem	110	87,3
Brak danych	16	12,7
Ogółem	126	100,0

Inny profil przybiera agresja, bezpośrednio skierowana na prowadzącego, którą realizuje się poprzez zastraszanie i szykanowanie. Jest to jedna z najbardziej ordynarnych postaci zachowań agresywnych, która ma bezpośrednie sankcje prawne. Uczniowie stosunkowo rzadko stosują ten rodzaj agresji a odsetek nauczycieli jej doświadczający jest niewielki. Wynik ten obrazuje epizodyczność tego typu zachowań, które na szczęście nie stanowią codzienności. Warto zaznaczyć, że takich form dopuszczają się uczniowie, którzy wcześniej dopuszczali się innych społecznie nieakceptowanych zachowań wobec nauczyciela, a zastraszanie i szykanowanie stanowi kolejny element toksycznej gry uprawianej przez wychowanka. W takich sytuacjach nie ma mowy o wybuchu czy nonszalancji. Jest to zwyczajny bandytyzm, uprawiany z premedytacją, którym agresor szczyci się w swoich kręgach. Często, też groźby kierowane do nauczyciela są punktem zwrotnym w całym, nierzadko trwającym latami procederze. Dydaktyk uświadamia sobie, że zagrożone jest życie i zdrowie jego oraz najbliższych mu osób. Przełomem jest fakt, że zwykle po takich sytuacjach nauczyciel przerywa milczenie, natychmiast informuje dyrektora, pedagoga szkolnego, wychowawcę oraz policję i prokuraturę. Każdorazowo po ujawnieniu faktu

wielomiesięcznego dręczenia nauczyciela zastanawiamy się, dlaczego od razu nie reagował? Dlaczego nie podjął jakiegokolwiek działania, by powstrzymać falę upokorzeń? Jak bardzo zatarły się granice i jakie zmiany psychosomatyczne nastąpiły w jego życiu po tym doświadczeniu. Większość nauczycieli traktuje występowanie zachowań agresywnych, jako immanentną cechę swojej profesji. Inni tak często obcują z przemocą, że przestają dostrzegać odchylenia i zachowania negatywne. Jak wspomniano wcześniej, dla wielu nauczycieli jest to koniec drogi przez mękę, gdyż decydują się na otwarte mówienie o swoim problemie. Niestety dla części z nich zagrożenie płynące z gróźb i szykan nie jest wystarczająco silnym argumentem do podjęcia działania. Takie osoby posłusznie znoszą kolejny spektakl upokorzeń, który wraz z upływającym czasem ewoluuje, przybierając coraz brutalniejsze formy. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 18. Uczeń zastrasza, szykanuje.

	Częstość	Procent
kilka razy w tygodniu	1	0,8
kilka razy w semestrze	2	1,6
jeden raz	4	3,2
nie zdarzyło się	104	82,5
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

Nastolatkowe stanowią grupę osób najczęściej korzystających z dobrodziejstw nowych technologii. Komputery nie mają przed nimi tajemnic, a Internet traktowany jest jako absolut. Dostęp do sieci możliwy jest nie tylko za pośrednictwem komputera, ale i telefonu komórkowego, tabletu czy ipoda. Fakt ten pozwala na tworzenie, a następnie umieszczanie w globalnej sieci filmów i zdjęć, ukazujących nauczyciela w niestosowny sposób. Jak pokazują badania, tego typu zdarzenia zdecydowanie mają charakter jednostkowy

i postrzegane są zazwyczaj jako niesmaczny żart. Taki stan rzeczy utrzymuje się z kilku powodów. Po pierwsze przygotowanie takich treści wymaga poświęcenia sporej ilości czasu i - co najważniejsze - jest możliwe dopiero po powrocie do domu, więc czas od powstania sytuacji stresu, frustracji korzystnie obniża poziom negatywnych emocji. Ponadto utrwalone obrazy są najczęściej tworzone przez jednostkę dla hermetycznej grupy, dlatego też przemoc tego typu ma charakter wyrafinowany, a jej treści przekazywane są określonym osobami. Innym czynnikiem jest jednoznaczny brak możliwości kontroli znalezienia treści zamieszczanych w Internecie. Poza tym informacja o takiej publikacji bardzo rzadko trafia bezpośrednio do nauczyciela i zazwyczaj główny zainteresowany dowiaduje się o tym przypadkowo. Warto powiedzieć, że większość nauczycieli nie ma świadomości tego, że ich wizerunek może być wykorzystywany negatywnie. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 19. Uczeń opublikował zdjęcia lub filmy z udziałem nauczyciela w Internecie.

	Częstość	Procent
jeden raz	2	1,6
nie zdarzyło się	107	84,9
Ogółem	109	86,5
Brak danych	17	13,5
Ogółem	126	100,0

Podobny stan rzeczy obserwuje się w kolejnej formie przemocy elektronicznej, jaką jest otrzymanie obraźliwych w treści listów wysłanych w formie elektronicznej oraz wiadomości przekazywanych za pośrednictwem popularnych komunikatorów. Zdarzenia te mają charakter incydentalny, pojedynczy. Dzieje się tak ze względu na nacisk kładziony przez nauczycieli na ochronę swojej prywatności. Realizuje się to poprzez nie zakładanie profili na znanych portalach, nieudostępnianie do publicznej wiadomości adresów poczty elektronicznej czy numerów komunikatorów. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 20. Nauczyciel otrzymał obraźliwego maila lub wiadomość na komunikatorze.

	Częstość	Procent
jeden raz	1	0,8
nie zdarzyło się	110	87,3
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

Jedną z najbardziej upokarzających, a wręcz uwłaczających godności ludzkiej form agresji/przemocy jest prowokowanie i zaczepianie nauczyciela w sposób seksualny. Wyniki badań, dostarczają klarownej wiedzy w tym niezwykle delikatnym obszarze. Sfera seksualności każdego człowieka nierozzerwalnie kojarzy się z nietykalnością i prywatnością. Dla wielu jest to przestrzeń na tyle krępująca, że za wszelką cenę próbują ją omijać. Nie dziwi fakt, że w kontekście bezpośrednich nadużyć czy niewybrednych aluzji, ofiary takich działań są zawstydzone, a nawet towarzyszy im poczucie winy. Mogłoby się wydawać, że problem ten nie dotyczy sytuacji szkolnych, gdyż jej właściwości są zdecydowanie aseksualne, a osoby w niej przebywające ukazują się całkowicie odcięte od tej dziedziny. Opisany kierunek myślenia okazuje się być całkowicie mylny. Dojrzewający uczniowie, znacznie częściej niż dorośli, dostrzegają konteksty i niuanse w perspektywie seksualnej. Dochodzi do tego także w trakcie pobytu w szkole. Niestety, wśród pozytywnych reakcji w tym zakresie, niejednokrotnie dochodzi również do patologii. Ofiarami negatywnych zachowań o podłożu seksualnym, bywają również nauczyciele. Z przeprowadzonych badań wynika, że co dwudziesty nauczyciel był zaczepiany bądź prowokowany w sposób seksualny. Trudno obiektywnie ocenić, czy wskaźnik ten stanowi wysoką czy niską wartość. W mojej ocenie sfera seksualna jest wartością, której przypisujemy bardzo wysoką pozycję ze względu na rolę w funkcjonowaniu człowieka a także ze względu na konsekwencje, jakie niesie przemoc w tej dziedzinie, wiążąca się z szeregiem niemierzalnych, rujnujących osobowość skutków. Przystępstwa te powinny być wysoce karalne a zachowanie agresorów każdorazowo publicznie piętnowane. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 21. *Uczeń zaczepiał, prowokował nauczyciela w sposób seksualny.*

	Częstość	Procent
kilka razy w semestrze	1	0,8
kilka razy w roku	4	3,2
jeden raz	3	2,4
nie zdarzyło się	103	81,7
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

W kontekście przemocy fizycznej uczniowie nie wykazują regularnej aktywności. Co dwudziesty nauczyciel doświadczył tej formy agresji, lecz warto podkreślić, że miała ona charakter jednorazowy. Uczniowie, mimo zwiększonego odbioru brutalnych treści, zmian w relacjach z nauczycielami na bardziej partnerskie, zauważają granicę, której po prostu nie wypada przekraczać. Ponadto przemoc fizyczna jest społecznie postrzegana zdecydowanie gorzej niż agresja werbalna. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 22. *Uczeń celowo popchnął nauczyciela.*

	Częstość	Procent
jeden raz	6	4,8
nie zdarzyło się	105	83,3
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

Kolejnym zachowaniem jest bezceremonialna napaść, której głównym punktem jest bezpośrednie uderzenie nauczyciela. Tego typu zachowania pojawiają się bardzo rzadko, a ich występowanie jest wyłącznie efektem długotrwałego, pogłębiającego się każdego dnia procesu przejmowania kontroli ucznia lub grupy uczniów nad zespołem klasowym. Dane zawarte w tabeli nr 17 powinny stanowić przestrożę dla wszystkich nauczycieli i wychowawców, którzy epizodycznie doświadczają wcześniej opisanych form agresji. Ważne jest, aby błyskawicznie reagowali na wszelkie nadużycia uczniów, stygmatyzowali negatywne zachowania oraz na bieżąco wyciągali konsekwencje wychowawcze, a w dalszej perspektywie sięgali nawet po środki prawne by zapobiegać tragicznym sytuacjom. Jak widzimy bardzo wiele zależy od samych nauczycieli, szczególnie w kontekście zdarzeń i sytuacji, bezpośrednio zagrażających ich życiu i zdrowiu. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 23. Uczeń celowo uderzył nauczyciela.

	Częstość	Procent
jeden raz	2	1,6
nie zdarzyło się	109	86,5
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

W celu uzyskania jak najbardziej kompletnego obrazu zjawiska agresji, z jaką borykają się nauczyciele, postawiono pytanie dotyczące profilu agresji o charakterze przeniesionym. Egzemplifikowano poprzez postawienie pytania dotyczącego rozprowadzania plotek bądź złośliwych komentarzy o osobie nauczyciela. Co dziesiąty nauczyciel padł ofiarą tego typu agresji. Nie dziwi fakt, że uczniowie w wachlarzu zachowań pejoratywnych posiadają powyższą formę. Nie jest to zjawisko o charakterze codziennym, lecz cyklicznie powracającym. Skala takiego postępowania, z całą pewnością jest dużo większa, a informacje docierające do nauczycieli stanowią rzadkość. Nieodłączną cechą rozsiewania plotek czy nieprzychylnych uwag jest ich istnienie w grupie docelowej. Ponadto zamysłem osób wprowadzających takie informacje w obieg, jest zmiana postrzegania nauczyciela przez

uczniów. W przyszłości może ponieść reperkusje w związku z istniejącą w środowisku uczniowskim opinią na temat jego osoby lub zachowania. W większości nauczyciele nie zdają sobie sprawy, że zostają ofiarami kłamliwych czy niepełnych informacji, które w przyszłości mogą przysporzyć im nieprzyjemności. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 24. Uczeń rozpowiada złośliwe plotki/komentarze na temat nauczyciela.

	Częstość	Procent
każdego dnia	1	0,8
kilka razy w semestrze	2	1,6
kilka razy w roku	8	6,3
jeden raz	5	4,0
nie zdarzyło się	95	75,4
Ogółem	111	88,1
Brak danych	15	11,9
Ogółem	126	100,0

Nauczyciele jednomyślnie stwierdzili, że żadnych innych, niewymienionych wcześniej form agresji/przemocy w stosunku do ich osoby uczniowie się nie dopuścili. Podsumowując uczniowie zdecydowanie częściej stosują formy agresji werbalnej wobec nauczycieli. Najczęściej przybiera ona postać ignorowania poleceń prowadzącego, świadomego prowokowania i innych prób wyprowadzenia go z równowagi. Zdecydowanie rzadziej stosują przemoc fizyczną, na korzyść pośrednich form agresji.

4.6 Okoliczności wystąpienia agresji

Skoro stwierdzono, że problem agresji istnieje, zapytano respondentów o okoliczności, w których doszło do sytuacji przemocy. W pytaniu tym jak i w kolejnych, można było zaznaczyć więcej niż jeden wariant odpowiedzi. Prawie połowa ankietowanych doświadczyła agresji ze strony wychowanków w czasie trwania zajęć lekcyjnych. Czas zajęć dydaktycznych jest szczególnym okresem, gdyż to w czasie jego trwania dochodzi do największej liczby interakcji zarówno ze strony nauczyciela jak i ucznia. Krystalizują się warunki do współpracy i dialogu, ale pojawiają się również napięcia i argumenty siły. Zajęcia lekcyjne są najbardziej stresogennym elementem rzeczywistości szkolnej, a jednocześnie stanowią podstawę jej funkcjonowania. Stosunek zależności ucznia od nauczyciela jest głównym, choć pejoratywnym czynnikiem wpływającym na postawę uczniów, będący symultanicznym i jedynym wariantem funkcjonowania obu podmiotów w rzeczywistości szkolnej. Można rzec, że mamy w tym przypadku do czynienia z klasyczną kwadraturą koła, w której imperatywem są dobre relacje ucznia z nauczycielem, przy równoległym stosunku zależności i podrzędności. Inną, względnie częstą, okolicznością jest skumulowanie negatywnych emocji w trakcie zajęć szkolnych, w których symboliczną iskrą przy beczcie prochu był sprawdzian, z którego agresor otrzymał niską ocenę. Sprawdzanie wiedzy jest sytuacją szczególnego napięcia emocjonalnego dla ucznia, dlatego też nauczyciele sygnalizują, że problem pojawia się także po sprawdzeniu wiedzy ucznia w formie kartkówki czy zwykłego pytania przy tablicy. Co dziesiąty nauczyciel zaznaczył wariant odpowiadający czasowi przerwy dla uczniów, w czasie której pełnił dyżur. Nie jest to szczególnie zaskakujące, gdyż przerwa międzylekcyjna jest dla uczniów czasem, w którym następuje przerwanie towarzyszących im w czasie zajęć negatywnych emocji. Obecność nauczyciela dyżurującego, stanowi dla ucznia przedłużenie negatywnego bodźca, stąd takie sytuacje. Kolejną, zdecydowanie mniejszą grupę stanowią nauczyciele, którzy nie potrafili jednoznacznie wskazać związku sytuacji przemocy z konkretną sytuacją. Przyczyn takiego stanu należy doszukiwać się w psychologicznej teorii frustracji, która zakłada istnienie kilku czynników destrukcyjnie wpływających na osobowość, a jej kumulacja może wystąpić z opóźnieniem. Najrzadziej respondenci doświadczali przemocy ze strony uczniów, gdy ci oczekiwali końca zajęć oraz w trakcie zajęć pozalekcyjnych, natomiast jednoznacznie stwierdzili, że do takich sytuacji nie dochodzi w czasie wycieczek oraz w trakcie dyskotek. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 25. Okoliczności w których doszło do sytuacji przemocy.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
zaraz po sprawdzianie, z którego agresor uzyskał niską ocenę	19	14,8%
w trakcie zajęć dydaktycznych	59	46,1%
pod koniec lekcji, gdy uczniowie czekali na dzwonek	6	4,7%
po sprawdzeniu wiedzy ucznia w formie kartkówki, pytania przy tablicy	16	12,5%
w trakcie pełnienia dyżuru	16	12,5%
podczas zajęć pozalekcyjnych	3	2,3%
nie potrafię wskazać związku między zachowaniem agresywnym a konkretną sytuacją	9	7,0%
Ogółem	128	100,0%

4.7 Miejsca, w których dochodzi do agresji

Stawiając pytanie o miejsca, w których najczęściej dochodzi do agresji wychowanków, postawiono hipotezę, która określa salę lekcyjną jako obszar w obrębie którego najczęściej dochodzi do pejoratywnych zachowań uczniów wobec nauczycieli. Analiza wyników zdaje się potwierdzać przyjętą tezę, gdyż ponad dwie trzecie zdarzeń miało miejsce w klasie podczas trwania zajęć lekcyjnych. Zdecydowanie niższy rezultat, dotyczący przeszło co dziesiątego nauczyciela, zanotowano przy wskaźniku dotyczącym miejsca jakim jest korytarz. Respondenci najrzadziej spotykają się z agresji w takich miejscach jak klasa szkolna w czasie przerwy, boisko, teren poza szkołą, sala gimnastyczna czy toaleta. Rezultat badań zgodnie potwierdza rozważania dotyczące godziny lekcyjnej jako czasu najbardziej agresywnie aktywnego przedziału w ciągu całego pobytu w szkole. Nerozerwalnie łączy się to z wyznaczonym miejscem, jakim jest sala lekcyjna i to właśnie w niej najczęściej dochodzi do przemocy. Dużo niższy wynik uzyskał korytarz, który najliczniej oblegany jest w czasie

przerwy. Wynika z tego, że nawet w czasie wolnym uczniowie rozmyślają nad wydarzeniami, które wcześniej miały miejsce i czasami reagują agresywnie na samą obecność nauczyciela. Pozostałe miejsca, w których sporadycznie dochodzi do przemocy nie posiadają wysokich właściwości stresogennych, więc automatycznie przejawy agresji występują w nich rzadziej. Żaden z respondentów nie wskazał pokoju nauczycielskiego, jako miejsca w którym kiedykolwiek doszłoby do agresji ucznia. Miejsce to, w swojej specyfice, stanowi bezpieczny azyl każdego nauczyciela, do którego uczniowie na co dzień nie mają dostępu.

Tabela 26. Miejsca w których doszło do sytuacji przemocy.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
w klasie podczas lekcji	71	70,3%
w klasie podczas przerwy	6	5,9%
na korytarzu	14	13,9%
w toalecie	1	1,0%
na boisku	4	4,0%
w sali gimnastycznej	2	2,0%
poza szkołą	3	3,0%
Ogółem	101	100,0%

Analizując wynik ze względu na zmienną niezależną jaką jest płeć zauważamy, że kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni doświadczają zachowań agresywnych uczniów w klasie podczas trwania lekcji. Mężczyźni natomiast częściej spotykają się z agresją wychowanków w klasie podczas przerwy oraz na boisku szkolnym. Jest to dość znamienny rezultat, ponieważ wyraźnie ukazuje odmiennosć miejsc, w których dochodzi do agresji biorąc po uwagę płeć nauczyciela. Mężczyźni są narażeni na agresję uczniów w większej liczbie przestrzeni aniżeli kobiety. Jest to istotne z punktu ochrony ich osoby. Wskaźnik ten neguje powszechnie panujące przekonanie o całkowitym braku problemów z agresją

mężczyzn uczących w szkołach. Wynik ten pokazuje, że istnieje potrzeba wsparcia obu płci w działaniach wychowawczych. Wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 27. Miejsca w których doszło do sytuacji przemocy a płeć.

		płeć		Ogółem
		kobieta	mężczyzna	
w klasie podczas lekcji	Liczebność	51	19	70
	% z płeć	94,4%	79,2%	89,7%
w klasie podczas przerwy	Liczebność	0	2	2
	% z płeć	0,0%	8,3%	2,6%
na korytarzu	Liczebność	2	1	3
	% z płeć	3,7%	4,2%	3,8%
na boisku	Liczebność	0	2	2
	% z płeć	0,0%	8,3%	2,6%
poza szkołą	Liczebność	1	0	1
	% z płeć	1,9%	0,0%	1,3%
Ogółem	Liczebność	54	24	78
	% z płeć	100,0%	100,0%	100,0%

4.8 Charakterystyka uczniów wykazujących zachowania agresywne

Dominującą grupą uczniów, wskazanych jako sprawców agresji wobec nauczycieli były osoby sprawiające problemy wychowawcze. Na drugim miejscu znalazły się osoby mające problemy w nauce, dalej uczniowie opuszczający zajęcia lekcyjne. Czynniki te pozwalają na określenie obrazu wychowanka – agresora, który w swoich właściwościach przede wszystkim uznawany jest jako tak zwany uczeń trudny. Sprawia on różnorakie problemy wychowawcze, jest znany zarówno pedagogowi szkolnemu, o jego osobie wspomina się w czasie pobytu w pokoju nauczycielskim. Jednocześnie, obok problemów wychowawczych, wykazuje problemy w przyswajaniu materiału, które to z kolei nawarstwiają się ze względu na częstą absencję. Elementy te składają się na całościowy obraz postrzegania jego osoby, a negatywne zachowania stanowią przyczynę stygmatyzowania, co z kolei destrukcyjnie wpływa na jego osobowość, stanowiąc samospełniającą się wróżbę. Znacznie niższy współczynnik uzyskują uczniowie regularnie uczestniczący w zajęciach. Przyczyn takiego stanu należy doszukiwać się w samych uczniach. Osoby systematycznie obecne zazwyczaj postrzegają nauczyciela i proces edukacji jako wartość, więc nie dziwi stosunkowo niski wskaźnik odpowiedzi. Uczniowie znajdujący się w tej grupie, jeśli już dopuszczają się obraźliwych zachowań, to są one efektem krótkotrwałej frustracji, powstałej w związku z otrzymaniem niezadowolającej oceny. Osoby te oddają się refleksji i szybko zauważają błędy w swoim zachowaniu. Respondenci jako sprawców agresji najrzadziej wskazywali wszystkich uczniów bez względu na postępy w nauce i zachowaniu oraz mających dobre oceny. Nie wskazano na żadne inne, nie ujęte w możliwych wariantach odpowiedzi. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 28. Uczniowie podejmujący zachowania agresywne wobec nauczycieli.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
systematycznie uczestniczący w zajęciach	10	7,4%
opuszczający zajęcia lekcyjne	24	17,6%
mający dobre oceny	4	2,9%
wykazujący trudności w nauce	30	22,1%
sprawiający problemy wychowawcze	60	44,1%
zachowania agresywne podejmują wszyscy uczniowie - bez względu na postępy w nauce i zachowanie	8	5,9%
Ogółem	136	100,0%

4.9 Działania nauczycieli po zaistnieniu sytuacji agresji

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie badawcze, jakie działania podejmują nauczyciele po zaistnieniu sytuacji, w której stają się ofiarą agresji zapytano badanych o ich reakcje wobec takiego doświadczenia. Prawie dwie piąte nauczycieli przeprowadziło z agresorem dyscyplinującą rozmowę w cztery oczy. Jest to najczęstsza forma działania jaką podejmuje prowadzący po wystąpieniu agresji, jednocześnie jedyna dzięki której nauczyciel może uzyskać najpełniejszą informację dotyczącą przyczyn. Innym, często praktykowanym działaniem jest poinformowanie o zajściu dyrektora i wychowawcę klasy. Bardzo często

działanie to podejmowane jest jako kolejne, w sytuacji braku skuteczności rozmowy dyscyplinującej lub jako dodatkowe zasygnalizowanie wystąpienia wysoce szkodliwego działania ucznia. Reakcja ta ma przede wszystkim wymiar prewencyjny, a zawiadomienie wychowawcy i dyrektora ma na celu ukazanie istniejących w klasie i szkole problemów. Część nauczycieli piętnując szkodliwe zachowanie, jednocześnie realizuje działania zapobiegawcze poprzez przeprowadzenie rozmowy dyscyplinującej z uczniem na forum klasy. Jest to niezwykle istotne działanie, które ma na celu powstrzymanie ewentualnych ataków w przyszłości, a ponadto zachowanie agresora zostaje przedstawione w pejoratywnym świetle. Zdecydowanie rzadziej nauczyciele informują lub wzywają rodziców sprawcy na rozmowę do szkoły. Dzieje się tak nieczęsto, gdyż w wielu przypadkach uznaje się działanie sprawców jako mało szkodliwe, a rodziców informuje się bądź wzywa wyłącznie w przypadkach cyklicznych, coraz to brutalniejszych ataków agresji. Coraz rzadziej nauczyciele wypraszają uczniów z klasy, z jednoczesnym poleceniem zgłoszenia się do dyrektora, pedagoga lub psychologa. Nie zaskakuje fakt, że nauczyciele sporadycznie reagują w taki sposób. Obowiązujące przepisy prawne obligują nauczyciela do zapewnienia bezpieczeństwa uczniom. W czasie trwania godziny lekcyjnej to nauczyciel odpowiada za ucznia, a ewentualne zdarzenia, w których poniósłby uszczerbek na zdrowiu, spowodowałyby konsekwencje prawne dla nauczyciela, dlatego też prowadzący unikają stosowania tej formy dyscyplinowania uczniów. Jeżeli już z niej korzystają to wyłącznie mając pewność bezpiecznego dotarcia agresora do celu. Średnio co dwudziesty nauczyciel pośrednio mści się na uczniu/uczniach robiąc kartkówkę, zapraszając do podzielenia się wiedzą przy tablicy, bądź w inny sposób egzekwując wiedzę z nauczanego przedmiotu. Wyjątkowo niski rezultat jest objawem dojrzałości i wysokiego stanu świadomości nauczycieli. Jako specjaliści w dziedzinie kształcenia i wychowania wiedzą, że nie spowoduje to klarownej zmiany zachowania, a wręcz przeciwnie, może wzbudzić jeszcze większą niechęć do jego osoby. Dlatego też sporadycznie prowadzący daje się ponieść emocjom i na zasadzie odwetu egzekwuje swoje racje. Niewielki odsetek nauczycieli nie zareagował w żaden sposób, uznając, że samodzielnie poradzi sobie z uczniem. Choć takie myślenie wystąpiło w pojedynczych przypadkach, jest to zjawisko niepokojące, stanowiące olbrzymie zagrożenie. Niewyznaczenie jasnych granic zaowocuje w przyszłości pogłębianiem się problemu oraz zwiększeniem częstotliwości ataków. Indywidualnie nauczyciel odpowiedział agresją na zachowanie ucznia oraz nie reagował ze względu na posądzenie o brak umiejętności panowania nad uczniami. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 29. Reakcja nauczycieli na zachowanie agresywne.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
dyscyplinująca rozmowa w cztery oczy	70	38,9%
dyscyplinująca rozmowa z uczniem w obecności całej klasy	30	16,7%
wyproszenie ucznia z klasy z poleceniem zgłoszenia się do dyrektora/pedagoga/psychologa	6	3,3%
poinformowanie o zajściu dyrektora i wychowawcę klasy	38	21,1%
poinformowanie rodziców o zajściu	16	8,9%
wezwanie rodziców do szkoły	10	5,6%
odpowiedzenie agresją	1	0,6%
zemsta w postaci kartkówki, odpytania przy tablicy	6	3,3%
brak reakcji w obawie przed posądzeniem, że sobie nie radzę	1	0,6%
brak reakcji, sam sobie poradzę	2	1,1%
Ogółem	180	100,0%

Zważywszy na fakt silnego związku osobowości nauczyciela, z występowaniem zachowań agresywnych uczniów, zapytano o działanie, które podejmują nauczyciele w celu zapobiegania sytuacjom przemocy w przyszłości. Respondenci najczęściej mówili, że nie podjęli jakichkolwiek kroków, aby uniknąć podobnych sytuacji w przyszłości. Zdumiewającym wydaje się być faktyczny stan, w którym to pedagodzy poddają się zaistniałym sytuacjom, całkowicie rezygnując z walki o jakościowe zmiany w ich otoczeniu.

Inną, często spotykaną prawidłowością jest zmiana relacji z uczniami. Nauczyciele niejednokrotnie dostrzegają swoje błędy czy zaniechania. W tym wariancie odpowiedzi respondenci sygnalizowali o zmianach, zarówno w zakresie podejmowania większej aktywności dotyczącej uczniów, jak i zdystansowania się od ich problemów. Ciekawym jest fakt, że wśród tej grupy znalazły się osoby, które do tej pory miały serdeczne a nawet spolegliwe kontakty z wychowankami. Te osoby dopatrywały się przyczyn swojego stanu w zbyt rozluźnionych stosunkach, które wraz z upływem czasu przekształciły się w partnerstwo. Druga zaś grupa upatrywała swoich niepowodzeń w zbyt dużym dystansie i podmiotowym postrzeganiu ucznia. Co dziesiąty nauczyciel jednoznacznie stwierdził, że kluczem do rozwiązania powstałych problemów, jest opracowanie przejrzystych zasad obowiązujących uczniów w czasie zajęć oraz konsekwentne ich egzekwowanie. Część nauczycieli dostrzega właśnie w tym elemencie powodzenie całego procesu edukacyjnego. Działanie to potwierdza praktyka, gdyż takie wyznaczenie i wprowadzenie obowiązujących w czasie zajęć konstytuuje przyszłe decyzje uczniów. Ten, który świadomy jest konsekwencji społecznego zachowania z całą pewnością kilkakrotnie podejmie refleksję zanim bezmyślnie dokona jakiegoś czynu. Natomiast osoba, której nie określono granic zwyczajnie nie wie na jak wiele może sobie pozwolić; tym samym istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że kierując się emocjami bądź cynizmem dopuści się krzywdzących zachowań. Niewielki odsetek nauczycieli, zauważając istotę problemu, poszukiwał zabezpieczenia przed takimi zachowaniami doskonaląc swoje kompetencje psychologiczno – pedagogiczne. Pogłębianie wiedzy oraz zdobywanie nowych doświadczeń odbywało się poprzez uczestnictwo w różnego rodzaju kursach, szkoleniach i studiach podyplomowych, które w swoim programie obejmowały: trening umiejętności interpersonalnych, mediację i negocjacje, pracę z uczniem trudnym, trening zastępowania agresji i zaznajomienie się z literaturą fachową. W kategorii inne nauczyciele zasygnalizowali zmianę miejsca pracy oraz zwiększoną dbałość o wygląd fizyczny. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 30. Kroki podjęte przez nauczycieli w celu zapobiegania takich zachowań po wystąpieniu sytuacji agresji.

	Częstość	Procent
zmiana w relacji z uczniami	12	9,5
opracowanie i respektowanie zasad	10	7,9
własne doskonalenie w zakresie kompetencji psychologiczno-pedagogicznych	4	3,2
inne	3	2,4
brak podjętych kroków	15	11,9
Ogółem	44	34,9
Brak danych	82	65,1
Ogółem	126	100,0

4.10 Konsekwencje ponoszone przez agresorów

Dokonując analizy uzyskanych danych w oparciu o kryterium konsekwencji ponoszonych przez dopuszczających się agresji uczniów zauważono, że najczęstszą i w większości przypadków jedyną sankcją jest rozmowa dyscyplinująca. Niewątpliwie taki rodzaj odpowiedzialności jest niewspółmierny w stosunku do wielkości popełnionego przewinienia. Taka kara w żaden sposób nie realizuje dwóch podstawowych jej założeń. Pierwszym z nich jest element zadośćuczynienia, który w tym przypadku w ogóle nie istnieje, drugi to faktor prewencyjny, który w żadnym wypadku nikogo nie odstraszy a wręcz utwierdzi sprawcę i przyszłych agresorów o swojej bezkarności. Z całą pewnością niewystarczające konsekwencje stanowią o słabości i nieskuteczności działania nauczycieli. Jest to problem, którym należy się zająć. Inną, w mojej ocenie równie nieskuteczną, formą ponoszenia odpowiedzialności, choć stosowana przez co piątego nauczyciela jest obniżenie

oceny z zachowania. Tak naprawdę z powyższego faktu nie wynika nic. Formalna adnotacja w dzienniku jest traktowana z przymrużeniem oka przez uczniów, gdyż za samym zapisem nie idzie jakakolwiek aktywność. Po raz kolejny utwierdza to agresora w jeszcze większym poczuciu bezkarności. Tylko co dziesiąty nauczyciel piętnuje naganne zachowanie ucznia na forum klasy. Jest to zdumiewające, że tak rzadko omawia się zaistniałą sytuację na forum. Wręcz niebywałym jest, że prosta, wręcz banalna czynność sporadycznie oscyluje w rzeczywistości szkolnej. Forma ta jest niedoceniana z różnych względów; przemawia za tym brak należytej wiedzy, jak również ignorancja i funkcjonująca w większości szkół tak zwana psychologia. Zjawisko to polega na niepodejmowaniu działania korekcyjnego w momencie wystąpienia szkodliwego zachowania, lecz na cierpliwym oczekiwaniu na ukończenie przez delikwenta określonego poziomu edukacji, który to siłą rzeczy w odpowiednim momencie opuści mury szkoły, tym samym przestanie stanowić problem. Innym niepokojącym zjawiskiem, jest fakt nieponoszenia jakichkolwiek konsekwencji swojego czynu przez co dziesiątego sprawcę. Jest to sygnał do bicia na alarm, że tak duża grupa „zwyrodnialców” nie tak rzadko dopuszcza się bandyckich zachowań. Wielkość ta powinna wyczulić dyrekcję szkół, pedagogów, psychologów oraz wszelkie podmioty kształcące i doskonalące nauczycieli na opisywane zjawisko. Skutki takiego stanu, korelują na wielu płaszczyznach. Odbija się to negatywnie nie tylko w warstwie psychicznej i psychosomatycznej nauczyciela, ale również na poziomie wychowania, nauczania i szeroko ujmowanego kształcenia wszystkich uczniów. Całkowita utrata autorytetu, zacieranie się granic czy w końcu całkowita dezintegracja zajęć szkolnych, stanowią wierzchołek symbolicznej góry lodowej, zwiastującej każdego dnia zbliżającą się tragedię. Przypadki stosowania najbardziej dotkliwych konsekwencji, stanowią wyjątek. Napiętnowanie zachowania sprawcy na forum szkoły jest prawdziwą rzadkością i stanowi liczbowy odsetek. O jednostkowej sytuacji można mówić, biorąc pod uwagę karę w postaci relegowania ze szkoły. Wyraźnie pokazuje to, że oprawcy czują się i cały czas mogą czuć się bezkarnie, mając przy tym absolutną niemal pewność, że nie poniosą dotkliwszej odpowiedzialności za swoje czyny. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 31. Konsekwencje poniesione przez agresorów.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
rozmowa dyscyplinująca	72	54,2%
napiętnowanie nagannego zachowania na forum klasy	18	13,5%
napiętnowanie nagannego zachowania na forum szkoły	2	1,5%
obniżenie oceny z zachowania	28	21,1%
relegowanie ze szkoły	1	0,8%
brak konsekwencji	12	9,0%
Ogółem	133	100,0%

4.11 Przyczyny zachowań agresywnych uczniów

Chcąc zapobiegać agresji należy poszukać przyczyn, warunkujących zachowania młodzieży. Wiadomym jest, że na kształt osobowości oraz funkcjonowanie oddziałuje wiele czynników. Respondenci zapytani o czynniki sprawcze, warunkujące agresję uczniów, mając do dyspozycji wachlarz możliwych odpowiedzi korzystali z niego w sposób otwarty. Najczęściej, jako powód czynionych złościwości, sondowani wskazywali na kilka czynników mających związek z ich zachowaniem. Negatywne wzory zachowań, panujące w środowisku rodzinnym ucznia, były wskazywane jako najczęstsza przyczyna. Za socjalizację pierwotną odpowiedzialna jest rodzina. Brak pozytywnych wzorców czy ich negowanie przez poszczególnych członków silnie modeluje świadomość dziecka, które w tym okresie bezkrytycznie i bezrefleksyjnie chłonie informacje. Podstawowa komórka społeczna z założenia wpoić ma elementarne zasady obowiązujące w społeczeństwie. Jako następny

powód podawane są negatywne wzory zachowań w środowisku rówieśniczym. Jest to otoczenie, które - poza rodziną - wywiera najsilniejszy wpływ na postawę młodego człowieka. Często wartości i zachowania podpatrzone od rówieśników są zinternalizowane i powielane przez członka danej grupy. Nie dziwi więc fakt, że to właśnie te dwa czynniki najsilniej oddziałują na przyszłe wybory jednostki. Kolejną, często zauważaną, przyczyną jest brak umiejętności zapanowania nad własnymi emocjami oraz brak umiejętności rozwiązywania konfliktów. Istnienie konfliktów, czy sytuacji trudnych z perspektywy przeżywanych emocji wydaje się być immanentną cechą życia szkolnego. Esencją dobrego funkcjonowania nie jest ich unikanie, gdyż jest to praktycznie niemożliwe do wykonania, lecz przewyciężenie empatią i dialogiem. Niestety, w momencie braków osobistych w możliwości realizacji następuje otwarty konflikt, a także szereg negatywnych zjawisk. Sposobność ta, nierozzerwalnie wiąże się z błędami popełnionymi w procesie socjalizacji pierwotnej. Niewykształcenie podstawowych kompetencji, warunkujących prawidłowe funkcjonowanie społeczne, prowadzi zarówno do deprivacji w sposobie zaspokajania potrzeb jak również do występowania powtarzających się negatywnych zachowań. Nauczyciele niejednokrotnie dopatrują się przyczyn agresywnych zachowań w potrzebie zaistnienia na forum grupy. Młodzi ludzie wykazują silną potrzebę akceptacji i uznania. Próbuje osiągnąć ten stan w różnoraki sposób, między innymi prezentując całej klasie spektakl, w którym nieświadomie uczestniczy nauczyciel. Sztuka zaistnienia faktycznie się udaje, lecz sposób jej realizacji pozostawia wiele do życzenia. Innym, wskazywanym przez co dziesiątego nauczyciela, czynnikiem jest zwyczajny brak kultury i ogłady uczniów. Podobnie jak poprzednia przyczyna, tak i ta nierozłącznie wiąże się z przyswajaniem szkodliwych wzorów ze środowiska rodzinnego i rówieśniczego. Jako kolejną przyczynę podaje się brak znajomości zasad i norm współżycia społecznego. Odpowiedzi te cechuje pewnego rodzaju ambiwalencja. Z jednej strony uczniowie od najmłodszych lat zaznajamiani są z regułami obowiązującymi w społeczeństwie. Jeśli nawet nie nabyli wiedzy w tym zakresie w środowisku domowym, to działanie takie jest realizowane od pierwszego dnia pobytu w placówce oświatowej, więc wszelkie zasady i normy powinny być upowszechnione, że aż oczywiste. Z drugiej zaś strony, mimo generalnej znajomości dochodzi do ich łamania. Można więc postawić tezę mówiącą, że uczniowie choć doskonale znają zasady pożądanego zachowania się, świadomie i celowo uchylają się od ich realizacji, gdyż w ich świadomości nie przedstawiają one zbyt wielkiej wartości. Wracamy po raz kolejny do socjalizacji pierwotnej, a właściwie do jej nieudanego procesu. Kolejną, często zaznaczaną odpowiedzią był fakt chęci zaimponowania kolegom lub koleżankom. Nie byłoby w tym nic dziwnego,

że uczniowie pragną zyskać sympatię określonych osób, lecz w tym przypadku robią to w sposób całkowicie negatywny. Do innych przyczyn zaliczamy nieumiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych, których to w szkole nie brakuje. Konflikt interesów, ostracyzm rówieśników czy inne formy braku akceptacji skłaniają uczniów do podejmowania szkodliwych zachowań. Najczęściej respondenci jako przyczyny podawali konsekwencję nieleczonych zaburzeń oraz zemstę za otrzymanie niskiej oceny. W przypadku nieleczonych zaburzeń świadczy to o niewielkim odsetku uczniów, u których można by doszukiwać się nie do końca zależnych od nich motywacji. Patrząc przez pryzmat zemsty za niską ocenę zauważamy, że agresja wobec nauczycieli w większości przypadków nie jest rezultatem wąsko rozumianego afektu, lecz przemyślanym i wyrafinowanym działaniem, mającym rujnować osobę nauczyciela, jak i prowadzoną przez niego lekcję. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 32. Przyczyny zachowań agresywnych.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
brak znajomości zasad i norm współżycia społecznego	53	9,8%
brak kultury	59	10,9%
negatywne wzory zachowań w środowisku rodzinnym	82	15,9%
negatywne wzory zachowań w środowisku rówieśniczym	75	13,9%
chęć zaistnienia na forum grupy	62	11,5%
chęć zaimponowania kolegom/koleżankom	52	9,6%
nieumiejętność zapanowania nad emocjami i rozwiązywania konfliktów	66	12,2%
nieumiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych	47	8,7%
zemsta za niską ocenę	14	2,6%
konsekwencja nieleczonych zaburzeń	27	5,0%
Ogółem	541	100,0%

4.12 Skutki agresji uczniów wobec nauczycieli

W toku dalszej analizy postawiono pytania otwarte. Jedno z nich zakładało ukazanie zmian w życiu nauczycieli w rezultacie doświadczenia agresji. Respondenci najczęściej starali się zwiększyć dystans względem wychowanków. Przejawiało się to przede wszystkim większą obojętnością na problemy uczniów. Nauczyciel, który do tej pory pozostawał w przyjacielskiej relacji z podopiecznymi całkowicie zrezygnował przyglądania się sprawom uczniów. Inni pedagodzy zaczęli zmieniać swoje relacje z otoczeniem. Przemiana ta w szczególności skupiała się na unikaniu wdawania się w jałowe dyskusje z uczniami, przypominanie ustalonych zasad zachowania, przewidywanie możliwych zachowań uczniów a także zwiększoną czujność na jakikolwiek przejaw agresji w szkole. Dla niektórych nauczycieli, doświadczenie to miało charakter wewnętrzny, przejawiający się w formie szeroko pojętych skutków zdrowotnych. Po sytuacji przemocy ze strony uczniów pedagodzy doświadczyli rozbicia psychicznego, objawiającego brakiem zapału do pracy, świadomością ciężaru prowadzenia zajęć w danej klasie, a w szczególnych przypadkach: nerwicą, ciągłym uczuciem stresu, lękiem zarówno przed agresorem i obserwującą to klasą ale i przed samym powrotem do szkoły. Wśród dolegliwości psychosomatycznych znalazły się problemy ze snem oraz nerwobóle głowy i brzucha. Patrząc przez pryzmat zmian we własnym zachowaniu, nauczyciele zaczęli dostrzegać osobiste niedoskonałości. Wśród sygnalizowanych zmian znalazły się takie zachowania jak: zwiększenie uwagi na osobę ucznia, traktowanie go z szacunkiem szanując jego prawa, nauka umiejętności zachowania się w sytuacjach trudnych, kontrola własnych zachowań i większe opanowanie w czasie lekcji oraz otwarcie się na potrzeby uczniów i poświęcanie im czasu poza lekcjami. Niewielki procent respondentów nie zauważył jakichkolwiek zmian w swoim życiu. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 33. Zmiany w życiu po doświadczeniu agresji, ze strony uczniów.

	Częstość	Procent
zmiany w relacjach z otoczeniem	11	8,7
zmiany we własnym zachowaniu	7	5,6
skutki wewnętrzne (zdrowotne)	8	6,3
zwiększenie dystansu	20	15,9
brak zmian	3	2,4
Ogółem	49	38,9
Brak danych	77	61,1
Ogółem	126	100,0

4.13 Podmioty, do których ofiary zwróciły się o pomoc

W poszukiwaniu wsparcia i pomocy w przezwyciężeniu trudnej sytuacji, ofiary agresji wypatrują podmiotu, który wesprze ich w walce o swoją godność. Naturalnym jest, że nauczyciele doświadczający wypatrują pomocnej dłoni. Badania jednoznacznie wskazują, że co trzeci nauczycieli w sytuacji agresji ucznia zwraca się z tym problemem do wychowawcy klasy. Jest to samoistne działanie, gdyż to właśnie wychowawca zna prowadzoną przez siebie klasę najlepiej, tym samym posiada największy zasób informacji o uczniach i ich problemach. Ponadto wychowawca jest obiektywnym ogniwem, dzięki czemu może rzetelnie spojrzeć na konfliktową sytuację. Od niedawna nauczyciele w myśl zapisów zawartych w Szkolnym Programie Profilaktycznym (SPP), funkcjonującym w każdej szkole, prowadzący ma obowiązek informowania wychowawcy klasy o szkodliwych zdarzeniach czasie zajęć. Kolejną liczną grupę stanowią nauczyciele, którzy o swoim problemie poinformowali pedagoga szkolnego. Analizowany wskaźnik nie dziwi, gdyż osoba pedagoga nierozłącznie kojarzona jest z profesjonalizmem w dziedzinie wychowania.

Nauczyciele mogą liczyć na fachowe wskazówki oraz bezpośrednią pomoc w pracy z agresorem. Co siódmy nauczyciel sygnalizuje o swoim problemie dyrektorowi szkoły, który to poprzez pełnioną funkcję posiada największy autorytet. Dyrektor w oczach ucznia jest metaforycznym panem i władcą szkoły i choćby dlatego wzbudza respekt. Ponadto funkcje kierownicze w szkołach pełnią zazwyczaj doświadczeni nauczyciele, którzy wsparciem metodycznym oraz sankcjami określonymi w regulaminie wspomagają pokrzywdzonych nauczycieli. Co dziesiąty nauczyciel, po wystąpieniu zachowania agresywnego, nie zwrócił się do nikogo o pomoc. Jest to niekorzystna sytuacja nie tylko z punktu widzenia samego zainteresowanego, ale również w perspektywie funkcjonowania całej placówki. Nauczyciel ukrywający przykre zdarzenia nieświadomie wyrządza sobie podwójną krzywdę. Nie reagując z jednej strony przyczynia się do utraty swojego autorytetu i traci możliwość poprawnego przeprowadzenia zajęć, z drugiej rujnuje swoją psychikę, pograżając się w coraz większej bezsilności. Jest to najgorsze z możliwych rozwiązań, gdyż środowisko nieświadome problemów jednostki może swoim działaniem lub jego brakiem pogłębiać problem. Niektórzy nauczyciele proszą o pomoc inne osoby. W tym gronie znajdują się współmałżonkowie, rodzice i koleżanki/koledzy. Jest to naturalna reakcja człowieka, który w sytuacji trudnej szuka oparcia w najbliższych sobie osobach. Najczęściej jednak nie otrzymuje profesjonalnej pomocy, choć może liczyć na wsparcie i uwagę. Najrzadziej nauczyciele zwracają się o pomoc do specjalistów spoza szkoły i funkcjonariuszy policji. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 34. Podmioty do których zwrócił się nauczyciel o pomoc i interwencję w związku z atakiem ucznia.

	Odpowiedzi	
	częstość	Procent
do wychowawcy	61	38,9%
do dyrektora szkoły	22	14,0%
do pedagoga	45	28,7%
do specjalistów spoza szkoły	4	2,5%
do policji	4	2,5%
do nikogo	15	9,6%
do innych osób	6	3,8%
Ogółem	157	100,0%

4.14 Sposoby zapobiegania agresji uczniów, proponowane przez nauczycieli

Problem agresji uczniów wobec nauczycieli istnieje, choć powszechnie jest marginalizowany, a o poszczególnych przypadkach gnębienia pedagogów dowiadujemy się z sensacyjnych doniesień medialnych. Zarówno przedstawiciele władz państwowych, jak i samorządowych często mówią o otwartości na pomysły, mające poprawić poziom bezpieczeństwa w szkołach, jednak niezwykle rzadko i niechętnie takie działania faktycznie podejmują. Chcąc uzyskać jak najpełniejsze dane o potrzebach i możliwych wariantach prewencji szkodliwych zachowań, postawiono pytanie dotyczące działania jakie powinno być podejmowane w celu przeciwdziałania agresji uczniów w szkole. Najczęściej wymienianym działaniem jest szeroko pojmowana współpraca z rodzicami uczniów. Zakłada ona informowanie o problemach wychowawczych związanych z agresją w poszczególnych etapach rozwojowych, a także uwrażliwienie rodziców na konkretne jej przejawy. Założenie to ma na celu ujednolicenie wpływu wychowawczego, tak aby komunikat dotyczący agresji

i jej postrzegani płynął zarówno z domu jak i ze szkoły. Innym działaniem sygnalizowany przez nauczycieli jest wyciąganie konsekwencji wobec agresorów. Grupa ta dostrzega, odpowiednie zapisy w regulaminach, lecz zaznacza, że nie są one w ogóle stosowane. Kolejna rozmowa „dyscyplinująca”, wiara w chęć poprawy notorycznie łamiącego zasady ucznia czy uczucie litości stanowią częste motywacje do zaprzestania wyciągania konsekwencji. Inni jako antidotum proponują podjęcie trudu pracy z tak zwanymi trudnymi uczniami. Uznaje się, że karanie nie stanowi dobrego rozwiązania a wręcz pogłębia problem. Proponuje się tu szeroko zakrojoną pomoc psychologiczno – pedagogiczną dla sprawców przemocy. Metodyczna kompensacja może być traktowana jako środek wychowawczy, uwzględniający przede wszystkim dobro wychowanka. Kolejna grupa nauczycieli wskazuje jako środek zaradczy doskonalenie kompetencji kadry. Szkolenia te miałyby dotyczyć wszystkich nauczycieli pracujących w szkole a ich głównym założeniem jest nabycie poznanie skutecznych sposobów ochrony przed zachowaniami agresywnymi uczniów. Zmiana przepisów prawnych stanowią następną propozycję mającą uzdrowić chorą rzeczywistość. Nauczyciele wskazują tu potrzebę wyraźnego zaostrożenia aktów prawnych, które to jasno określałyby sankcje za popełnienie określonych czynów. Zdaniem pedagogów pozwoli to na wykorzenienie szkodliwych i bandyckich zachowań wychowanków, którzy będą ściśle ponosili konsekwencje swoich czynów, więc agresorzy nie będą się czuli bezkarni. Dodatkowo uwrażliwi to innych uczniów na swoje zachowanie, więc pojawia się element prewencyjny. Najmniej liczna grupa oczekuje bezwzględnych konsekwencji karnych dla młodocianych agresorów, którzy to powinni ponosić najsurowsze sankcje za swoje czyny. Podobnie wygląda kwestia pracy wychowawczej z młodzieżą. Szeroko zakrojona profilaktyka, odbywająca się w czasie trwania godziny do dyspozycji wychowawcy powinna poszerzyć stan świadomości uczniów, zwiększyć empatię i tym samym zapobiegać szkodliwym zachowaniom. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 35. Działania, jakie powinny być podejmowane w celu przeciwdziałania agresji uczniów.

	Częstość	Procent
zmiana przepisów prawnych	5	4,0
konsekwencje karne	3	2,4
szkolenie kompetencji kadry	7	5,6
warsztaty	12	9,5
praca z uczniami trudnymi	7	5,6
wyciąganie konsekwencji wobec uczniów	10	7,9
praca z rodzicami	12	9,5
praca wychowawcza z młodzieżą (profilaktyka)	3	2,4
Ogółem	59	46,8
Brak danych	67	53,2
Ogółem	126	100,0

4.15 Nauczyciele przedmiotów szczególnie narażonych na agresję uczniów

Stawiając pytanie o związek przemocy uczniów wobec nauczycieli z perspektywy nauczanego przedmiotu, zauważono zdecydowaną różnicę w odpowiedziach respondentów. Prawie trzy piąte nauczycieli, doświadczających agresji stanowiły osoby uczące przedmiotów humanistycznych, natomiast w grupie nauczycieli reprezentujących przedmioty ścisłe znalazło się niewiele ponad dwie piąte pedagogów. Wynik ten wyraźnie ukazuje tendencję uczniów do tworzenia hierarchii ważności dyscyplin. Nauczyciele przedmiotów społecznie postrzeganych jako trudne, bądź szczególnie istotnych dla dalszego rozwoju jednostki rzadziej doświadczają agresji uczniów. Przyczyn powyższego stanu należy dopatrywać się w kilku aspektach. Analizując wskaźnik agresji wobec nauczycieli przedmiotów ścisłych, należy uwzględnić specyficzne właściwości towarzyszące edukacji w obszarze tych dyscyplin. Przede wszystkim społeczny obraz nauk ścisłych nierozzerwalnie kojarzony jest ze skomplikowanymi przez co wymagającymi dużego skupienia i wkładu pracy treściami. Wielu uczniów ma problemy w opanowaniu materiału lekcyjnego, przez co pozostaje bardzo ostrożna i zwyczajnie nie chce się narażać na dodatkowe komplikacje. Uczniowie ze względu na specyficzne warunki ściśle koncentrują się na prezentowanych przez nauczyciela treściach co automatycznie ogranicza zachowania agresywne. Ponadto od kilku lat prowadzone są kampanie społeczne, które mają na celu zachęcenie młodzieży do szczególnej aktywności edukacyjnej na płaszczyźnie dyscyplin ścisłych. Młodzi ludzie upatrując szansy osobistego rozwoju w branżach inżynieryjnych w ramach przygotowania do studiów na uczelniach politechnicznych angażując się bardziej w naukę przedmiotów ścisłych. Od kilku lat w oczach opinii społecznej dyscypliny humanistyczne są wyraźnie marginalizowane. Postrzegane są jako mało ciekawe, bez przyszłościowe a momentami wręcz zbyteczne. Tak negatywnie wykreowany wizerunek wpływa również na percepcje uczniów, którzy deprecjonują rolę tych przedmiotów. Pozornie konsekwencją takich działań jest wyłącznie spadające zainteresowanie przedmiotami; lecz takie podejście stymuluje również akty agresji, której zdecydowanie częściej doświadczają nauczyciele przedmiotów uznawanych za mało przydatne. Płeć, wiek i staż pracy w zawodzie nie różnicuje odpowiedzi respondentów. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 36. Nauczyciele przedmiotów doświadczający agresji ze strony uczniów.

		agresja	
		tak	nie
humanistyczne	Liczebność	56	7
	% z uczeń ignoruje	57,1%	41,2%
ściśle	Liczebność	42	10
	% z uczeń ignoruje	42,9%	58,8%
ogółem		98	17
		100,0%	100,0%

4.16 Nauczyciel jako źródło zachowań agresywnych ucznia

Z danych zawartych w tabeli nr 30 wynika, że ponad połowa nauczycieli nigdy swoim zachowaniem nie prowokuje agresji uczniów. Nauczyciele na ogół wysoko oceniają swoją pozycję w szkole. Poprzez swoje kompetencje i predyspozycje zakładają istnienie utopijnej rzeczywistości, w której nigdy swoim postępowaniem nie prowokują ucznia do agresji. Stanowi to pewne kuriozum, gdyż tak naprawdę nie jesteśmy w stanie przewidzieć czy naszym stylem bycia, zachowaniami czy spontanicznymi reakcjami nie pobudzamy negatywnie innych. Można przypuszczać, że nauczyciele pozostając w stosunku zależności, nie dostrzegają w swojej percepcji pejoratywnych aspektów swojej osoby. Przejawia się to w otwartej niechęci do sprawdzenia wiedzy a jakiegokolwiek słowa konstruktywnej krytyki, spotykają się z oporem i awersją. Sztampowym przykładem jest słowna pomyłka nauczyciela podczas przekazywania informacji uczniom. Wydawałoby się, że jest to błahostka niejako automatycznie wpisana w naturę człowieka. W tym jednak gronie zasygnalizowanie błędu nauczycielowi spotyka się z falą złośliwości i zaprzeczania powstałej sytuacji. Przykład ten pokazuje jak ogromne ego posiadają osoby pracujące w oświacie. Jedna czwarta pedagogów przyznaje, że swoim zachowaniem może prowokować uczniów, lecz nie czyni tego w sposób celowy. Osoby te są świadome, swoich wad i ograniczeń. Zawsze starają się panować nad sobą i skrupulatnie rozpatrują artykułowane słowa mimo to czasami może

dochodzić do błędów. Najmniej liczną grupę stanowią osoby mające świadomość, że swoim zachowaniem czy wypowiedziami czasami prowokują uczniów. Płeć, wiek, staż pracy i nauczany przedmiot nie różnicują odpowiedzi respondentów.

Tabela 37. Zachowania lub wypowiedzi nauczyciela mogą prowadzić do agresji uczniów.

	Częstość	Procent
czasami prowokuję uczniów	9	7,1
jeśli prowokuję uczniów to nieświadomie	31	24,6
nigdy nie prowokuję ucznia	73	57,9
Ogółem	113	89,7
Brak danych	13	10,3
Ogółem	126	100,0

Podsumowanie

Celem niniejszej pracy było odnalezienie odpowiedzi na pytanie dotyczące postrzegania przez nauczycieli zachowań agresywnych uczniów skierowanych na ich osobę. Problem ten już we wstępnych etapach pracy wzbudzał wiele emocji oraz szereg wątpliwości. Wbrew początkowym obawom autor postanowił stawić czoła kwestii zbadania agresji uczniów wobec nauczycieli z wymiernym rezultatem. W trakcie dociekań nad zjawiskiem przemocy postawiono kilka tez, które w większości potwierdziły badania empiryczne. Pierwszą z nich było zagadnienie związane z najczęściej spotykaną formą agresji. Autor założył, że najczęstszą formą agresji, z jaką spotykają się nauczyciele jest przemoc słowna. Hipoteza ta nie potwierdziła się, gdyż najpopularniejszym rodzajem agresji uczniów wobec nauczycieli jest ignorowanie poleceń. Kolejną postawioną tezę było stwierdzenie, że główną motywacją uczniów podejmujących zachowania agresywne wobec nauczyciela jest chęć zaimponowania rówieśnikom. Również ta teza została zweryfikowana negatywnie. Wbrew obiegowej opinii najczęściej wśród przyczyn wskazuje się negatywne wzory wyniesione ze środowiska rodzinnego, które to w sposób zasadniczy warunkują zachowania uczniów. Teza związana z salą lekcyjną jako miejscem, w którym najczęściej dochodzi do aktów agresji została potwierdzona. Podobnie wygląda zagadnienie związane z ukrywaniem przez nauczycieli istnienia problemu. Dla większości przemoc wychowanków jest powodem do odczuwania wstydu a co za tym idzie skrywania problemu. Wyniki badań potwierdziły również, że większość nauczycieli doświadczyła agresji ze strony uczniów.

W poszukiwaniu rozwiązania problemu badawczego przeanalizowano literaturę z zakresu agresji i przemocy, psychologicznych aspektów sprawstwa jak i sytuacji osoby pokrzywdzonej, akty prawne oraz publikacje z badań nad rozważanym problemem. Stworzono również kwestionariusz ankiety, który pozwolił na przeprowadzenie badań empirycznych wśród zielonogórskich nauczycieli. Za pomocą narzędzia egzemplifikowano wcześniej wspomniane tezy oraz znaleziono odpowiedzi na problemy badawcze.

Cele pracy zamieszczone w rozdziale metodologicznym zostały zrealizowane. W szczególności cele praktyczne to informacje wzbogacające wiedzę nauczycieli i wychowawców o zjawisku agresji. Szczegółowe zalecenia i dyrektywy dla podmiotów prowadzących działalność pedeutologiczną zostały przedstawione we wnioskach. Nauczyciele jako osoby bezpośrednio przekazujące wiedzę oraz mające pokaźny wpływ na postawy młodzieży, każdego dnia wchodzą w bezpośrednie interakcje z uczniami.

Obiektywnie nie istnieje jeden dobry, skuteczny i efektywny model postępowania, gwarantujący sukces pedagogiczny. Tak naprawdę efekt procesu kształcenia i wychowania w obszarze szkoły jest uzależniony wyłącznie od osoby nauczyciela. Jest to negacja obowiązującego powszechnie przekonania, że każdy może skutecznie uczyć i wychowywać. W ocenie autora to właśnie postać nauczyciela jest głównym ogniwem konfliktów z uczniami. Czynnikiem warunkującym takie zachowania jest osobowość prowadzącego i determinującą ją zachowania. Tworzy to całościowy obraz postrzegania nauczyciela. Ciekawym jest fakt, że to nie podawane w literaturze pedeutologicznej cechy zewnętrzne częstokroć wpływają na ocenę nauczyciela przez uczniów. Otwiera się tym samym pole dla podmiotów kształcących przyszłych nauczycieli by szczególnie zwracały uwagę na usposobienie słuchaczy, którzy w przyszłości pracując z młodzieżą będą bezpośrednio odpowiedzialni za kształt ich wiedzy. Szukając cech dobrego nauczyciela należy skupić się na indywidualności, która predestynuje do wykonywania tego zawodu. Pedagog, który swoją charyzmą, pasją i codziennym zaangażowaniem będzie ukazywał ambiwalentnie nastawionej młodzieży właściwą drogę, nie tylko uchroni swoją osobę przed agresją uczniów lecz również zyska sympatię i szacunek. Podczas opracowywania wyników badań wielokrotnie nasuwały się wnioski dotyczące niewystarczającej terapii i kompensacji dla uczniów szczególnie predysponowanych do wykazywania zachowań stanowiących zagrożenie. Jest to znacząca kwestia, gdyż nawarstwienie negatywnych czynników uruchamia mechanizmy odpowiedzialne między innymi za agresję. W związku z tym należy zwrócić szczególną uwagę na uczniów, którzy w przeszłości dopuszczali się negatywnych zachowań, aby poprzez pracę nad sobą ograniczali a wraz z upływem czasu wyeliminowali ich obecność. Orientacja ta ukazuje potrzebę pozyskania specjalistów w dziedzinie terapii i wychowania, by skutecznie przeciwdziałać przemocy. Pedagogowie/psycholodzy powinni znaleźć się w szkołach w zdecydowanie większym niż obecnie gronie. Potrzeba interwencji wychowawczej, najlepiej wczesnej otwiera niepraktykowaną w polskiej szkole działalność profilaktyczną. Teoretycznie większość szkół realizuje Szkolny Program Profilaktyczny (SPP), który powinien stanowić gwarancję takiej działalności. Rzeczywistość szkolna pokazuje, że program ten jest raczej utopią. W praktyce jego założenia nie są realizowane a aktywność na tym polu ogranicza się do tworzenia martwych zapisów. Mając na uwadze harmonijny rozwój i bezpieczeństwo młodzieży, jak również nauczycieli, warto zabezpieczyć niezbędne środki na realizację tych celów.

Podczas opracowywania wyników badań wielokrotnie można było wywnioskować, że istnieje potrzeba wychowawczego wspomagania nauczyciela w sytuacjach szkolnych. Przemawiają za tym uzyskane wskaźniki, wśród których najbardziej zarysowuje się wyniki dotyczące procentu nauczycieli, którzy doświadczyli agresji ze strony uczniów. Dociekania w tym zakresie wykazały istnienie problemu u 85% badanych nauczycieli. U niektórych nauczycieli zauważono istnienie jednego z mechanizmów obronnych jakim jest zaprzeczenie. Reakcja ta szczególnie nie powinna dziwić, gdyż spora grupa osób pracujących w zawodzie nauczyciela, ze względu na specyfikę profesji wykazuje wysokie, czasami nieadekwatne poczucie własnej wartości. Najczęściej praktykowaną przez uczniów formą agresji jest ignorowanie poleceń pedagoga w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji. Podobną częstość można zaobserwować przy działaniach wychowanków celowo prowokujących nauczyciela, co w konsekwencji ma wyprowadzić go z równowagi. Inną powszechnie stosowaną przez uczniów formą jest wypowiedanie pod adresem prowadzącego złośliwych komentarzy. Do sytuacji agresji najczęściej dochodzi w sali lekcyjnej w trakcie trwania zajęć dydaktycznych. Nauczyciele jako agresorów wskazują przede wszystkim uczniów sprawiających problemy wychowawcze. W większości przypadków pierwszą i jedyną reakcją nauczyciela po wystąpieniu takiej sytuacji jest rozmowa z wychowankiem. Zazwyczaj przybiera ona postać monologu nauczyciela, który w taki sposób przedstawia swoje racje. Rozmowa dyscyplinująca jest zwykle jedyną konsekwencją szkodliwego czynu, która poprzez swoje właściwości nie stanowi adekwatnej sankcji w stosunku do rangi obraźliwego zachowania. Nauczyciele jeżeli już zdecydują się na poinformowanie o nietypowym zajściu innej osoby to najczęściej zwracają się do wychowawcy klasy. Przeważnie agresji ze strony uczniów doświadczają nauczyciele przedmiotów humanistycznych.

Cel wychowania, jakim jest dążenie do określonego przez społeczeństwo ideału wychowania, tak jak pozostałe dziedziny życia, wraz z upływającym czasem ulega stopniowym transformacjom i przeobrażeniom. Zmiany dokonywane w przestrzeni szeroko rozumianej edukacji dosięgają również rzeczywistości szkolnej. Funkcjonowanie w placówce oświatowej nierozdzielnie wiąże się z realizacją przekształceń, co więcej modyfikacje te wydają się być nieuniknione a wręcz konieczne. Polska szkoła przeżyła prawdziwy szok pedagogiczny na fali przemian lat '80 ubiegłego stulecia. Był to czas, w którym zaczęto szerzej spoglądać na problem wychowania i kształcenia. Na niwie krytyki dyrektywnego wychowania, którego metody praktykowane były również w naszym kraju, zaczęto coraz odważniej sięgać po nowe sposoby, szczególnie doceniając koncepcję pedagogiki nowego wychowania. Warto wspomnieć, że szybko zmieniający się ideał wychowania nie został

w pełni przyjęty i rozumiany, nie wspominając o internalizacji, co w konsekwencji doprowadziło do dwoistego rozumienia celów wychowania i przede wszystkim metod postępowania wobec dzieci. Głęboko zakorzeniony w świadomości ludzi model „tradycyjnego” wychowania w zetknięciu z nowymi oczekiwaniami doprowadził do stworzenia nowego, choć nie zintegrowanego modelu. Brak jednoznacznie określonych celów i homologicznego określenia ideału oddziaływań wychowawczych doprowadziło do oświatowego chaosu. Rola nauczyciela w systemie wychowania i kształcenia jest dla niego nieczytelna. Innymi słowy nauczyciel nie wie w jaki sposób powinien postępować, jak traktować wychowanków i jakim celem powinien kierować się myśląc o pracy z uczniem. Deficyt ten stanowi ogromną słabość polskiej oświaty a niezdecydowanie i niepewność nauczyciela prowadzi do utraty autorytetu. Współcześnie pedagog jest niejako zagubiony w gąszczu dwuznacznie interpretowalnych przepisów i norm postępowania. Z całą pewnością nie sprzyja to rozwijaniu warsztatu pedagogicznego i pogłębianiu wiedzy i zainteresowań badawczych. Sytuacja nakreślona powyżej stanowi wyzwanie dla przedstawicieli władz i wymaga kompleksowego zainteresowania problemem.

Kolejną kwestią, nad którą warto się zastanowić jest sprawa selekcji osób chcących wykonywać zawód nauczyciela oraz problem ich kształcenia. Dziś praktycznie każdy może zdobyć niezbędne kwalifikacje a następnie rozpocząć praktykę. O cechach dobrego nauczyciela powiedziano już bardzo wiele. Niestety, wiedza teoretyczna nie przekłada się na konkretne działanie. Obecnie żaden podmiot nie bada predyspozycji oraz cech osobowościowych istotnych w tej profesji. W większości przypadków nauczycielami zostają osoby, które nigdy nie powinny pracować w oświacie. Ich właściwości osobowościowe bardzo często są sprzeczne wobec cech wymaganych w pracy z dorastającą młodzieżą czy dziećmi. Nauczyciele nieświadomie zniechęcają uczniów do nauki prowadzonego przez nich przedmiotu a w konsekwencji do samego procesu nauki i instytucji szkoły. Zabijają ciekawość świata i pragnienie zdobywania nowych doświadczeń okazując go w kategoriach smutnego obowiązku. Potwierdzeniem tych słów jest ukazanie prostej zależności. Dzieci kończąc edukację przedszkolną są niezwykle ciekawe świata, wykazują silną potrzebę nauki i poznawania, czego oznaką jest oczekiwanie na pójście do szkoły. Większość dzieci jest szczęśliwa, mogą uczyć się i uczęszczać do szkoły. Zapał ten ulega nagłemu ostudzeniu w momencie zakończenia edukacji zintegrowanej. Powstaje pytanie: co takiego dzieje się po zakończeniu kształcenia w pierwszym etapie szkoły podstawowej? Przede wszystkim uczniowie na zakończenie trzeciej klasy poddawani są obowiązkowemu testowi sprawdzającemu wiedzę a uzyskany wynik determinuje ich postrzeżenie. Ponadto każdy

przedmiot jaki przewiduje program jest prowadzony przez inną osobę. W tym momencie pojawia się zasadniczy problem. Każdy nauczyciel inaczej traktuje wychowanków, stawia inne wymagania i - co najważniejsze - wykazuje różne cechy osobowościowe, bardzo często nieadekwatne do potrzeby pracy z dziećmi. Czynniki te doprowadzają do zniechęcenia a w konsekwencji awersji wobec nowych treści. Jaki widzimy to nauczyciel odpowiada za rozbudzenie i podtrzymanie zainteresowania poznaniem nieznanych dotąd kwestii. Nauczyciele bardzo rzadko dostrzegają swoją rolę w procesie budowania motywacji do nauki i jest to ogromny błąd. Dodatkowo prowadzący jako osoba dorosła zupełnie pomija dziecięcą percepcję. Przedstawia materiał w sposób nieadekwatny do poziomu rozwoju dorastających dzieci. Fakty te sprawiają, że wielu młodych ludzi przestaje się uczyć, nie lubi szkoły a jakkolwiek aktywność na podłożu edukacyjnym traktuje w kategoriach przymusu. Większość ludzi nie zdaje sobie sprawy z tych powiązań, doszukując się wyłącznie ignorancji ucznia.

Niechęć do instytucji szkoły i osoby nauczyciela w późniejszych latach ewoluuje a młodzież daje upust swojemu niezadowoleniu i frustracji między innymi w agresji skierowanej na osobę nauczyciela. Mogłoby się wydawać, że jest to sytuacja bez wyjścia, która mimo licznie podejmowanych prób i tak skazana jest na niepowodzenie. Myślenie to okazuje się być niewłaściwe, gdyż istnieje szansa przerwania błędnego koła, choć zakłada ona rewolucyjne i długofalowe działanie. Przede wszystkim należy zmienić sposób myślenia o kształceniu i wychowaniu. Nie może być to proces zawierający ambiwalentne elementy. Patrząc na ten problem należy kompleksowo określić kierunek działań. Zbudować jednolity, przejrzysty system edukacji, który nie tylko wykształci młodzież w nurcie zgodnym ze społecznymi oczekiwaniami lecz także precyzyjnie ukaże pożądany charakter rzeczywistości społecznej. Synonimem rzeczywistości postmodernizmu jest zmiana. Zakłada się, że poprzez wychowanie i kształcenie jednostka ma nabierać kompetencji niezbędnych do odnalezienia się w stale modyfikowanym świecie. Potrzeba ta wymusza zmianę w patrzeniu na edukację, która to ma stanowić filar konstytuujący osobowość człowieka. Ponadto należy wyjść poza sztywne ramy rekrutacji w pozyskiwaniu przyszłych nauczycieli. Należy zdać sobie sprawę z ogromnego ciężaru, jaki nauczyciele dźwigają na swoich barkach. To w ich ręce powierzamy dzieci i młodzież, czyli przyszłość naszego narodu i nas samych, więc powinniśmy oczekiwać, aby kompetentni pasjonaci edukowali najmłodsze pokolenie. Zaszczepione wartości i zasady oraz pragnienie wiedzy i potrzeba nauki od odpowiednich ludzi zaowocują lepszym rozumieniem świata i realizacją założeń oświatowych.

Niniejsza praca nie wyczerpuje zagadnień związanych z problemem agresji uczniów wobec nauczycieli. Stanowi ona wstęp do szerszych rozważań mieszczących się w kręgu zainteresowań subdyscyplin pedagogicznych: resocjalizacji, dydaktyki i pedeutologii. Ma na celu zwrócenie uwagi badaczy na niejednokrotnie pomijany i ukrywany problem. Być może skłoni nauczycieli doświadczających agresji do pozbycia się fałszywego wstydu i zasygnalizowania problemu, który bez podjęcia zdecydowanych działań będzie się tylko pogłębiał. Analizując niektóre wskaźniki powyższych badań można zauważyć, że mają one jednostkowy charakter i nie ukazują dramatycznej sytuacji nauczycieli. Ewidentnym błędem jest postrzeganie zachowań agresywnych w takich kategoriach. Należy pamiętać, że doświadczenie jakiegokolwiek przemocy jest wydarzeniem traumatycznym dla każdego człowieka, więc bez względu na wartość wskaźnika należy postrzegać tę sytuację w kategoriach dramatu jednostki. Warto postawić pytanie: czy choćby jedna osoba, która doświadcza agresji a w całościowym ujęciu stanowi nikły odsetek całości do dużo czy też mało? Odpowiedź na to pytanie pozostawiam czytelnikowi, lecz ze swej strony dokonam parafrazy znanego cytatu z Księgi Talmudu „Kto rujnuje jedno życie rujnuje cały świat”.

Wnioski

1. Nauczyciele dostrzegają problem agresji uczniów w szkole. Ponad połowa postrzega go jako sporadyczne wydarzenie, natomiast co trzeci nauczyciel spotyka się z nią często.
2. Respondenci posiadają wiedzę na temat innych nauczycieli mających problem z agresją uczniów.
3. Większość nauczycieli doświadczyła agresji ze strony uczniów, choć nie przyznała się do tego w sposób bezpośredni. Ze względu na specyfikę problemu jest to temat przeważnie przemilczany a badani wykazują tendencję do ukrywania krępujących sytuacji.
4. Najczęstszą formą agresji wobec nauczycieli jest ignorowanie poleceń. Niechlubną sławą cieszy się również celowe prowokowanie mające wyprowadzić pedagoga z równowagi i wypowiadanie złośliwych komentarzy. Zdecydowanie rzadziej uczniowie używają wulgaryzmów czy wyzwisk oraz obrażają w sposób werbalny. Najbardziej ordynarne zachowania uczniów mają charakter jednostkowy.
5. Najczęściej do sytuacji agresji/przemocy dochodzi w trakcie trwania zajęć lekcyjnych. Należałoby się przyjrzeć sytuacjom codzienności szkolnej, które z reguły towarzyszą zachowaniom agresywnym uczniów.
6. Miejscem, w którym zwykle dochodzi do agresji jest sala lekcyjna. W pomieszczeniu tym uczniowie spędzają najwięcej czasu w ciągu swojego pobytu w szkole. Warto zastanowić się nad sposobami rozładowywania napięcia w początkowej fazie.
7. Uczniowie podejmujący zachowania agresywne wobec nauczycieli, najczęściej znani są ze swoich negatywnych właściwości. Sprawiają problemy wychowawcze, wykazują problemy w nauce oraz nierzadko opuszczają zajęcia lekcyjne.
8. Najczęstszą reakcją nauczycieli na zachowanie agresywne jest przeprowadzenie rozmowy dyscyplinującej w cztery oczy, rzadziej informują wychowawcę, pedagoga lub dyrektora, jak również omawiają zaistniałą sytuację na forum klasy.
9. Po zaistnieniu sytuacji agresji, nauczyciele najczęściej nie podejmują jakichkolwiek kroków w celu ich zapobiegania. Bierność zazwyczaj spowodowana jest przekonaniem o możliwości samodzielnego przezwyciężenia problemu jak również obawą przed stygmatyzacją w środowisku.
10. Najczęstszą i zwykle jedyną konsekwencją dla agresora jest rozmowa dyscyplinująca. Zdecydowanie rzadziej agresywnemu uczniowi obniża się ocenę z zachowania.

Skutki ponoszone przez napastnika nie są dotkliwe, przez co nie zapewniają bezpieczeństwa nauczyciela w przyszłości. Jest to obszar wymagający zmian, które będą zapobiegały bezkarności sprawców.

11. Przyczyny zachowań agresywnych są zwykle kumulacją kilku niekorzystnych czynników. Głównym czynnikiem sprawczym są: negatywne wzory wyniesione ze środowiska rodzinnego i rówieśniczego, brak umiejętności rozwiązywania konfliktów i radzenia sobie w sytuacjach trudnych a także zwyczajny brak kultury.
12. Nauczyciele doświadczający przemocy ze strony uczniów obserwują liczne, negatywne zmiany w swoim życiu. Najczęściej zwiększają dystans wobec uczniów, zmieniają relacje z otoczeniem a także zmagają się ze skutkami zdrowotnymi.
13. Nauczyciele najczęściej zwracają się o pomoc do wychowawcy klasy, pedagoga szkolnego lub dyrektora szkoły. Można zatem stwierdzić, że ofiary szukają pomocy w najbliższym otoczeniu, które to ma pomóc uzdrowić sytuację.
14. W celu przeciwdziałania agresji konieczna jest praca z rodzicami uczniów, która ma ujednoczyć zakres oddziaływań wychowawczych. Niezbędne są również warsztaty dla uczniów, które uczulą ich na problematykę agresji a także pozwolą zyskać kompetencje w zakresie radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Warto również skupić się na wyciąganiu znamienych w skutkach konsekwencji, które będą mieściły w sobie zarówno wymiar zadośćuczynienia jak i prewencyjny.
15. Częściej agresji doświadczają nauczyciele przedmiotów humanistycznych, których dyscypliny traktowane są jako mniej istotne dla pełnego rozwoju osobowości ucznia.
16. Nauczyciele w większości deklarują, że swoim zachowaniem nigdy nie prowokują uczniów, aczkolwiek warto pochylić się nad kwestią osobowości i cech charakteru jakie posiadają, gdyż to właśnie one są istotnym czynnikiem w perspektywie postrzegania nauczyciela.

Wykaz literatury

- Aronson E., Psychologia społeczna, Zysk i Spółka, Poznań 2006
- Brzeziński J., Metodologia badań psychologicznych, wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007
- Gaś Z., Profilaktyka w szkole, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2006
- Guerin S., Hennessy E., Przemoc i prześladowanie w szkole. Skuteczne przeciwdziałanie agresji wśród młodzieży, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004
- Łobocki M., Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1984
- Łobocki M., Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, „Impuls”, Kraków 1999
- Miłkowska G., Agresja, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, „Żak”, 2003, tom I, s. 41
- Miłkowska G., Kto rządzi w polskiej szkole? Czyli o agresji dzieci i młodzieży w sytuacjach szkolnych, w: M. Dudzikowa (red), Nauczyciel – uczeń. Między przemocą a dialogiem obszary napięć i typy interakcji, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1996
- Miłkowska G., Wołk Z., Życie Lubuszan. Współczesność i perspektywy, Media Consulting Agency, Zielona Góra 2011
- Minirth F., Meier P., Arterburn S., W stronę wartości - encyklopedyczny poradnik życia rodzinnego, Warszawa 1998
- Ostrowska K., Tatarowicz J. (red), Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1998
- Paż B., Paż G., Szkoła, która ochrania. Szkolny program profilaktyki, Rubikon, Kraków 2002
- Peisert M., Formy i funkcje agresji werbalnej, próba typologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004
- Pilch T., Zasady badań pedagogicznych, „Żak”, Warszawa 1998
- Pomykało W. (red), Encyklopedia pedagogiczna, Warszawa 1993
- Pyżalski J., Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna – zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań, w: M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.) Człowiek i uzależnienia,

Dysponenda Wydawnicza Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk – Warszawa 2010

Ranschburg J., Lęk gniew agresja, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993

Siwiński W., Tauber R.D., Metodologia badań naukowych, wyd. Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii, Poznań 2006

Sztumski J., Wstęp do metod i techniki badań społecznych, Śląsk, Katowice 1999

Zamorska B., Nauczyciele (Re)konstrukcje bycia - w - świecie edukacji, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2008

Artykuły:

Kazimierowicz M., Niekompetencja urzędników czyli patologia na szczeblach decyzyjnych, „Nowa Szkoła” nr 9/2003

Poraj G., Płeć nauczycieli, „Psychologia w Szkole”, nr 1/2010

Salański W., Co jest w człowieku...; „Głos Nauczycielski”, nr 15 /1998

Wojciechowski M., „Sprawa Toruńska” – reguła czy przypadek, „Remedium”, nr 11/2003

Dokumenty i materiały:

Raport Roczny programu społecznego „Szkoła bez przemocy”, 2008

Raport Roczny Programu Społecznego „Szkoła bez przemocy” 2009

„Szkoła bez przemocy”, Raport z badań, lipiec 2011, Przemoc w szkole

Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. - Karta Nauczyciela (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674, z późn. zm.)

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Karny

Źródła internetowe:

<http://www.szkolabezprzemocy.pl/1575,dzien-szkoly-bez-przemocy-obchodzony-w-calej-polsce>, odczyt 02.07.2012

<http://www.szkolabezprzemocy.pl/51,o-programie>, odczyt 02.07.2012

Spis rysunków

Rysunek 1. Zestawienie procentowe ilości kobiet i mężczyzn w grupie badanych.....	41
Rysunek 2. Zestawienie procentowe wieku badanej grupy	42
Rysunek 3. Zestawienie procentowe stażu pracy w zawodzie nauczyciela	42
Rysunek 4. Zestawienie procentowe nauczanego przedmiotu	43
Rysunek 5. Zestawienie procentowe wieku badanej grupy	45
Rysunek 6. Zestawienie procentowe stażu pracy w zawodzie nauczyciela	46
Rysunek 7. Zestawienie procentowe nauczanego przedmiotu	46
Rysunek 8. Zestawienie procentowe dostrzegania przez nauczycieli zjawiska agresji uczniów w szkole	48
Rysunek 9. Zestawienie procentowe posiadanej wiedzy o nauczycielach mających problem z agresją uczniów	52

Spis tabel

Tabela 1. Postrzeganie zjawiska agresji uczniów w szkole	48
Tabela 2. Dostrzeganie zjawiska agresji w szkole a płeć nauczyciela	49
Tabela 3. Dostrzeganie zjawiska agresji w szkole a staż pracy w zawodzie nauczyciela	50
Tabela 4. Posiadanie wiedzy o nauczycielach , mający problem z agresją uczniów	51
Tabela 5. Doświadczenie agresji nauczycieli ze strony uczniów	53
Tabela 6. Doświadczenie agresji nauczycieli ze strony uczniów a wiek	53
Tabela 7. Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji	54
Tabela 8. Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji a wiek	56
Tabela 9. Uczeń ignoruje polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji a nauczany przedmiot	57
Tabela 10. Uczeń celowo prowokuje, aby wyprowadzić nauczyciela z równowagi	59
Tabela 11. Uczeń używa wyzwisk, wulgaryzmów wobec nauczyciela	60
Tabela 12. Uczeń obraża słownie nauczyciela.....	61
Tabela 13. Uczeń wypowiada złośliwe komentarze	62
Tabela 14. Uczeń zmusza nauczyciela do zrobienia lub niezrobienia czegoś	63
Tabela 15. Nauczyciel otrzymał obraźliwy telefon lub wiadomość SMS od ucznia	64
Tabela 16. Nauczyciel był nękanym głuchymi telefonami.....	65
Tabela 17. Uczeń wykonuje obraźliwe gesty.....	66
Tabela 18. Uczeń zastrasza, szykanuje.....	67
Tabela 19. Uczeń opublikował zdjęcia lub filmy z udziałem nauczyciela w Internecie	68
Tabela 20. Nauczyciel otrzymał obraźliwego maila lub wiadomość na komunikatorze	69
Tabela 21. Uczeń zaczepiał, prowokował nauczyciela w sposób seksualny	70
Tabela 22. Uczeń celowo popchnął nauczyciela.....	70
Tabela 23. Uczeń celowo uderzył nauczyciela	71
Tabela 24. Uczeń rozpowiada złośliwe plotki/komentarze na temat nauczyciela	72
Tabela 25. Okoliczności w których doszło do sytuacji przemocy	74
Tabela 26. Miejsca w których doszło do sytuacji przemocy	75
Tabela 27. Miejsca w których doszło do sytuacji przemocy a płeć	76
Tabela 28. Uczniowie podejmujący zachowania agresywne wobec nauczycieli	78
Tabela 29. Reakcja nauczycieli na zachowanie agresywne.....	80
Tabela 30. Kroki podjęte przez nauczycieli w celu zapobiegania takich zachowań po wystąpieniu sytuacji agresji	82

Tabela 31. Konsekwencje poniesione przez agresorów	84
Tabela 32. Przyczyny zachowań agresywnych.....	87
Tabela 33. Zmiany w życiu po doświadczeniu agresji, ze strony uczniów	89
Tabela 34. Podmioty do których zwrócił się nauczyciel o pomoc i interwencję w związku z atakiem ucznia	91
Tabela 35. Działania, jakie powinny być podejmowane w celu przeciwdziałania agresji uczniów	93
Tabela 36. Nauczyciele przedmiotów doświadczający agresji ze strony uczniów	95
Tabela 37. Zachowania lub wypowiedzi nauczyciela mogą prowadzić do agresji uczniów	96

Aneks

Kwestionariusz ankiety:

Szanowni Państwo

Problemem ostatnich lat jest wzrost zachowań agresywnych uczniów; ofiarami agresji coraz częściej padają także nauczyciele. Niestety, problem ten jest wstydliwie przemilczany, zarówno przez samych nauczycieli, jak i dyrekcje szkół.

Celem niniejszej ankiety jest poznanie doświadczeń nauczycieli w zakresie agresji wychowanków. Dane zebrane za pomocą niniejszej ankiety zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych. Kwestionariusz jest anonimowy i nie należy go podpisywać. Proszę o udzielenie szczerych i wyczerpujących odpowiedzi na wszystkie postawione pytania. Ankieta zawiera pytania zamknięte jednokrotnego jak i wielokrotnego wyboru, a także pytania otwarte. Bardzo proszę o zaznaczenie wybranych odpowiedzi poprzez zakreślenie odpowiedniego pola krzyżykiem bądź wpisanie własnej odpowiedzi.

1. Płeć:

- a) kobieta
- b) mężczyzna

2. Wiek:

- 1) 22 – 30
- a) 30 – 35
- b) 35 – 40
- c) 40 – 45
- d) 45 – 50
- e) powyżej 50 lat

3. Staż pracy w zawodzie nauczyciela:

- a) do 5 lat
- b) 6 – 10 lat
- c) 11 – 20 lat
- d) powyżej 20 lat

4. Nauczany przedmiot/przedmioty:

.....

5. Czy dostrzega Pani/Pan zjawisko agresji uczniów w szkole?

- a) tak – bardzo często
- b) tak – często
- c) tak – sporadycznie
- d) w ogóle nie dostrzegam

6. Czy znane są Pani/Panu przypadki nauczycieli mających problem z agresją uczniów?

- a) tak
- b) nie
- c) nie mam takiej wiedzy

7. Czy kiedykolwiek doświadczył/a Pan/Pani agresji/przemocy ze strony uczniów?

- 1) tak
- 2) nie

8. Jakiego typu zachowań agresywnych dopuszczali się wobec Pani/Pan uczniowie i z jaką częstotliwością? Proszę wstawić znak X w odpowiednią rubrykę.

Lp	Przejawy zachowań agresywnych	Częstotliwość					
		Każdego dnia	Kilka razy w tygodniu	Kilka razy w semestrze	kilka razy w roku	Jeden raz	Nie zdarzyło się
a)	Uczeń ignoruje Pana/Pani polecenia w celu uniemożliwienia prowadzenia lekcji						
b)	Uczeń celowo prowokuje Pana/Panią, aby doprowadzić do wybuchu gniewu/ wyprowadzić z równowagi						
c)	Uczeń używa wobec Pani/Pana wyzwisk, wulgaryzmów						
d)	Uczeń obraża Pana/Panią słownie						
e)	Uczeń wypowiada złośliwe komentarze podczas lekcji						
f)	Uczeń zmusza Panią/ Pana do zrobienia lub niezrobienia czegoś						
g)	Otrzymał/a Pan/Pani obraźliwego sms-a, telefon od ucznia						
h)	Uczeń nęka/ł Panią/Pana głuchymi telefonami						
i)	Uczeń wykonuje obraźliwe gesty wobec Pani/Pana						
j)	Uczeń zastrasza, szykanuje Pana/Panią						
k)	Opublikowano w Internecie zdjęcia lub filmy z Pana/Pani udziałem						
l)	Otrzymała Pan/Pani obraźliwego maila, wiadomość na gadu – gadu lub na innym komunikatorze						
m)	Uczeń zaczepiał bądź prowokował Pana/Panią w sposób seksualny						
n)	Uczeń popchnął Panią/ Pana						
o)	Uczeń uderzył Panią/Pana						
p)	Uczeń rozpowiada plotki czy złośliwe komentarze na Pani/Pana temat						
q)	Inne						

9. W jakich okolicznościach doszło do sytuacji przemocy?
- a) zaraz po sprawdzianie, z którego agresor uzyskał niską ocenę
  - b) w trakcie zajęć dydaktycznych
  - c) pod koniec lekcji, gdy uczniowie czekali na dzwonek
  - d) po sprawdzeniu wiedzy ucznia w formie kartkówki, pytania przy tablicy
  - e) w trakcie pełnienia dyżuru
  - f) podczas zajęć pozalekcyjnych
  - g) na wycieczce, dyskotecie
  - h) nie potrafię wskazać związku między zachowaniem agresywnym a konkretną sytuacją
  - i) inne .....
10. W jakich miejscach dopuszczono się agresji wobec Pana/Pani?
- a) w klasie podczas lekcji
  - b) w klasie podczas przerwy
  - c) na korytarzu
  - d) w toalecie
  - e) na boisku
  - f) w pokoju nauczycielskim
  - g) w sali gimnastycznej
  - h) poza szkołą
11. Jacy uczniowie podejmują (czy podejmowali) zachowania agresywne wobec Pani/Pana?
- a) systematycznie uczestniczący w zajęciach
  - b) opuszczający zajęcia lekcyjne
  - c) mający dobre oceny
  - d) wykazujący trudności w nauce
  - e) sprawiający problemy wychowawcze
  - f) zachowania agresywne podejmują wszyscy uczniowie – bez względu na postępy w nauce i zachowanie
  - g) inne
.....

12. W jaki sposób zareagował/a Pan/Pani na tego typu zachowanie?
- a) Przeprowadziłam/em z uczniem dyscyplinującą rozmowę w cztery oczy
  - b) Przeprowadziłam rozmowę dyscyplinującą z uczniem wobec całej klasy
  - c) natychmiast wyprosiłam ucznia/uczniów z klasy, jednocześnie informując go/ich aby zgłosili się do dyrektora/ pedagoga/psychologa
  - d) Poinformowałam o zajściu dyrektora szkoły i wychowawcę klasy
  - e) Powiadomiłam rodziców o zajściu
  - f) Wezwałam rodziców do szkoły celem porozmawiania z nimi o zachowaniu ucznia
  - g) odpowiedziałam/łam agresją odpierając atak
  - h) zemściłam się robiąc kartkówkę, biorąc do tablicy czy w inny sposób egzekwując wiedzę z nauczanego przeze mnie przedmiotu
  - i) nie zareagowałam w obawie przed posądzeniem o nieumiejętność panowania nad uczniami
  - j) nie zareagowałam/am uznając, że sam/sama sobie poradzę z uczniem
  - k) inne.....

13. Jakie konsekwencje ponieśli agresywni uczniowie?
- a) Przeprowadzono z nimi rozmowy dyscyplinujące
  - b) ich naganne zachowanie zostało napiętnowane na forum klasy
  - c) ich naganne zachowanie zostało napiętnowane na forum szkoły
  - d) obniżono im ocenę z zachowania
  - e) uczniowie zostali relegowani ze szkoły
  - f) nie ponieśli żadnych konsekwencji swojego czynu
  - g) inne .....

14. Co Pana/Pani zdaniem jest przyczyną zachowań agresywnych uczniów i przemocy w szkole?
- a) brak znajomości zasad i norm współżycia społecznego
  - b) brak kultury
  - c) negatywne wzory zachowań w środowisku rodzinnym
  - d) negatywne wzory zachowań w środowisku rówieśniczym
  - e) chęć zaistnienia na forum grupy
  - d) chęć zaimponowania kolegom/koleżankom
  - f) nieumiejętność zapanowania nad emocjami i rozwiązywania konfliktów
  - g) nieumiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych (np. niepowodzenia w nauce)
  - h) zemsta za niską ocenę
  - i) konsekwencja nieleczonych zaburzeń (np. nadpobudliwość)
  - j) inne.....

15. Co zmieniło się w Pana/Pani życiu po doświadczeniu agresji ze strony uczniów

.....

.....

16. Jakie podjął Pan/Pani kroki w celu niedopuszczenia tego typu zachowań w przyszłości

.....

.....

17. Do kogo zwróciła/zwrócił/a się Pan/Pani z prośbą o pomoc i interwencję w związku z zachowaniem agresywnym ucznia wobec Pana/i?

- a) do wychowawcy klasy
- b) do dyrektora szkoły
- c) do pedagoga szkolnego
- d) do specjalistów spoza szkoły (pedagoga, psychologa)
- e) prosił/a Pan/Pani o pomoc Policję
- f) nie zwracała/a się Pan/Pani do nikogo
- g) inne osoby .....

18. Jakie działania powinny być – zdaniem Pani/Pana - podejmowane w celu przeciwdziałania agresji uczniów w szkole?

.....
.....

19. Jak Pan/Pani sądzi, czy - i na ile - Pani/Pana zachowanie czy wypowiedzi mogą być źródłem zachowań agresywnych uczniów?

- a) mam świadomość, że swoim zachowaniem czy wypowiedziami czasami prowokuję uczniów
- b) jeśli nawet prowokuję uczniów do zachowań agresywnych to nie czynię tego świadomie
- c) nigdy swoim zachowaniem nie prowokuję agresji ucznia

Bardzo dziękuję za odpowiedzi.